

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Ústav politologie
Doktorský studijní program Politologie oboru Politologie

Andrea B a r š o v á

**Emancipace žen, první světová válka
a československá národní revoluce
1918/1919**

The Emancipation of Women, the First World War
and the Czechoslovak National Revolution
of 1918/1919

Disertační práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ing. Ondřej Císař, PhD.

Praha 2015

Abstrakt

Předložená práce se zabývá politickým zrovnoprávněním žen za československé národní revoluce 1918/1919, tématem, které je dosud málo zpracováno. Zkoumá nevýznamnější kontexty a podmínky, za nichž se tento proces uskutečnil. Patří k nim české, rakouské a mezinárodní hnutí za volební právo žen, vztahy českého ženského emancipačního hnutí a politických stran, včetně postupného začlenění ženských práv a požadavků do stranických programů a hluboké dopady první světové války na genderové vztahy v soukromé i ve veřejné sféře.

V předkládané práci hájím následující teze: 1) Ženský protest, požadující vedle míru, sociální spravedlnosti a národního sebeurčení rovněž volební právo žen a rovnost žen, tvořil v letech první světové války a národní revoluce specifickou součástí protiválečného hnutí a revolučního dění. České ženské aktivistky a sufražistky se prostřednictvím tohoto protestu podílely na faktickém zrovnoprávnění žen za československé národní revoluce. 2) Zapojení českých aktivistek za rovnoprávnost žen do československé národní revoluce umožnila rozvinutost českého emancipačního ženského hnutí, které tvořilo rovnocennou součást ženského emancipačního hnutí v Předlitavsku, a bylo schopno naklonit významnou část české politické reprezentace pro deklarativní podporu ženské emancipace jako národní kauzy. 3) Aktérem prosazení právní rovnosti žen v Revolučním národním shromáždění byly politické strany socialistického bloku. Klíčovou roli sehrála Česká (Československá) strana socialistická (národní socialisté a anarchokomunisté), ke které se přidala vůdkyně sufražistek Františka Plamínková.

Klíčová slova

emancipace žen, ženské hnutí, občanství žen, volební právo žen, československá národní revoluce, první světová válka

Abstract

This thesis deals with the enfranchisement of women during the Czechoslovak national revolution of 1918/1919, a topic that has so far remained little researched. It explores most important contexts and conditions which framed the process. These are the Czech, Austrian and international female suffrage movements, the mutual relations of the Czech women's emancipation movement with political parties, including the progressive incorporation of

women's rights and agendas in party programmes, and the profound impacts of the First World War on gender relations both in private and public spheres.

This paper defends the following theses. 1) The women's protest movement, which demanded peace, justice and national self-determination and also called for female suffrage and the equality of women, formed a specific aspect of the social protest movement and the Czechoslovak national revolution of 1918/1919. Through the protest, Czech women's activists and suffragists took a part in the factual enfranchisement of women during the national revolution. 2) The active involvement of Czech female activists in the revolutionary events was enabled by the well-developed pre-war emancipation movement in the western part of the Austrian empire. This emancipation movement was able to influence a significant percentage of Czech politicians and make them declare the support for emancipation of women understood as a national cause. 3) The agents who put through the legal equality of women in the Czechoslovak Revolutionary National Assembly were socialist political parties. A key role was played the Czech (Czechoslovak) socialist party (national socialists and anarcho communists), joined by the Czech suffragists' leader Františka Plamínková.

Keywords

Emancipation of women, women's movement, women's citizenship, female suffrage, Czechoslovak national revolution, the First World War

Za vedení práce děkuji Doc. PhDr. Ing. Ondřeji Císařovi, PhD.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. května 2015

Andrea Baršová

Obsah

Obsah.....	7
Úvod.....	9
1. Na cestě k emancipaci	24
2. Emancipace žen a české politické strany	52
2.1. Emancipační ženské hnutí a politické stranictví	52
2.2. „Ženská otázka“ v programech politických stran	63
3. Ženské hnutí, válka a revoluce	83
3.1. Ženské hnutí a válka.....	83
3.2. České ženy a československá národní revoluce	102
4. Revoluční národní shromáždění a zrovnoprávnění žen	118
4.1. Volební právo a ústavní listina.....	118
4.2. Ženské hlasy v Revolučním národním shromáždění.....	137
Shrnutí	146
Tabulky.....	153
Seznam zkratek	157
Literatura a prameny	158

Úvod

19. a 20. století byla svědkem dvou světodějinných emancipačních proudů, emancipace národů a emancipace žen. Oba proudy čerpaly z myšlenek osvícenství a francouzské revoluce, překonávaly však omezenou ideu abstraktního, racionálního a nezávislého občana – muže.¹ U nás se formovaly oba emancipační proudy v 19. století vedle sebe, přesněji, hnutí za emancipaci žen vznikalo uvnitř mocnějšího a určujícího národního hnutí. Ve vítězném okamžiku československé národní revoluce 1918/1919 se proluly. Český národ získal samostatný stát, a československé ženy politická a občanská práva, symbolizována jejich vstupem do sálu Revolučního národního shromáždění. „Pro ženu prohlášení svobody národa bylo prohlášením jejích lidských práv!“, shrnula pocity tehdejších aktivistek za práva žen Františka Plamínková, jedna z nejvýraznějších postav českého ženského hnutí první poloviny 20. století.²

Cestu k 28. říjnu 1918, který „bez úvah, bez výhrad a otálení postavil vedle svobodného občana svobodnou občanku“³, otevřela první světová válka. Válka způsobila, že „co se před krátkou dobou považovalo za naprosto nemožné a neuskutečnitelné, dostalo se náhle do oblasti povšechné možnosti, jakmile se poznalo, že rakousko-uherská monarchie vede zápas na život a na smrt, a že v tomto zápase nachází se zřejmě na straně vojensky a politicky slabší.“⁴ Český (resp. československý) národní stát i politická rovnoprávnost žen se vynořily z této „povšechné možnosti“ na sklonku války ve zřetelných obrysech.

Vznik československého státu zachytili pro další pokolení mnozí aktéři dramatu, píšou o něm historikové. Stal se konstitutivním prvkem českého národního sebevědomí. Je součástí

¹ Tato charakteristika byla vlastní republikánské i liberální tradici občanství. Viz Ruth RUBIO-MARÍN, The achievement of female suffrage in Europe: on women's citizenship, *I-CON*, 2014, Vol. 12, No. 1, s. 4–34, s. 6 a násl.

² Františka PLAMÍNKOVÁ, *Žena v demokracii*. Praha: Nákladem svazu nár. osvobození, 1924, s. 14. Plamínková (1875–1942) stála u založení *Ženského klubu českého* (1903) a *Výboru pro volební právo žen* (1905). V roce 1923 založila *Ženskou národní radu* sdružující liberálně orientované ženské organizace v Československu. V letech 1925–1939 byla senátorkou za národně socialistickou stranu. Liberální názory na emancipaci žen zastávala i v tísnivé atmosféře druhé republiky. Po atentátu na R. Heydricha byla dne 30. června 1942 popravena. Její biografii zpracovala Eva Uhrová. Eva UHROVÁ, *Radostná i hořká Františka Plamínková*. Praha: Mediasys, 2014.

³ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Vydáno péčí Min. školství a národní osvěty ve Stát. škol. knihoskladě v Praze. 1920, s. 5.

⁴ František WEYR, *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 77.

kolektivní paměti národa, a tím i naší přítomnosti. Politickému zrovnoprávnění žen se však velká pozornost nevěnovala. A to navzdory tomu, že teprve jím byly dosaženy úplné standardy parlamentní demokracie v českých zemích.⁵

Předkládaná práce je věnována tomuto polozapomenutému tématu, které nám připomene blížící se stoleté výroční vzniku Československé republiky. Na jeho aktuálnost ukazují i mnohá dnešní dilemata dosahování skutečné rovnosti žen a mužů ve veřejném životě, jako jsou otázky kvót ve volebních zákonech, postavení žen v hierarchii politických stran a jejich malý podíl na výkonné moci. Některá z těchto témat byla poprvé nastolena již v době kodifikace volebního práva žen v Československé republice (např. genderové kvóty v zastupitelských sborech).

Práce bere jako své východisko obecně přijímanou tezí, že teprve se vznikem Československa byly v českých zemích vytvořeny vhodné podmínky pro zavedení rovného volebního práva žen a jejich občanského zrovnoprávnění. Jaké ale byly konkrétní předpoklady a podmínky realizace politického zrovnoprávnění žen při vzniku československého státu? Jaké okolnosti a faktory tyto podmínky vytvořily? Kteří aktéři a aktérky příznivých podmínek využili? Jakou roli v tomto procesu sehrálo české ženské hnutí, které se rozvíjelo již od 60. let 19. století, a specificky české sufražistky? A jak zrovnoprávnění žen reflektovaly samotné aktivistky ženského hnutí? Co bylo ve vývoji pro české země specifické, a co je spíše projevem společných trendů ve středoevropském prostoru?

Na tyto otázky se lze podívat ze dvou perspektiv. V *první perspektivě* jde o zachycení a koncepční uchopení procesu *vzmachu* – politického zrovnoprávnění žen v Československu v letech 1918–1920. Tato perspektiva ukazuje proces bezprecedentní akcelerace jevů a trendů, které nastupují od 90. let 19. století. Mezi nimi patří významné místo řešení tzv. ženské otázky a aktivismus pokrokových sil v prosazování emancipace a občanství žen. Ve *druhé perspektivě* jde o zkoumání bariér, které stály v cestě úsilí některých žen o aktivnější politickou roli za revoluce a při budování státu. Jde o signály *úpadku*, nenaplnění revolučního příslibu celkového zrovnoprávnění žen v novém státě, který Washingtonská deklarace z 18. října 1918 vyjádřila slovy „ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně naroveň mužům.“ Přes plné volební právo žen a § 106 ústavní listiny, který sliboval zneuznání výsad

⁵ Srv. Vratislav DOUBEK, Předpoklady československého parlamentarismu. In: Vratislav DOUBEK, Martin POLÁŠEK a kol. *Parlament v čase změny: případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Praha: Akropolis, 2011, s. 7–17, cit. s. 7–8.

pohlaví, zůstala první československá republika v zásadě mužskou demokracií, s nepatrným podílem žen na řízení státu. V práci hledám i příčiny tohoto stavu, jak byly rozpoznatelné a rozpoznány již před revolucí a za revoluce, a které jsou v mnohém přítomny dodnes.

Předkládaná práce nemá ambici být souhrnným dílem, nabízejícím jednoznačné odpovědi na široké otázky, jež otevírá. Nemá ani ambici zachytit dění na území celé československé republiky. Soustřeďuje se jen na české země, které tvoří území dnešní České republiky a na vítězný československý státní převrat.⁶ Cíl, který si kladu, bude splněn, pokud práce čtenáře přesvědčí, že bez položení těchto otázek je náš pohled na vznik československého státu ochuzen o jednu ze svých důležitých dimenzí.

Současný stav poznání

Ženské emancipační hnutí je v české vědě nejvýrazněji zpracováno ze třech úhlů pohledu. Tradičně je představováno jako výšeč rozvoje občanské společnosti a spolkového života v českých zemích v 19. a na počátku 20. století. Nověji se obrací pozornost badatelek a badatelů dalšími dvěma směry: k rozvoji feministického myšlení a ke zkoumání emancipace žen jako politického fenoménu – jako opomíjeného, avšak integrálního prvku politických dějin.

Do prvního proudu patří zejména práce badatelek Pavly Horské, Mileny Lenderové, Marie Neudorflkové, Jany Burešové, Dany Musilové, Jany Malínské, Marie Bahenské, Mileny Secké⁷ a portrétistky několika generací českých feministek Evy Uhrové.⁸ Tyto práce jsou převážně historické povahy. Pokusem o celkové uchopení tématu je práce Jany Malínské *„My byly, jsme a budeme!“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*.⁹ Zmiňované

⁶ Vývoj na Slovensku probíhal částečně v jiných kontextech a sledování obou linií přesahuje možnosti této práce. Marginalizován je také vývoj v německém jazykovém společenství v českých zemích, které se nepodílelo přímo na vítězné československé revoluci. Vývoj na Slovensku mapují Gabriela Dudeková a Ľubica Kobová.

⁷ Některé práce těchto autorek jsou uvedeny v seznamu literatury. Informaci o pramenech a literatuře k českému ženskému hnutí přináší také Jana MALÍNSKÁ, *„My byly, jsme a budeme!“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 7–10.

⁸ S portréty žen Evy Uhrové pracuji s vědomím, že je autorka nepsala pro akademický svět. Při archivní práci na malém vzorku (konkrétně fond Plamínková v LA PNP) jsem zjistila, že Uhrová pracuje s fakty přesně. Její práce jsou bohatým zdrojem informací o životě českých společensky aktivních žen, které nemají v akademičtější psané literatuře paralelu, a proto je nelze pominout.

⁹ Jana MALÍNSKÁ, *„My byly, jsme a budeme!“*, c. d. Monografie vychází z disertace autorky, na kterou v této práci rovněž odkazuji.

autorky shodně vidí české ženské hnutí jako zápas na dvou frontách – za rovnoprávnost žen a českého národa. Z této povahy případně vysvětlují jeho zvláštnosti, které spatřují především ve spolupráci s pokrokově smýšlejícími muži a v umírněnosti při prosazování ženských emancipačních požadavků.

Druhý úhel pohledu zaměřený na české feministické myšlení se nejvýrazněji projevil v pracích trojice autorek Marie Bahenské, Libuše Heczkové a Dany Musilové, a to jak v jejich výboru z feministických textů, tak souhrnným zpracováním historie českého feministického myšlení.¹⁰ Jejich zatím nejnovější kniha je věnována fenoménu ženské práce.¹¹ Z prací tohoto okruhu nelze opomenout práce Jitky Gelnarové, která se zabývá konceptem volebního práva v diskurzu českých sufražistek.¹²

Rostoucí přitažlivost třetí perspektivy, zaměřené na politickou participaci žen, dokládá sborník *Ženy a politika (1890–1938)* z roku 2014, který byl výsledkem odborné historické konference ke stému výročí zvolení Boženy Vikové-Kunětické poslankyní českého zemského sněmu.¹³ Politické činnosti žen za první republiky se věnují práce Dany Musilové¹⁴ a Jany Burešové, která též mapuje poměry na Moravě.¹⁵ Tento proud významně doplňují i práce dalších historiků a historiček, u nichž není ženské hnutí těžištěm práce, ale věnují pozornost genderové dimenzi jimi zkoumaných jevů. Příkladem jsou práce Luboše Velka¹⁶ a Pavla Cibulky¹⁷ k vývoji volebního práva a politických stran. Jednou z prvních prací, která

¹⁰ Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž: České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010; Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice: Veduta, 2011.

¹¹ Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

¹² Vedle časopiseckých příspěvků autorky je to také její disertace: Jitka GELNAROVÁ, *Právo i dobro. Argumentace a diskurs českých aktivistek za volební právo žen*. Disertační práce (PhD.). Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2013.

¹³ Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ (eds.), *Ženy a politika: (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

¹⁴ Dana MUSILOVÁ *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. I. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Veduta, 2007.

¹⁵ Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.

¹⁶ Např. Luboš VELEK, *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu. Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 2009, č. 1, s. 58–67.

¹⁷ Např. Pavel CIBULKA, *Politizace německého ženského hnutí v Brně před první světovou válkou*. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ, (eds.), *Ženy a politika*, c. d., s. 128–143.

reflektuje postavení žen v nově vznikajícím československém státě jako téma hodné samostatné analýzy, je sborník prací s názvem *1918 – Model komplexního transformačního procesu ?* publikovaný v roce 2010 Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR.¹⁸

Některé z uvedených autorek se ve svých pracích věnují rovněž vztahu ženského aktivismu a národního hnutí, a jejich ideologií feminismu a nacionalismu. V řadě prací se projevuje intuitivní přitakání oběma hnutím. Hlubší kritické analýzy tohoto vztahu je zatím málo. K výjimkám patří práce Jitky Malečkové, jejíž kniha *Úrodná půda* nabízí začlenění českého pohledu na emancipaci žen do kontextu pohledu intelektuálů národů „z okraje Evropy“.¹⁹

Práce českých autorek a autorů doplňuje – podle mého soudu průkopnická – práce americké badatelky Melissy Feinberg o genderové dimenzi meziválečné československé demokracie. Především její kniha *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia* z roku 2006 přináší neotřelý pohled na politickou scénérii první republiky. Jsme zvyklí poměřovat kvalitu a charakter československé meziválečné demokracie jejími úspěchy a selháními v úkolu zajistit spravedlivé postavení menšin. Pro Feinberg je lakmusovým papírkem, indikujícím stav svobody československého společenství, vztah moci a politických elit k ženám. Tento úhel pohledu ukazuje realitu prvorepublikové demokracie kriticky. Zápas o svobodu na tomto poli vedl český národ sám se sebou, bez tlaku zvenčí a zrady velmocí. Práce Melissy Feinberg upozorňuje na dynamiku vývoje: národní revoluce představuje, co se práv žen týče, vrchol vývoje a počátek sestupného trendu, který končí tvrdým regresem v dobách druhé republiky, kdy české ženy ztrácí status rovnoprávných občanek.

Stoleté výročí vypuknutí první světové války obrátilo zájem badatelů a badatelek k válce samotné a k proměnám života, jež přinesla. Historičky a historikové přitom věnují pozornost také proměně genderových vztahů za války, a to jak ve sféře soukromé, tak i ve sféře veřejné, ve vztahu státní moci a žen. Z této literatury využívám především práci rakouských badatelek Christy Hämmerle²⁰ a Ines Rebhan-Glück²¹ a německé autorky Barbary

¹⁸ Postavení žen v procesu revoluce („transformace“) je věnována samostatná část, zachycující tato témata: vztah národního hnutí a emancipace žen (Jana Malínská), dopady války na emancipaci žen (Gabriela Dudeková), reflexe vzniku československého státu u různých proudů ženského hnutí (Jana Burešová) a otázka volebního práva u slovenských žen (Lubica Kobová).

¹⁹ Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda: žena ve službách národa*. Praha: ISV, 2002.

²⁰ Christa HÄMMERLE, *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n des Ersten Weltkriegs in Österreich-Ungarn*. Wien: Böhlau, 2014.

Beuys.²² Práce těchto autorek otevírají nově také téma vztahu organizovaných národních ženských hnutí k válce, odporu vůči ní na straně jedné a dobrovolné, organizované podpore války na straně druhé. U nás se včleňuje do tohoto proudu např. práce Rudolfa Kučery *Život na příděl*, která dokumentuje hlubokou proměnu genderových vztahů v prostředí české dělnické třídy.²³

Dopady války přímo na volební právo žen se zabývá Birgitta Bader-Zaar. Dokumentuje odklon novější historiografie od pojetí války jako zlomové události v genderových vztazích k pojetí, které vidí válku spíše jako událost, jež byla katalyzátorem změn specifických pro jednotlivá národní společenství. Válka podle ní znovunastolila agendu volebního práva žen a byla podnětem k zásadní restrukturační společnosti, zejména v poražených státech. Konkrétní změny ve volebním právu však byly závislé na lokálních podmínkách.²⁴

Samotné téma národní revoluce a vzniku československého státu patří patrně k nejlépe zpracovaným, váže se na něj rozsáhlá literatura. Téma ženské rovnoprávnosti a národní revoluce však nebylo souhrnně zpracováno, můžeme o něm najít spíše jen epizodické zmínky. Snaha brněnského legionáře Josefa Kudely, který chtěl ve své rozsáhlé, převážně memoárové literatuře postihnout rovněž aktivity žen za války a revoluce, je výjimečná.²⁵

V posledních dvaceti letech celosvětově obrovsky narostl počet prací, které se pokouší ozřejmit, jak se z žen v moderní době staly občanky. Globální přehled o těchto pracích

²¹ Ines REBHAN-GLÜCK, Die österreichische Frauenbewegung und der Krieg. In: Alfred PFOSER, Andreas WEIGEL (Hrsg.), *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*. Wien: Metroverlag, 2013, s. 82–87, též *Wenn wir nur glücklich wieder beisammen wären. Der Krieg, der Frieden und die Liebe am Beispiel Feld-postkorrespondenz von Mathilde und Ottokar Hanzel*. Diplomarbeit. Universität Wien, 2010.

²² Barbara BEUYS, *Die neuen Frauen. Revolution im Kaiserreich: 1900–1914*. München: Carl Hanser Verlag, 2014.

²³ Rudolf KUČERA, *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

²⁴ Birgitta BADER-ZAAR, Controversy: War-related Changes in Gender Relations: The Issue of Women's Citizenship. In: 1914–1918-online. International Encyclopaedia of the First World War, ed. by Ute DANIEL, Peter GATRELL, Oliver JANZ, Heather JONES, Jennifer KEENE, Alan KRAMER, and Bill NASSON, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10036>.

²⁵ Vedle cenného zachycení vzpomínek žen, např. vzpomínek mírové aktivistky Jindřišky Wurmové, se Kudela pokusil v roce 1930 shrnout celkové přispění žen k československé samostatnosti. Sám pokládal svoji práci (*Žena v našem boji za svobodu*, Brno: Družstvo Moravský legionář, 1930) za první pokus tohoto druhu. Uváděl, že literatura je poměrně chudá. Tamtéž, s. 33.

podává bibliografie zpracovaná Patricií M. Dolton.²⁶ Ze souhrnných prací, které se týkají situace v zemích Evropy, je zásadním přínosem monografie editovaná Blankou Rodríguez-Ruiz a Ruth Rubio-Marín mapující zavedení volebního práva žen ve státech Evropské unie.²⁷

Použité prameny

Předkládaná práce spadá do politické vědy, ale zároveň čerpá z dalších oborů, především z historie a částečně i z právní vědy. Vedle sekundární literatury vychází také z dobových pramenů. Využívá stenografické záznamy jednání Revolučního národního shromáždění (kap. 4), částečně též říšské rady, které se staly díky digitalizaci snadno dostupné. Jiným významným pramenem jsou právní prameny, zákony a je doprovázející dokumenty (zejména důvodové zprávy k zákonům), dále politické prameny, jako jsou ročenky Národního shromáždění a pod.

Důležitým zdrojem práce byl digitální archiv k dějinám ženského hnutí v Rakousku *Frauen in Bewegung: 1848–1938*.²⁸ Z periodik, dostupných prostřednictvím tohoto projektu, jsem systematicky využila orgán německorakouského Výboru pro volební právo žen, *Zeitschrift für Frauenstimmrecht*, který vycházel v letech 1911 až 1918 a měsíčníku *Neues Frauenleben*, který byl tiskovým orgánem Všeobecného německého ženského spolku (*Allgemeiner Deutscher Frauenverein*). Zdrojem poznání pro mne byly též dobové práce rakouských aktivistek za práva Marianne Hainisch, Ernestine von Fürth, Gisele Urban i německých feministek (Lily Braun).

Z českých ženských periodik byly mými zdroji zejména: *Ženské listy*, které vycházely jako měsíčník v letech 1873 až 1926, dále liberální *Ženský obzor*, který vycházel od roku 1900 do roku 1941 v Praze a konzervativnější *Ženský svět*, vycházející v letech 1897–1930.

²⁶ Patricia F. DOLTON, Women's suffrage movement, *The Alert Collector*, Vol. 54, Winter 2014, Issue 2, s. 31–37.

²⁷ Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012.

²⁸ Österreichische Nationalbibliothek, *Frauen in Bewegung: 1848–1938*, dostupné z http://www.onb.ac.at/ariadne/ariadne_projekte_fib2.htm, Archiv je výsledkem spolupráce Ariadne, Ženského informačního a dokumentačního centra Rakouské národní knihovny a Institutu pro současné dějiny Vídeňské univerzity. Viz též stránka <http://www.fraueninbewegung.onb.ac.at/>.

Pro poznání situace za války a v revolučních letech byl přínosný zejména *Ženský obzor*, který popisoval zápasy žen jako součást široce pojatého politického života.²⁹

Využití historických pramenu a povaha zdrojů diktuje i zvolený způsob citace.

Metodologická a teoretická východiska

Předkládaná práce, jak již bylo zmíněno výše, spadá do výseku politologie, která čerpá z dalších oborů, intenzivně především z historie (zejména kapitola 1, 2) a částečně i z právní vědy (kapitola 4).³⁰ Další metodou, kterou uplatňuje, je srovnávací politologie (např. kap. 2, rozbor programů politických stran). Práce se inspirovuje rovněž diskursivní a genderovou analýzou, a to zejména v pozornosti, jež věnuje jevům jinak přehlíženým. Práce však není pokusem o genderovou analýzu zkoumaných jevů ani diskursivní analýzou, a to v žádné ze svých částí.³¹

Různé metody práce se v práci uplatňují vedle sebe, s cílem osvětlit lépe zkoumaný jev, resp. jeho jednotlivé dimenze. Například kap. 3 se snaží mj. zachytit politické zrovnoprávnění žen jako faktický proces, který se udál mimo právní reglementaci,³² a jehož poznání je tak dostupné pouze metodami historické práce. Ve 4. kapitole zkoumám právní stránku dosažení politické rovnoprávnosti, kde je uplatnitelná vedle historické metody částečně též právní analýza.

Můj teoretický rámec částečně vychází z konceptů, které vytvořily ve svých pracích badatelky Blanca Rodríguez-Ruiz, Ruth Rubio-Marín a Birgitta Bader-Zaar.³³ Důležitý je především koncept *ženského občanství* (*female citizenship*), který musel být postaven vedle

²⁹ Tento názor vyslovila mj. v jednom z čísel časopisu Růžena Knorová, když se ptala, co jiného je vlastně každý ženský spolek, každá organizace žen – než kus politiky? Růžena KNOROVÁ, *Ženy a politika. Ženský obzor*, roč. I, 1900, č. 4, s. 45–47, s. 45.

³⁰ V tomto kontextu uvádím, že tyto obory (právo a historie) jsem vystudovala v magisterském studijním oboru.

³¹ Považuji to za důležité uvést zejména ve vztahu k 4. kapitole, která zkoumá materiál, na který by diskursivní analýza mohla být aplikována. Genderové analýze by mohla být podrobena ústavní listina.

³² Jde o akceptaci žen jako politických reprezentantek, která byla uskutečněna jejich kooptací do Revolučního národního shromáždění a jejich začleněním do orgánů moci na jiných úrovních (např. do místních národních výborů či do rekonstruovaného pražského zastupitelstva).

³³ Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, *Transition to Modernity, the Achievement of Female Suffrage, and Women's Citizenship*. In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, s. 1–46; Ruth RUBIO MARÍN, *The achievement of female suffrage in Europe*, c. d.; Birgitta BADER-ZAAR, *Controversy: War-related Changes in Gender Relations*, c. d.

republikánského i liberálního pojetí občanství, jehož subjektem byl abstraktní, racionálně uvažující a samostatný muž. Jelikož v obou tradicích občanství neměly ženy místo jako rovné občanky, moderní volební řády spíše zbavovaly žen zbytků volebního práva, které jím přiznával „starý režim“. Vývoj v Předlitavsku od 60. let 19. století byl toho dobrým příkladem. V intencích prací citovaných autorek lze přijmout hypotézu, že vhodné podmínky pro překonání těchto modelů a pro přiznání rovného volebního práva ženám vytvářela situace komplexní transformace států, společností a jejich hodnot, představ o svobodě, rovnosti, spravedlnosti a politické participaci, tedy situace jaká nastala po válce v poražených zemích. Naopak v případě postupného evolučního vývoje společností je přiznání volebního práva ženám vždy podrobena strategickým úvahám dominantních politických subjektů, především politických stran, což může vyústit v preferenci statu quo bez ohledu na ideová stanoviska.³⁴

Ruth Rubio-Marín se snaží definovat na základě srovnávacího výzkumu faktory, které přispívaly k rychlejšímu prosazení volebního práva žen v zemích, kde bylo jako první prosazeno všeobecné volební právo pro muže. Patří k nim mj. také existence silného ženského hnutí a hnutí za volební právo žen, a též podpora, kterou získalo od progresivních politických stran a od klíčových politiků. Tyto skutečnosti zkoumám v 1. a 2. kapitole. Nejedná se však o ověření teoretických předpokladů na konkrétním případě, protože samotné tyto teze již situaci v českých zemích i na Slovensku zohledňují.³⁵

Při zpracování tématu bylo nutné se vypořádat s otázkou, zda je možné použít pro vysvětlení alespoň některých aspektů politického zrovnoprávnění žen jiné teorie, tedy i ty, které nevznikly v přímé souvislosti se zkoumáním ženského občanství. Pokud chápeme rovnoprávnost žen jako jeden z kroků progresivní realizace ideje rovnosti a lidských práv, lze se podívat na současné teorie, které vysvětlují některé současné revoluční emancipační pohyby v široce pojaté genderové oblasti, především uzákonění práv sexuálních menšin od druhé poloviny 20. století. Pro vývoj ženského hnutí v 19. století lze uplatnit explikační model *pravidla malé změny*, které formuloval nizozemský badatel Kees Waaldijk jako model vysvětlující společenský pokrok v uznání homosexuality a práv partnerů stejného pohlaví na

³⁴ Strategické úvahy existují rovněž v dobách revoluce, avšak prostor pro jejich uplatnění je nutně omezen velkým tlakem po konformitě s hegemonními revolučními ideami. Mezi ně v revolucích 1918/19 ve střední Evropě patřilo také politické zrovnoprávnění žen. Jak ukáží v kapitole 4, dokládá tuto situaci debata o zpátečnictví žen při projednávání volebního řádu do obcí v Revolučním národním shromáždění v roce 1919.

³⁵ Do monografie editované Blankou RODRÍGUEZ-RUIZ a Ruth RUBIO-MARÍN (*The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*, 2012, c. d.) přispěly s popisem situace v České republice Jana Musilová a situace na Slovensku Ľubica Kobová.

konci minulého století v Evropě.³⁶ Waaldijk jej na základě pozorování definuje jako „pravidlo malé změny“. Lze ho shrnout do následujícího tvrzení: Jakákoliv legislativní změna znamenající pokrok v uznání homosexuality bude uzákoněna pouze tehdy, je-li tato změna vnímána jako malá, a je-li její dopad zmenšen nějakou doprovodnou malou změnou, která potvrzuje zavržení homosexuality. Vývoj cestou malých změn přitom vede (nebo může vést) k revolučním, paradigmatickým změnám, jako je uzákonění manželství osob stejného pohlaví.³⁷ Pokud zaměníme v pravidlu malé změny rovnoprávnost žen za homosexualitu, můžeme se ho pokusit aplikovat na úspěchy, které byly do roku 1918 v Předlitavsku dosaženy při emancipaci žen v jejich přístupu ke vzdělání a práci (viz kapitola 1). Na vlastní politické zrovnoprávnění žen za revolucí však již tento explanační model aplikovat nelze. Naopak: s pojmem revoluce souvisí především změny, které jsou prezentovány jako zásadní odklon od starého řádu (ač ve skutečnosti vlastní dopady změn nemusí být rozsáhlé).

Vymezení některých konceptů a pojmů

V této části objasním několik konceptů, především těch, které jsem převzala od jiných autorů. Definuji zde také nový koncept, který v práci používám – koncept ženského protestu.

Ženské hnutí chápu široce, jako hnutí sociální, jak jej definovala Gisela Bock: „Klasické ženské hnutí 19. a počátku 20. století bylo hnutím žen (i když nikoli všech a zahrnovalo i mnohé muže) pro ženy. Usilovalo o zásadní změnu ve vztahu mezi pohlavími cestou zlepšení situace žen v hospodářském, sociálním, politickém a kulturním ohledu, a sice jak ve srovnání s jejich dosavadním postavením, tak i v porovnání s muži a ve vztahu k nim. Cílem nebyla rovnost nebo výměna rolí, ale oproštění od subordinace dané příslušností k pohlaví.“³⁸

³⁶ Kees WAALDIJK, Small change. How the Road to the Same-Sex Marriage got paved in the Netherlands. In: Robert WINTEMUTE, Mads ADEANES (eds.), *Legal Recognition of Same Sex Partnership. A Study of National, European and International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2001, s. 635–651.

³⁷ Kees Waaldijk svou teorii demonstruje na příkladu cesty, která vedla k otevření manželství osobám téhož pohlaví v Nizozemí v roce 2000. K uplatnění zákona malé změny v českých podmínkách viz též Andrea BARŠOVÁ, Partnerství gayů a lesbiček. Kdy dozraje čas pro změnu?, *Sociální studia* 7, 2002, s. 173–187.

³⁸ Gisela BOCK, *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 154. Gisela Bock argumentuje, že ženské hnutí 19. a 20. století je typickým sociálním hnutím. Zasáhlo do problému pauperizace, ženskou otázku chápalo jako sociální otázku a podobně jako jiná sociální hnutí té doby dospělo právě k podobě hnutí. Tamtéž, s. 154.

Proti široce definovanému ženskému hnutí lze vymezit o něco užší pojem **emancipačního ženského hnutí** jako výseče ženského hnutí, které si klade za cíl změnu v postavení žen ve směru dosažení rovnějšího postavení s muži. **Občanskou a politickou rovnoprávností žen** pak rozumím stejný politický status žen a mužů, tedy dosažení **občanství žen** (*female citizenship*). Dosažení občanství žen znamená překonání republikánské a liberální tradice občanství, převažující při vzniku modernity, které obě vytěsňují ženu do privátní sféry. Od Jitky Gelnarové přebírám termíny **aktivistky za volební právo žen** a **sufražistky** jako zdařilé a srozumitelné výrazové zkratky.³⁹ Pojmy **český** a **německorakouský** používám ve smyslu jazykového a národního vymezení, neplyne-li z kontextu jinak. Termín **rakouský** používám ve dvou významech. Nejvíce jako **celorakouský**, někdy též jako synonymum **německorakouský**.⁴⁰

Dalším z konceptů, u nichž je potřeba se zastavit, je **národní revoluce 1918/1919**. Zdeněk Kárník ve svém díle *České země v éře První republiky* upozorňuje: „Zvykli jsme si na myšlenku, že nový stát byl vytvořen českou národní revolucí 28. října 1918 v Praze (doplněnou martinským 30. říjnem). Myšlenka je to zavádějící.“⁴¹ Je totiž podle něj nutné odlišit pojmy *převrat* a *revoluce*. Československou revolucí lze označit nikoli události 28. a 30. října 1918, nýbrž komplex událostí vedoucích ke zformování československého státu a vybudování jeho hospodářské a sociální základny. Naproti tomu pod státním převratem rozumíme podle něj pouze „samo nahrazení jedné státní moci jinou; zpravidla jí revoluce teprve začíná a její osudy mohou být podstatně jiné než výsledky státního převratu.“⁴²

Kárník současně ukazuje, že u zrodu Československa stály tři národní převraty: český národní převrat – 28. říjen 1918, neúspěšný německý převrat – vytvoření útvarů Deutschböhmen, Sudetenland, Böhmerwaldgau a Deutschmähren – a slovenský převrat, dobývání území Slovenska. Převrat český pronikal však vítězně všemi dalšími – zajistil převrat slovenský a především zlikvidoval obsazením pohraničních území převrat německý.⁴³

³⁹ Pojem *sufražistky* autorka zavádí po vzoru anglicky psané literatury, která rozlišuje mezi (umírněnými) sufražistkami (*suffragists*) a (radikálními) sufražetkami (*suffragettes*).

⁴⁰ Dvojití použití vychází především z dobových pramenů, kdy např. německorakouským ženám pojmy rakouský a německorakouský často splývaly, což bylo dáno jejich příslušností k dominantnímu národu.

⁴¹ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky, 1918–1938: Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri, 2000–2003, s. 33.

⁴² Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky...*, c. d., s. 33–34.

⁴³ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky...*, c. d., s. 48

Zatímco odlišení pojmů **převrat** a **revoluce** je snad intuitivně zřejmé, je otázkou, do jaké časové osy ve vztahu k revoluci samotný převrat zařadit.⁴⁴ Pokud chápeme 28. říjen 1918 jako počátek národní revoluce, musíme upozornit na jeho dlouhou „bezprostřední předebru“. Za počátek této přede hry je ve střední Evropě považována lednová stávka v roce 1918.⁴⁵ Na české politické scéně však dochází již předtím přijetím Tříkrálové deklarace (6. ledna 1918) ke zformování nové národní politické platformy a programu. Od ledna roku 1918 také dochází k systematickému veřejnému vystupování českých žen-aktivistek. S vědomím, že najít přesný počátek „přede hry revoluce“ – stejně tak jako její konec – není snadné, používám v této práci pojem národní revoluce 1918/1919. Toto vymezení odkazuje k úseku, kdy došlo k zásadním krokům v politické transformaci společnosti.⁴⁶ Období protestu a revoluce, kterému věnuji pozornost v kapitole 3 a 4, je však vymezeno o něco širěji. Na jeho počátku se protest proti válce a strádání mění v politické hnutí s požadavky spravedlnosti, národní nezávislosti, a též rovnosti žen. Můžeme jej datovat již do roku 1917. Na straně druhé je ukončeno přijetím Ústavní listiny Československé republiky dne 29. února 1920. Přijetí ústavy můžeme také vidět jako uzavření celého revolučního cyklu. V tomto časovém úseku byla politická rovnoprávnost žen prosazena nejprve fakticky – jmenováním žen do vznikajících orgánů moci nového státu – a posléze i právně a ústavně.

Politická vrstva protestu ústící v revoluci se formovala, jak vysvětluje Michal Pullmann, v rámci kolektivních sociálních protestů procesem „zahušťování kritiky“ starého režimu. Aktérům živelných protestů i po jejich odeznění zůstává praktická zkušenost s participací, což je pro další vývoj rozhodující. V procesu protestního hnutí se rodí rovněž ideál rovnosti a spravedlnosti, který dává protestnímu hnutí identitu.⁴⁷

⁴⁴ K ustavení 28. října jako data převratu a symbolu revoluce viz Vratislav DOUBEK, 28. říjen v československé státní tradici a jeho role ve veřejném mínění. In: Vratislav DOUBEK a kol. *Křehké vítězství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918–1948*. Praha: Mladá fronta, 2008, s. 49–63.

⁴⁵ Michal PULLMANN, *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918. K hodnotovým aspektům tří revolucí ve střední Evropě*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2002, s. 49 a násl.; též Spravedlnost a demokracie v moderní době. Přelom roku 1918 mezi revolucí a reformou. In: Marek HRUBEC (ed.), *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci*. Praha: Filosofia, 2005, s. 111–135, s. 122–125.

⁴⁶ Srv. též Michal PULLMANN, *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci*, c. d., s. 115 a pozn. pod čarou 8 tamtéž. Pojmem revoluce 1918/19 autor, jak zde uvádí, zvýrazňuje dobu trvání revolučního procesu.

⁴⁷ Michal PULLMANN, *Revoluce a utváření nového ...*, c. d.; též Zneuznání, konflikt a revoluce. Místo hodnotových orientací a praktického jednání historických aktérů v dynamice sociálních hnutí, In: Jana

Ženy byly iniciátorkami a spontánními účastnicemi sociálního protestního hnutí, jak si povšimli již současníci. Michal Pullmann masové zapojení žen a dětí do počátků protestního protiválečného hnutí, především tzv. hladových bouří, vysvětluje následovně: „Že se na těchto akcích podílely převážně *ženy*, je vysvětlitelné jejich postavením v tehdejší rodinné ekonomii; jejich akceptovaná odpovědnost za hladký chod materiální reprodukce rodiny, empiricky konstruovatelná do jakéhosi étosu, byla motivačním zdrojem jejich často nevybíravého jednání. Nespokojenost, lze argumentovat, zde pramenila ze zábran v reprodukci této sféry: možnost zaopatřit materiální statky (potraviny) byla součástí jejich identity, zábrany pak byly chápány jako *zneuznání legitimního nároku*. Nebyl to tudíž ‚nedostatek brambor‘ či jiných potravin, co *vyvolávalo* nespokojenost; perspektiva úřadů je v těchto zprávách zjednodušující. Jednalo se spíše o *nenaplnění očekávání*, vázaných v tomto případě na získání potravin; nenaplnění, spojené s nerovnou distribucí, která mu tak odnímala legitimitu a vyvolávala ono ‚rozhořčení‘.“⁴⁸

Z dobových dokumentů, zejména ženských časopisů, je zřejmé, že frustrace z nemožnosti naplnit očekávanou roli se týkala nejen žen z dělnického prostředí a nižších sociálních vrstev, které se účastnily přímo pouličních rebelií, ale také středních stavů. Ilustruje jej článek redaktorky rubriky *Móda* z přílohy časopisu *Ženské listy* z prosince 1917, nazvaný Vánoční – místo módy. Místo představení nových módních trendů autorka zveřejnila stať popisující sugestivně frustraci žen středních stavů z nemožnosti naplnit legitimní očekávání svých dětí a rodin – připravit tradiční vánoce se stromečkem, cukrovím a dárky. Kritizuje přitom distribuci potravin a zboží z hlediska deklarované spravedlnosti (zásobování je veřejné, každému se přiděluje stejný počet lístků) a realitou (ve frontách stojí jen nejchudobnější z žen, nikdo neslyší jejich nářek). V rozporu s apolitickým rázem časopisu vznáší autorka požadavky vůči veřejné moci, které se týkají distribuce potravin. Fronty způsobují podle autorky rovněž narušení běžného vztahu paní – služebná a ztrátu společenské kontroly: „[m]ůže-li si dnes ještě některá paní držeti služebnou, nevidí ji po celý den. Chodí z fronty do fronty a často ani nechodí ... A čeká-li tam přece, dostane tím, co tam slyší, takovou školu, že ani deset výchovných kurzů ji nenapraví.“⁴⁹

ČECHUROVÁ, Jiří ŠTAIF (eds.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI*. Praha: Univerzita Karlova, 2004, s. 59–67.

⁴⁸ Michal PULLMANN, *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918*, c. d., s. 65–66.

⁴⁹ Růžena HOUŠKOVÁ-TILLNEROVÁ, Vánoční – místo módy. *Ženské listy. Příloha Práce*. roč. XLVI, 15. 12.1917, č. 1, s. 1–2, s. 1.

S ohledem na výše uvedené lze popsat **ženský protest** za války a revoluce jako strukturovaný jev. Zjednodušeně řečeno, zatímco se chudé ženy a služky bouřily ve frontách na potraviny, ženy z měšťanských vrstev obnovovaly formy protestu, jakými vedly svůj boj v minulosti: vyjadřovaly své názory na stránkách tisku (s politickým uvolněním a povolením cenzury stále otevřeněji), předkládaly petice, vznášely protesty vůči moci, účastnily se schůzí a demonstrací. Spíše ony než účastnice hladových bouří byly schopny formulovat širší politické a sociální požadavky, mezi nimiž má rovnost žen a volební právo žen prominentní místo. Účast žen na hladových bouřích a stávkách na straně jedné a „autenticky politický protest“ (Michal Pullmann) žen lze chápat jako dvě vrstvy ženského protestu proti válce.⁵⁰ Měly sice jen volnou souvislost, ale byly spjaté hodnotově, a to odporem vůči poměrům, pocíťovaným jako nepřijatelné, tím, že činily stávající moc odpovědnou za tento stav a vytvářením nároků na spravedlivější poměry. Obsahově spojuje obě vrstvy téma válečného strádání a hladu a otázky distribuce potravin. Do protestního hnutí a revoluce se ženy zapojovaly nejen se stejnými požadavky a motivy jako muži, tedy požadavky na sociální spravedlnost a národní samostatnost, ale také se specifickou genderovou agendou, která byla součástí ženského protestu.

Teze práce

V předkládané práci hájím následující teze:

- 1) Ženský protest, požadující vedle míru, sociální spravedlnosti a národního sebeurčení rovněž volební právo žen a rovnost žen, tvořil v letech první světové války a národní revoluce specifickou součást protiválečného hnutí a revolučního dění. České ženské aktivistky a sufražistky se prostřednictvím tohoto protestu podílely na faktickém zrovnoprávnění žen za československé revoluce.
- 2) Zapojení českých aktivistek za rovnoprávnost žen do československé národní revoluce umožnila rozvinutost českého emancipačního ženského hnutí, které tvořilo rovnocennou součást ženského emancipačního hnutí v Předlitavsku, a bylo schopno naklonit významnou část české politické reprezentace pro deklarativní podporu ženské emancipace jako národní kauzy.

⁵⁰ Představu „vrstev ženského protestu“ konstruuji analogicky k vrstvám, které v sociálním hnutí koncem první světové války rozeznává Michal Pullmann. Pullmann mluví o třech vrstvách sociálního protestu: o hladových bouřích, stávkovém hnutí a autenticky politickém protestu. Michal PULLMANN, Zneuznání, konflikt a revoluce, c. d., s. 59. Rozlišení hladových rebelií a stávek není ale pro zkoumání téma důležité, proto k nim přistupuji jako k jedné kategorii.

- 3) Aktérem prosazení právní rovnosti žen v Revolučním národním shromáždění byly politické strany socialistického bloku. Klíčovou roli sehrála Česká (Československá) strana socialistická (národní socialisté a anarchokomunisté), k níž se přidala vůdkyně sufražistek Františka Plamínková.

Struktura práce

Práce je členěna do 4 kapitol, doprovozených tímto úvodem a závěrem. **První kapitola** představuje rozvoj českého ženského emancipačního hnutí a hnutí za volební právo žen jako klíčových faktorů, které ovlivnily dynamiku zrovnoprávnění žen za národní revoluce. Stávající obraz rozšiřuje pohledem na hnutí českých aktivistek a sufražistek jako na integrální součást ženského hnutí v Předlitavsku (což umožnily také nově zpřístupněné prameny). Ženské hnutí v Předlitavsku zkoumá také v kontextu mezinárodního emancipačního hnutí, dalšího z možných faktorů podporujících dosažení občanství žen. **Druhá kapitola** mapuje další z klíčových proměnných politického zrovnoprávnění žen: pronikání žen do politických stran a ženské agendy do stranických programů od 90. let 19. století. **Třetí kapitola** se zabývá odporem žen proti válce, dopady 1. světové války na genderové vztahy ve veřejné sféře, a snahy předválečných aktivistek za práva žen o aktivní zapojení do revolučního dění. **Čtvrtá kapitola** líčí právní zrovnoprávnění žen za revoluce a nabízí reflexi tohoto procesu poslankyněmi Revolučního národního shromáždění. V Závěru shrnuji hlavní poznatky, k nimž jsem v práci dospěla.

1. Na cestě k emancipaci

Ženské hnutí v Předlitavsku

„Éra organizované ženy“, jak dobu rozmachu ženského hnutí v Rakousku pojmenovala její účastnice a kronikářka Gisela Urban⁵¹, začíná v 60. let 19. století. Tehdy došlo v habsburské monarchii k reformám, urychleným porážkou ve válce s Pruskem. V roce 1867 byla přijata tzv. prosincová ústava garantující občanské svobody⁵² a nový spolčovací zákon.⁵³ Již zakladatelka německorakouského ženského hnutí Marianne Hainisch⁵⁴ pozorovala, že mezi oběma jevy je souvislost. V roce 1901 psala: „Je tomu něco více než třicet let, co máme ve Vídni pozoruhodný spolkový život, a přesně tolik let je našemu ženskému hnutí. Cožpak je to náhoda?“⁵⁵ Hainisch odkazovala k založení Vídeňského spolku pro výdělečnou činnost žen (*Wiener Frauen-Erwerb-Verein*) v roce 1866. Byl to první ženský spolek, který neusiloval pouze o charitu, ale o změnu v postavení chudých měšťanských žen tím, že jim zajistí práci.⁵⁶ Spolek zřídil šicí dílnu, kurzy kreslení, pokračovací školu a obchodní školu pro dívky. Již v roce 1870 spolek usiloval rovněž o zpřístupnění reálného gymnázia pro studentky.⁵⁷

⁵¹ Gisela URBAN, Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung im Spiegel der wichtigsten Vereinsgründungen. In: Martha Stephanie Braun et al. (eds.), *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Wien 1930, s. 35–64, s. 25.

⁵² Prosincová ústava byla tvořena zákony, které upravovaly zákonodárnou pravomoc říšské rady, katalog práv občana, zřízení říšského soudu, nezávislost soudnictví, postavení císaře a rakousko-uherské vyrovnání. Kvůli dualismu, který zavedla, byla českou politickou reprezentací odmítána.

⁵³ Zákon č. 134/1867 z. ř. daný dne 15. listopadu 1867, o právech spolčovacím. Článek 30 zněl: „Cizozemci, osoby ženské a nezletilé nemohou přijímání býti za členy spolků politických.“

⁵⁴ Marianne Hainisch (1839–1936) pocházela z velkoburžoazní rodiny. V roce 1902 iniciovala založení střešové organizace rakouských ženských spolků *Bund Österreichischer Frauenvereine (BÖFV)*. Z počátku měla ambivalentní vztah k volebnímu právu žen, později se angažovala v jeho prospěch.

⁵⁵ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council mit einem Rückblick auf die österr. Frauenbewegung an der Jahrhundertwende erstattet am 29. März 1901*. Wien: Bloch, 1901, s. 11.

⁵⁶ Založení *Wiener Frauenerwerb-Verein* podnítili členové *Spolku pro národohospodářský pokrok (Verein für volkswirtschaftlichen Fortschritt)*, kteří se začali zabývat znehodnocením práce žen v důsledku hospodářské krize. Hainisch připomíná, že jak tento spolek, tak i první dívčí školy a učiliště zakládali muži. Marianne HAINISCH, *Geschichte der Frauenbewegung in Österreich*, In: Gertrud BÄUMER, Helene LANGE (eds.), *Handbuch der Frauenbewegung*, 1901. Reprint Forgotten Books. 2013, s. 166–188, cit. s. 170–171.

⁵⁷ Marianne HAINISCH, *Geschichte der Frauenbewegung in Österreich*, c. d., s. 170–171.

Ženská spolková činnost se rychle rozvíjela. „Vznikal spolek za spolkem, ženy se sdružovaly a hledaly s pomocí mužů možnosti, jak čelit hospodářským a sociálním obtížím“, píše Hainisch. „Za třicet let spolkový život natolik zmohutněl, že je často nazýván spolkovým nešvarem“, komentuje autorka a uvažuje: „Nyní si jistě část spolků, takovou výtku zaslouží, abychom však mohli rozhodnout o hodnotě či nehodnotě spolkové činnosti, musíme se ptát, jak by bylo bez nich?“⁵⁸

Brzy vznikly podle vídeňského vzoru výrobní spolky německy mluvících žen v Praze a v Brně.⁵⁹ V roce 1871 ustavuje v Praze *Ženský výrobní spolek český* Karolína Světlá.⁶⁰ V místnosti propůjčené pražskou obcí spolek v roce 1871 otevřel dívčí školu se dvěma odděleními: obchodním a průmyslovým. Významným úspěchem rakouských i českých aktivistek za práva žen bylo zpřístupnění gymnaziálního studia dívkám. Jako první v Předlitavsku bylo otevřeno v roce 1890 dívčí gymnázium Minerva v Praze zřízené zásluhou Elišky Krásnohorské, ve Vídni došlo k otevření dívčího gymnázia o dva roky později.

Práce pro chudé a nezaopatřené měšťanské ženy, a jako její předpoklad ženské vzdělání, to je úkol, který řeší jak německorakouské,⁶¹ tak české měšťanské ženské hnutí⁶² po převážnou část druhé poloviny 19. století. Protagonistky nového emancipačního hnutí žen v Předlitavsku, Marianne Hainisch ve Vídni a Karolína Světlá a Eliška Krásnohorská⁶³ v Praze, viděly situaci žen shodně. Podnětem ženského emancipačního hnutí byla bezprecedentní nouze, v níž se v polovině 19. století nacházely měšťanské ženy, které nebyly zaopatřeny sňatkem a musely se uživit vlastní prací.

⁵⁸ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council...*, c. d., s. 10.

⁵⁹ Viz například 1873–1913, *Festschrift zur Erinnerung an der 40 jährigen Bestand des Frauenerwerb-vereins in Brünn*, Brünn, 1913. Podnět k založení výdělečného spolku žen v Brně vzešel od Moravského spolku pro řemesla (*Mährisches Gewerbeverein*). Založení spolku bylo odůvodňováno nečinností veřejné moci ve věci potřebného vzdělání pro ženy.

⁶⁰ Karolína Světlá (1833–1899), česká spisovatelka, podporovala též osvětové a feministické snahy Vojtěcha Náprstka. Je autorkou jednoho z prvních pojednání o emancipaci žen v českém ženském hnutí.

⁶¹ Souhrnně k rozvoji ženského hnutí v Rakousku viz Birgitta BADER-ZAAR (viz seznam literatury). Tato práce čerpá v mnohém z dobových prací k ženskému hnutí (Marianne HAINISCH, Ernestine von FÜRHT a Gisela URBAN).

⁶² Rozvoji českého ženského hnutí v 19. století je věnována bohatá literatura. Ze souborných prací lze odkázat na práci Marie BAHENSKÉ, *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri / Slon, 2005 a Jany MALÍNSKÉ, *"My byly, jsme a budeme!"*, c. d., Situaci na Moravě se věnuje Jana Burešová.

⁶³ Eliška Krásnohorská (1847–1927), česká spisovatelka, literární kritička, dlouholetá redaktorka časopisu *Ženské listy* a zakladatelka dívčího gymnázia Minerva.

„Skutečnost ukazuje“, psala v roce 1873 Eliška Krásnohorská v článku *Naše snaha*, „že na tisíce žen musí žít samostatně a pracovat, nechtějí-li hladem umřít. Jménem lidskosti a spravedlnosti nelze proto nic namítati proti emancipaci žen“.⁶⁴ Stejně smýšlela Marianne Hainisch, která svůj spis z roku 1875 nazvala jednoduše: *Die Brotfrage der Frau*.⁶⁵ Hainisch stejně jako první české feministky a tehdejší odborná veřejnost viděla příčinu tzv. ženské otázky ve změnách způsobu výroby (ženská ruka vs. stroj) a v demografickém vývoji. Práce v domácnosti bylo pro ženy stále méně, ženy proto v nejvyšší nouzi vyšly ze zdí domácností na trh práce. Bylo nezbytné otevřít pro ně zaměstnání (dosud vykonávaná výlučně muži) a zajistit jejich vzdělání jako předpoklad důstojné práce.

Krásnohorskou a Hainisch spojuje ještě jeden moment, příznačný pro počátky ženského hnutí. Obě ponechávají stranou „šťastnější ženy“, které najdou živobytí ve své domácnosti. Oslovují dívky, ženy a vdovy, které to štěstí nemají (anebo nemusí v životě mít). Nenabourávají tak přímo zavedený genderový řád s rozdělením sfér působnosti (veřejná sféra po muže, domácnost pro ženy) a s vymezenými úkoly ženy a muže (práce vs. rodina a domácnost). Respektují (do jisté míry) jeho východiska. Hledají však nástroje pro řešení konkrétních problémů, řekněme „výjimek“ z tohoto řádu. Jsou to výjimky, které zde existují bez ohledu na naši vůli; jejich řešení je otázkou nutnosti i spravedlnosti. Dílčí návrhy a požadavky se však logicky řetězí. Každý malý krok vyvolává potřebu dalších kroků, a útočí na dosud vymezené hranice. Požadavek důstojné práce pro měšťanské ženy v sobě skrývá požadavek jejich vzdělání, jež by bylo uplatnitelné na trhu práce, požadavek vzdělání se nemůže zastavit před branami gymnázií a posléze univerzit. A je-li otevřena ženám filozofická fakulta a medicína, lze hájit nadále uzavření právnických fakult? Práce žen v nových oborech vedle kolegů-mužů vyvolává požadavek spravedlivé odměny za stejnou práci. Vítězný pochod ženské emancipace německorakouskou a českou společností druhé poloviny 19. století tak vykazuje podobnou zákonitost vývoje – působení zákona malé změny, na jehož konci stojí úplné převrácení původních paradigmat – jako současné procesy zrovnoprávnění sexuálních menšin.⁶⁶

⁶⁴ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Naše snaha*. Článek otiskla *Svoboda*. *Politický časopis* v roce 1873. Přetištěno ve zkrácené podobě v: Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ (eds.), *Ženy na stráž*, c. d., s. 62–76, cit. s. 63.

⁶⁵ Marianne HAINISCH, *Die Brotfrage der Frau*. Wien: Gistel, 1875.

⁶⁶ Viz též úvod. To však neznamená, že načrtnutý vývoj je nutný. Ukazují jen, co napomáhalo vývoji ženské emancipace a co ji urychlovalo. Proti tomu ovšem působily opačné tlaky, mezi nimi i podezření prozíravějších odpůrců emancipace žen, že ženské požadavky nebudou dílčími ústupky upokojeny.

Přestože se české a německorakouské ženské hnutí v době svého vzniku shodují v analýze problému, který je potřeba naléhavě řešit, působí každé ve svém *národním kontextu*. U českých žen je to kontext formování moderního českého národa jako národa, který sám nastoupil cestu k emancipaci. U žen německorakouských jde o kontext národa dominantního, privilegovaného, jemuž ale toto privilegium splývá s univerzalitou. České ženské hnutí se tak rozvíjí od počátků pod křídly silnějšího národního snažení. Vymezuje se nejen jako „hnutí žen pro ženy“ (Gisela Bock), ale jako hnutí žen pro národ. Národní zabarvení ženského hnutí v české společnosti v 19. století není jedinečné. Jak ukazuje práce Jitky Malečkové, je pro národy, stojící na okraji Evropy, spíše typické.⁶⁷

Ženské hnutí v českých zemích se, již od dob svých počátků v první polovině 19. století, vymezilo jazykově, později nacionálně. Zárodky vlasteneckých ženských aktivit vznikaly v době předbřeznové v pražských vlasteneckých salonech. První charitativní a později vzdělávací a výdělečné ženské spolky vznikaly jako spolky „paní a dívek českých“, organizované v rámci národní, české jazykové pospolitosti. Tuto první dobu, předeheru českého ženského hnutí, popsala v mnohém nepřekonaná Vlasta Kučerová jako dobu „kde každá kulturní práce se hodnotí a úrokuje, ne svou specifickou hodnotou, nýbrž národností své formy, svého jazyka, kde každá česká kniha se cení podle své národně buditelské potence“. ⁶⁸ Není náhodou, že Eliška Krásnohorská pojmenovala svůj spis k ženské otázce *Ženská otázka česká*.⁶⁹ Národní vymezení českého ženského hnutí utvrdily ženské časopisy, vydávané českými redaktorkami a spisovatelkami pro české čtenářky a české školy, zakládáné pro české žačky a studentky. Ani pozdější pokusy prosazovat ženskou emancipaci politickou cestou nastolený trend nezvrátily. Naopak. V Rakousku bylo nacionální hledisko rovněž klíčovým principem vytváření stran.

Národnostní poměry v monarchii se promítají i do tábora aktivistek německorakouských, s centrem ve Vídni. I toto hnutí, přestože se chápe jako rakouské (ve smyslu celorakouské, předlitavské) je organizováno pouze v rámci německého jazykového společenství. Spolky německy mluvících žen v českých zemích, především ve větších městech (Praha, Brno, Olomouc) se hlásí k Vídni a mnohdy jsou i přímo filiálkami vídeňských ženských spolků. Jazyk spojuje toto hnutí s hnutím žen v Německu. Pronikání

⁶⁷ Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda: žena ve službách národa*, c. d.

⁶⁸ Vlasta KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Brno: Nákl. časopisu *Ženská revue*, 1914, s. 2. Kučerová dovedla zaujmout ke společnosti, kterou zkoumala, kritický postoj, aniž by sklouzávala k ahistorickým soudům.

⁶⁹ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*. 2. náklad. Praha: Edv. Grégr, 1881.

ženské otázky do vyšších pater politiky, skrze poslance jednotlivých nacionálně vyhraněných táborů, rovněž spíše utvrzovalo národní roztržičnost ženského emancipačního hnutí v Předlitavsku.

Přesto vykazují české i německorakouské hnutí podobný vývoj, což je to dáno především existencí jednotného státního rámce, stejných sociálních a politických poměrů v monarchii. Význam tohoto jednotícího rámce vystupuje do popředí zejména v době, na kterou se tato práce soustředí, v době bojů za volební právo žen, první světové války a rozpadu monarchie. Tento jednotící rámec nám umožňuje navrhnout jednotnou periodizaci ženského hnutí v Předlitavsku. Vývoj můžeme rozčlenit do dvou etap.

První etapu představuje doba od 60. let 19. století do přelomu 80. a 90. let téhož století. To je doba zápasů o ženskou práci a studium. Jsou to roky, kdy slova *ženská emancipace* vstupují do salonů a na stránky tisku.⁷⁰ Od přelomu 80. a 90. let 19. století nastává **druhá etapa**, doba zápasů o občanskou a politickou rovnoprávnost žen, která je symbolizovaná volebním právem žen (volebním právem všeobecným anebo volebním právem, jaké je možné). Druhá etapa je ukončena rozpadem monarchie a revolucemi na přelomu let 1918/1919, kdy dochází k politickému zrovnoprávnění žen v nástupnických státech Předlitavska (Rakousko, Československo).

Volební právo je vlajkovou lodí druhé etapy, není ale cílem veškerého ženského hnutí, pouze jeho radikální částí.⁷¹ Ženské hnutí v té době tvoří několik samostatných složek. Jsou to hnutí žen *měšťanských* (jemuž jsem dosud věnovala pozornost), hnutí žen *dělnických*, navázané na sociální demokracii, a nakonec aktivity žen *křesťanských*, spojených s politickým katolicismem. Z těchto tří proudů ženské aktivizace směřují cílevědomě k emancipaci žen pouze první dva.

⁷⁰ V dubnu roku 1875 začíná vycházet ve Vídni časopis pro ženy s názvem *Die Emancipation*. V úvodním článku *Was versteht man unter Frauen Emancipation?* (Co rozumíme ženskou emancipací?) vysvětluje autor (či autorka) původ slova z právní oblasti. Emancipace je osvobození věci či člověka (otroka) z držby jiným člověkem. Podle tohoto příkladu máme ženskou emancipaci rozumět osvobození ženy z nějaké moci, která ji ovládá, ze jha, které ji utiskuje a činí otrokyní; jde o osvobození ženy ze jha předsudků, které ji vedle úkolu bránit vyhynutí rodu nechtějí přiznat nic více. *Die Emancipation. Zeitschrift für Frauen*. Probe Nummer. Wien 2. April 1875.

⁷¹ Viz Birgitta BADER-ZAAR, *Gaining the Vote in a World of Transformation: Female Suffrage in Austria*, In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe*, c. d., s. 191–206.

Mezníkem v dějinách ženského hnutí v Předlitavsku se stal rok 1888, kdy dochází poprvé k formulování požadavku politické rovnoprávnosti samotnými ženami. „V tomto roce začal plachty ženského pokroku vzdouvat čerstvý vítr“, píše Gisela Urban.⁷² Podnětem k aktivnímu politickému vystoupení žen byl tlak na odbourání jistého omezeného volebního práva, které ženám přiznávaly genderově neutrální rakouské zákony vzniklé převážně v 60. letech 19. století, upravující na základě tzv. kuriového (třídního) systému volby do říšské rady, zemských sněmů a do obcí.⁷³ Tyto zákony vázaly volební právo na třídní příslušnost a majetnost a za splnění podmínek přiznávaly, značně nesystematicky, omezené volební právo také ženám.⁷⁴ Podle výkladu tehdejší právní vědy, bylo volební právo žen opřeno o „stavovsko-patrimoniální“ nazírání. Volební právo, spojené s pozemkovým vlastnictvím nebo živnostenským majetkem mělo být vykonáváno po způsobu soukromého práva.⁷⁵

Od 70. let 19. století v Rakousku dochází ke změně původně liberálnějšího přístupu k volebnímu právu žen. Volební právo pro muže se naopak postupně rozšiřuje a demokratizuje. Luboš Velek to vysvětluje tím, že jak se emancipující se ženy svého práva stále častěji dovolávaly, naráželo to na odpor zákonodárných sborů a výkonné moci. Velká část předlitavských zemí, včetně Moravy v osmdesátých letech přijala zákony, které omezený

⁷² Gisela, URBAN. Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung, c. d., s. 33

⁷³ Podle zákona z 16. dubna 1864, řádu volení v obcích království českého, přináleželo aktivní volební právo i ženám, musely ale volit prostřednictvím „plnomocníků“. Pasivní volební právo příslušelo jen mužům. Žádné volební právo neměly ženy ve velkých městech, v Čechách v Praze a v Liberci.

⁷⁴ Nesystematičnost a nejednoznačnost právní úpravy byla dána mj. též tím, že volební řády pro jednotlivé země se lišily a byly v nestejném tempu novelizovány. Nejednoznačnost právní úpravy dala podnět k pokusům domoci se změny cestou soudních sporů, které však byly úspěšné jen částečně. Viz podrobněji Jana MALÍNSKÁ, Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí v letech 1848–1914. *Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, 1, s. 24–57; Bedřich BOBEK, Volební právo. In: Jiří HOETZEL, František WEYR (eds.), *Slovník veřejného práva československého*, Brno: Nakladatelství Rovnost, 1947–1948, s. 311–343, s. 322 a násl., též Birgitta BADER-ZAAR, Das Frauenwahlrecht vor Gericht. Reklamationen und Beschwerden in der österreichischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie. In: Milan VOJÁČEK (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 11–27.

⁷⁵ Srv. Bohuslav FRANTA, *Parlamentní právo žen*. Praha: Český čtenář, 1916, s. 7. Franta cituje dobové výklady k volebnímu právu žen, v citovaném případě jde o vysvětlení ze spisu *Volksvertretung* od Teznara z roku 1912. Frantova práce je zajímavá nejen encyklopedičností, ale i tím, že usiluje o popsání právního pohledu na věc.

přístup žen k polickým právům likvidovaly. V Čechách k tomu nedošlo, protože starý volební řád zde platil až do roku 1913.⁷⁶ Velek poukazuje též na ideový rozdíl mezi klasickým liberalismem 60. let, který vykazoval „mnohem více smyslu pro rovnost (a přeneseně demokratičnost), než tomu bylo v případě nacionálně, sociálně a zřejmě i *genderově* zradikalizovaných středostavovských elit ovládajících parlamenty v 80. a 90. letech“.⁷⁷

Tohoto paradoxu si byly vědomy sufražistky hájící své volební právo. Ernestine von Fürth, zakladatelka německorakouského Výboru pro volební právo žen, situaci shrnula následovně „Toto nastavení sebou neslo, že v prvních volebních řádech nebyl žádný zásadní rozdíl mezi mužskými a ženskými voliči, protože nikoli osoba jako individuum, ale jako daňový poplatník, případně příslušník některých privilegovaných povolání byl oprávněn volit...“.⁷⁸ S pokračující demokratizací ale docházelo ke změně. „Čím více bylo ceněno státoobčanské oprávnění, čím větší masy požadovaly podíl na zákonodárství a správě, o to více se uplatňovalo úsilí snížit počet voličů vynětím ženských voličských vrstev. Tak přinášela každá nová úprava volebních řádů s sebou snížení počtu státních občanů ženského pohlaví, přičemž působila nevýhodně i skutečnost, že ženy, které neměly nezávislý příjem z výdělečné činnosti nebo vlastnictví pozemku nebo domu nebyly považovány za daňové poplatnice, protože jejich příjmy byly přičítány příjmům muže.“⁷⁹

Jelikož volební řády do zemských sněmů se různily, vyvolávalo i úsilí o jejich změnu odpor, který byl zpravidla regionálně ohraničen. Protest v roce 1888 se týkal plánů na reformu volebního řádu do dolnorakouského zemského sněmu, kde dosud mohly volit ženy-poplatnice neprovdané a ovdovělé. V čele protestů stály učitelky, které představovaly v Předlitavsku první významnější profesní skupinu vzdělaných žen. Brzy dochází k nové hrozbě v souvislosti s plánem na vytvoření velké Vídně.⁸⁰ Došlo k sepsání petice, požadující volební právo žen do místních zastupitelstev, která byla s tisíci podpisy předána dolnorakouskému

⁷⁶ Výklad v tomto odstavci sleduje práce Luboše Velka. Viz Luboš VELEK, *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu. Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, č. 1, s. 58–67; Luboš VELEK, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a volebního chování v českých zemích v 19. a 20. století*. In: Milan VOJÁČEK (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 259–319, s. 264–266.

⁷⁷ Luboš VELEK, *První v Rakousku! ...*, c. d., cit. s. 266.

⁷⁸ Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 66.

⁷⁹ Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 66.

⁸⁰ Začlenění předměstských obcí do Vídně znamenalo pro ženy, dosud mající volební právo, jeho ztrátu, protože ve Vídni, podobně jako v Praze a dalších velkých městech, byly ženy z volebního práva vyloučeny.

zemskému sněmu, a k dalším organizovaným protestům. Pod vedením učitelek Auguste Fickert a Marie Schwarz se 3. října 1890 konalo ve Vídni první politické shromáždění žen.⁸¹ Politická aktivita pokračovala v roce 1891. Ženy navázaly spolupráci se stejně smýšlejícími poslanci.⁸² Protesty však byly neúspěšné a boje postupně utichly. Auguste Fickert zakládá návazně v roce 1893 Všeobecný rakouský ženský spolek (*Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*), který dále představuje radikálnější křídlo rakouského ženského hnutí a prosazuje politickou rovnoprávnost žen.⁸³

V českém prostředí je prvním veřejným požadavkem žen na volební právo petice Ženského výrobního spolku českého z roku 1891. Petice požaduje aktivní volební právo žen do poslanecké sněmovny říšské rady. Sněmovně jí podal jménem spolku český poslanec Emanuel Engel.⁸⁴ Podobně jako vídeňské učitelky v roce 1888, dovolávají se také české ženy stejného volebního práva s muži. „České ženy vřele si žádají hlasovacího práva při volbách do říšské rady nejen proto, že z vlastenecké horlivosti chtějí tím konati svou povinnost k národu, ale také, že spravedlivě cítí svou oprávněnost, aby se hlásily o svou platnost občanskou, když vyhovují veškerým zákonitým podmínkám určeným pro krajany mužského pohlaví k dosažení práva volebního, z něhož dosud vyloučeny přese všechnu svou duševní dospělost a mravní bezúhonnost, hmotnou svéprávnost a občanskou uvědomělost – vyloučeny zároveň s osobami, kterým se těchto vlastností nedostává“, ⁸⁵ uvádí se v petici. Požadavek volebního práva žen zazněl o několik let později na prvním sjezdu žen českoslovanských, který se konal ve dnech 15.–17. května 1897 v Praze.⁸⁶ To je již doba, kdy se požadavek

⁸¹ Gisela URBAN. Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung, c. d., s. 33.

⁸² Petici z roku 1891 předal říšské radě poslanec Engelbert Pernerstorfer. Spolupráce s muži, kteří jediné mohli být politicky činní, byla nezbytností, nikoli otázkou volby.

⁸³ Ernestine von FÜRTH, Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung, c. d., s. 68. Spolek existoval do roku 1919, kdy se rozpustil. Část jeho představitelky se poté angažovala v mezinárodním mírovém hnutí.

⁸⁴ Österreichische Nationalbibliothek, ALEX. Historische Texte und Gesetze online. Stenographische Protokolle, Abgeordnetenhaus, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&size=45&page=3937>. O rok straší petici Ženského výrobního spolku českého požadující přístup žen a na filosofickou a lékařskou fakultu podal poslanec Karel Adámek. Viz Jana MALÍNSKÁ, *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen*, Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova Praha, Filozofická fakulta, 2007, s. 95–96.

⁸⁵ Österreichische Nationalbibliothek, ALEX. Historische Texte und Gesetze online. Stenographische Protokolle, Abgeordnetenhaus <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&size=45&page=3983>, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&size=45&page=3984>

⁸⁶ Tématu „ženina práva“ byl věnován VI. Oddíl sjezdu, příspěvek přednesla Žofie Tůmová, „manželka redaktora z Prahy“. Viz Miloslava TURKOVÁ, *Pražské ženy na prvním sjezdu žen českoslovanských*. In: Jiří PEŠEK, Václav LEDVINKA (eds.), *Žena v dějinách Prahy*. Praha: Scriptorium, 1996. s. 301–305, s. 304.

řešení ženské otázky a občanské rovnoprávnosti žen dostává do zorného úhlu českých politických stran, zejména nově vznikajících (viz kapitola 2).

V této době usiluje o emancipaci žen rovněž spolek německy mluvících žen v Praze (*Verein "Frauenfortschritt" Prag*),⁸⁷ založený v roce 1893. Spolek Frauenfortschritt (Pokrok žen), jehož dlouholetou předsedkyní byla Wilhelmine Wiechowski⁸⁸, měl v předsednictvu šest žen a šest mužů. Myšlenka spolupráce s pokrokovými muži nebyla českým národním specifikem, ale strategií, jež zvyšovala šanci na úspěch a často jej podmiňovala.

Teprve rok 1905, kdy byla vláda donucena k slibu všeobecného volebního práva, skutečně vyburcoval ženy v Rakousku k boji. Tentokrát jde o volby do říšské rady a tomu odpovídá také široká celorakouská aktivizace žen. Dne 10. prosince 1905 dochází k prvnímu shromáždění vídeňských žen. Bylo reakcí na situaci, kdy požadavek volebního práva pro ženy neprosazovala ani rakouská sociální demokracie, přestože jej měla ve svém programu. Z jednání vzešla petice za volební právo žen, kterou předala 7. února 1906 deputace žen ministerskému předsedovi a vůdcům politických parlamentních skupin. Svolavatelky shromáždění ustavily poté, pod vedením Ernestine von Fürth, ve Vídni Výbor pro volební právo žen (*Frauenstimmrechtskomitee*). Z podnětu učitelky Leopoldine Glöckel byla ustavena místní skupina výboru v Opavě v roce 1909, v roce 1911 došlo rovněž k ustavení místní skupiny v Brně.⁸⁹

Také v Praze je jako volné sdružení ustaven v roce 1905 Výbor pro volební právo žen, který se stal hlavním aktérem hnutí za volební právo žen v Čechách. Jeho ustavení bývá připisováno Františce Plamínkové, která v té době již spolu s dalšími aktivistkami za emancipaci žen založila v Praze *Ženský klub český* jako osvětové středisko.⁹⁰ K ustavení výboru vedlo vůdkyně žen poznání, že muži bojují jen za vlastní práva. Poznaly to na manifestaci za všeobecné volební právo, která se konala dne 28. listopadu 1905 na Staroměstském náměstí. Nejenže zde nikdo pro volební právo žen nehorlil, ale organizátoři

⁸⁷ Plný název spolku je Deutscher Verein zur Förderung des Wohles und der Bildung der Frauen in Prag.

⁸⁸ Wilhelmine Wiechowski (1834–1925) jako mnoho prvních aktivistek za emancipaci žen byla povoláním učitelkou. Je jí připisována zásluha za to, že německá Praha se stala centrem emancipačního hnutí.

⁸⁹ Ernestine von FÜRTH, *Die Frauenstimmrechtsbewegung in Österreich*. c. d., s. 73.

⁹⁰ Laura Schmidtová, jedna z účastnic dění, popsala vznik Výboru pro volební právo žen takto: „Když v roce 1905 bylo mocné hnutí za všeobecné, přímé volební právo, zasáhla [Plamínková] v pravý čas. Chytla nás několik pravic: „Děti, co myslíte? Což abychom se při tom rozruchu také svezly a přiživily? Což nejsme také plnoprávnými občany? Sejdeme se a pohovoříme si o tom. Rozhodnuto – vykonáno. Sešly jsme se tedy a byl ustaven Výbor pro volební právo žen.“ Laura SCHMIDTOVÁ, *Život v starém „Volebním výboru“*, In: Albína HONZÁKOVÁ (ed.), *Kniha života*, s. 232–235, cit. s. 232.

ani ženám neumožnili promluvit. Ženy proto zorganizovaly vlastní mítink. V prosinci 1905 ustavily výbor. Akce českých žen v Praze je tak zrcadlovým obrazem dění ve Vídni. Na Moravě se o něco později (v roce 1910) ujala práce na volebním právu žen Pokroková organisace žen moravských v čele s učitelkou Zdeňkou Wiedermannovou-Motyčkovou.⁹¹

Volební reforma z roku 1907 skončila pro rakouské a české feministky zklamáním. Již v průběhu volebních bojů ale přinesla ponaučení, že ženy musejí spoléhat především na vlastní síly. Současně otevřela v českém ženském hnutí o otázku hledání nové strategie pro prosazování občanské rovnoprávnosti žen. V navazujících diskusích docházelo ke střetům kolem dvou zásadních otázek. Žádat rovné, přímé a všeobecné volební právo žen anebo se (za vhodných podmínek) spokojit s bojem za rovné právo s muži, tedy rovněž s jeho třídními omezeními? A jak v boji za volební právo pokračovat? V rámci politických stran anebo v rámci pokud možno jednotné fronty žen? Ke druhé otázce, která je pro další vývoj v letech národní revoluce klíčová, se ještě vrátím.

Vztah měšťanského ženského hnutí k hnutím sociálnědemokratických žen a křesťanských žen

Již od samých počátků ženského hnutí v Předlitavsku se vedle měšťanského proudu autonomně rozvíjelo hnutí sociálnědemokratických žen.⁹² (Vzhledem k jeho propojenosti se stranou o něm budu mluvit také v další části.) Rozštěpení mezi hnutím měšťanským a dělnickým nebylo jen rakouským a českým specifikem. Stejná situace panovala i v německém ženském hnutí.⁹³

Odlišné postavení žen z chudých vrstev, kde byla práce žen jako služek či dělnic nutná k vlastnímu přežití a k obživě rodiny, reflektovaly již Karolína Světlá a Eliška Krásnohorská. Karolína Světlá v roce 1867 v *Květech* psala, že „chudina předešla v tomto ohledu vzdělance:

⁹¹ Zdeňka Wiedermannová-Motyčková (1868–1915) byla učitelkou a publicistkou. Po svém (rozvedeném) partnerovi si přidala jméno Motyčková, i když nebyli oddáni, za což mj. byla konzervativci společensky ostrakizována. Podrobněji Jana BUREŠOVÁ, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě. *ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA HISTORICA* 28, 1998, s. 77–91.

⁹² Viz stat' Blanky SOUKUPOVÉ, Ženská otázka a české dělnictvo (Praha 1867–1881), In: Jiří PEŠEK, a Václav LEDVINKA (eds.), *Žena v dějinách Prahy, c. d.* s. 253–261.

⁹³ Ke vztahu německého měšťanského a dělnického ženského hnutí srv. též Lily BRAUN, *Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka*. Přeložil Josef Felix. Praha: Tisk. a vyd. druž. Samostatnosti, 1902, s. 386 a násl. Braun ukazuje, jak se hnutí vzájemně inspirovala. Mj. podle Braun vzešel z interakce obou hnutí požadavek živnostenských inspektorek.

ženy její jsou již dávno emancipovány, tj. na vlastní sílu poukázány. Musí se co dívky samy živit a co manželkám připadne jim o rodinu stejná starost s mužem“.⁹⁴ Podobně Eliška Krásnohorská zaznamenala vztah dělnictva k ženské emancipaci: „předsudek proti emancipaci ženské jest rozšířen ve všech třídách kromě té, v níž žena s mužem v chudobě a práci dávno jsou si rovny – v třídě dělnické“.⁹⁵

V nově založených *Dělnických listech* se autor (či autorka) statě *Dělnice v továrnách* z roku 1872 zamýšlí kriticky nad vztahem ženského měšťanského hnutí a postavení dělnic. Kritizuje dvojí metr a pokrytectví, s nímž společnost k práci měšťanských žen a dělnic přistupuje. „Ano: jest to snahou osvícených mužů i žen, avšak touto šlechtnou snahou, která má za cíl zabezpečit osud a blahobyť takového nesčíslného množství osamotnělých, neprovdaných ženštin, jež jsou odkázány samy na sebe, která je chce učinit neodvislými lidmi, která chce, aby národu ani jediná síla nebyla zmařena a aby žena rovněž jako muž stala se právoplatným členem člověčenstva, mezi touto snahou a mezi – ‚ženou dělnicí‘ – jest velká mezera Mezera tato činí z těchto dvou v teorii tak sobě podobných idejí a zásad – dvě velké otázky. Jedna nazývá se dle běžných názorů otázka ženská, druhá ‚dělnická otázka‘ v pravdě jim jsou to ale obě otázky lidskosti, otázky člověčenstva, otázky společenské.“⁹⁶

„Propast neznalosti“ mezi občanským a proletářským ženským hnutím kritizoval ještě v roce 1896 Antonín Hajn: „Ženské hnutí u nás je rozštěpeno na dvě ramena na sobě zcela nezávislá, ale co horšího, mezi sebou bez jakékoli spojitosti, bez jakékoli snahy po součinnosti ve společných věcech, ano, bez jakéhokoli vědomí, že existují zde takovéto společné věci. Na jedné straně stojí u nás ‚občanské‘ hnutí ženské, na druhé straně ‚proletářské‘ – aniž lze u nás mluvit jako o dvou stranách jedné a téže věci ...“⁹⁷

Situace se o mnoho nezlepšila ani o dekádu později, jak naznačuje text Terézy Novákové z roku 1908: „Dělnice moderně a stavovsky cítící neuznává však žádné solidarity s ostatními stranami žen moderně cítícími a za svoje právo a dobro bojujícími. Alespoň ne u nás. V Německu některé vůdčí inteligentky vzaly věc dělnickou, sociálně-demokratickou,

⁹⁴ Karolína SVĚTLÁ, O výchování ženy. Publikováno v *Květech* r. 1867. Přetištěno v: Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ (eds.), *Ženy na stráž*, c. d., s. 34–37.

⁹⁵ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, Naše snaha. Publikováno v *Svoboda, Politický časopis*. Přetištěno v: Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž*, c. d., s. 62–76, s. 62.

⁹⁶ *Dělnice v továrnách*. Listy české ženy. List první. *Dělnické listy*, roč. I, č. 1 v Praze, 5. ledna 1872, s. 2–4.

⁹⁷ Antonín HAJN, K charakteristice ženského hnutí u nás: *Ženský obzor*, 1896, s. 225–226, 241–243. Citováno podle Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž*, c. d., s. 133–136, s. 134.

úplně za věc svoji; v Čechách takového příkladu není.“⁹⁸ Nováková tento stav dávala do protikladu s tím, „jak mnoho mužů – intelligentů jde v jednom šiku s dělnictvem, píše a vydává jim knihy, revue populární i vědecké a povznáší tak stranu na vysokou úroveň“⁹⁹ a byla přesvědčena, že spojení mezi ženami „řekneme, ne měšťáckými, ale i intelligence“ a dělnicemi v ženském hnutí by bylo možné vzhledem k řadě konkrétních společných cílů, jako byly např. pojištění pro případ mateřství, domácí pracovnice či tovární inspektorky. Nováková proto pokládala sblížení ženského dělnictva s inteligencí za jeden z nejnaléhavějších programových cílů ženského hnutí.¹⁰⁰

Obě tyto větve ženského hnutí spojil požadavek volebního práva žen. Osobně se o sblížení snažily již první sociálně demokratická politička Karla Máchová¹⁰¹, blízká přítelkyně Charlotty Masarykové, Františka Plamínková i další aktivistky. Plamínková situaci po letech hodnotila takto: „Také nositelkami ženské emancipace byly střední vrstvy, ač u nás dělnické ženy, díky prozíravosti svých vůdkyň, v rozhodných chvílích zápasů se připojovaly“.¹⁰²

Stranou boje za emancipaci a politická práva žen stálo početné sílící uskupení českých katolických žen, usilující o udržení tradiční katolické morálky a rodiny, podobně jako tomu bylo v hnutí rakouském. Rakouské ženské katolické hnutí formulovalo své cíle na své první celorakouské konferenci, konané v roce 1910. Ústřední ideou byla myšlenka, že ženský svět by se mohl stát zdrojem mravnosti pro mužský svět a celou společnost.¹⁰³ Povoláním ženského světa je manželství, rodina, mateřství a mateřkost. „Mateřským povoláním“ přitom nebyla míněna pouze role ženy ve své rodině, role manželky, hospodyně a matky, ale rovněž některá povolání, jako např. tradiční učitelství, vychovatelství či novější jako školní lékařka, pracovní inspektorka či pomocnice Policie. K veřejné činnosti žen se kongres stavěl s obezřetností.¹⁰⁴ K veřejnému prostoru, kam byly ženy oprávněny vstupovat, nepatřilo

⁹⁸ Teréza NOVÁKOVÁ, *Ženské sjezdy. Několik poznámek před II. Sjezdem žen českoslovanských v červnu 1908*. In: *Ze ženského hnutí*. Praha: Josef R. Vilímek, [1912], s. 76–90, s. 88.

⁹⁹ Teréza NOVÁKOVÁ, *Ženské sjezdy*, c. d., s. 88.

¹⁰⁰ Teréza NOVÁKOVÁ, *Ženské sjezdy*, c. d., s. 89.

¹⁰¹ Karla Máchová (1853–1920) byla členkou sociálně demokratické strany. Byla spoluzakladatelkou časopisu *Ženský list* a v letech 1904–1914 jeho redaktorkou.

¹⁰² Františka PLAMÍNKOVÁ, *Několik poznámek o práci československých žen*, In: Tomáš Garrigue MASARYK, *O ŽENĚ*. Praha: Čin, 1929, s. 11–15, s. 13.

¹⁰³ *Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien vom 29. März bis 2. April 1910*, Hrsg. von der Katholischen Reichsfrauenorganisation Österreichs. Wien: Herder, 1910, s. 201.

¹⁰⁴ *Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien*, c. d., s. 203.

udržování státní moci ani výkon vojenské služby, proto nebylo možné dovodit nárok žen na volební právo.¹⁰⁵ Jak ale doložila následující diskuse, některým účastníkům již bylo zřejmé, že je nutné se na zavedení volebního práva žen připravit.¹⁰⁶

V českých zemích patřil k největším spolkům křesťanských žen *Křesťansko-sociálně vzdělávací vzájemně se podporující spolek žen a dívek pro království České* se sídlem v Praze (1897), který se hlásil ke křesťansko-sociální straně v Čechách.¹⁰⁷ Mezi aktivistky katolického proudu patřila bývalá jeptiška, učitelka (a pozdější poslankyně a senátorka za stranu lidovou), Augusta Rozsypalová. Podle Rozsypalové emancipace nebyla odhozením prvé ženskosti, ale vymaněním se z nedůstojné ospalosti ducha.¹⁰⁸ Rozsypalová volala po získání nových odvětví pro ženy, které jsou nuceny se samostatně živit. Zatímco samostatnou profesi považovala za neslučitelnou s péčí o rodinu, aktivní působení v politice nebylo na překážku.¹⁰⁹ Vedle kultivovaného katolicismu a názorů na ženu, které již zahrnovaly i mnoho podnětů emancipačního ženského hnutí, však byly ženské spolky i půdou pro šíření názorů zcela zpátečnických.

Jako ilustraci lze uvést přednášku Aloise Adlofa *O ženské otázce*, přednesenou na valné hromadě křesťanského spolku dívek Marta na Královských Vinohradech dne 2. února 1904. V přednášce jsou ženy utvrzovány o své méněcenné, muži podřízené roli, těmito slovy: „Nemohu si představit dokonalou a krásnou práci přetvořující svět, kterou by ženy samy vykonaly. Ony nejsou také tu k tomu, aby vymyslely velkolepé a světodějinné plány, nejsou tu k tomu, aby vtiskovaly ráz a charakter dějinám, aby zahajovaly nové dráhy vědě, umění nebo náboženství, nýbrž aby byly pomocnicemi v tom ve všem mužům.“¹¹⁰ Obavy antiklerikálních stran, že volební právo žen by posílilo klerikály, měly reálný základ. To potvrzoval nepřímo i

¹⁰⁵ Paul FLEISCHER, Die Teilnahme der Frauen an die öffentlichen Angelegenheiten. In: *Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien*, c. d., s. 75–100, s. 89.

¹⁰⁶ *Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien*, c. d., s. 102. (Pro volební právo žen se vyslovil diskutující Maresch, student práv. Další diskutující, studentka filosofie Fesewicz, poznamenala, že volební právo ženy požaduje i řada katolíků. Jiní diskutující vystupovali proti. Namítali, že myšlenka volebního práva žen je spjata s Francouzskou revolucí, anebo byli přesvědčeni, že tuto otázku je potřeba řešit později. Tamtéž, s. 100.)

¹⁰⁷ Pavel MAREK, Český politický katolicismus a katolické strany, In: Jiří MALÍŘ, Pavel MAREK a kol. *Politické strany*, c. d., s. 255–311, s. 274.

¹⁰⁸ Marie MACKOVÁ, Z jeptišky poslankyně. In: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Jiří MARTÍNEK (eds.), *Cesty k samostatnosti: Portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 113–136, s. 135.

¹⁰⁹ Marie MACKOVÁ, Z jeptišky poslankyně, c. d., s. 129–130.

¹¹⁰ Alois ADLOF, *O ženské otázce*. Královské Vinohrady: Marta, [1904], s. 1–2.

fakt, že organizace žen byla intenzivně řešena stranickými programy, jak o nich pojednám v další části.

Centrum a periferie

Vztah a centra a periferie má v ženském hnutí v Předlitavsku několik rovin a podob. Obecně platilo, že emancipačnímu ženskému hnutí se dařilo především ve větších městech, v centrech, ne tak na venkově. Například německorakouský Výbor pro volební právo žen ve Vídni založil své pobočky v Brně a Opavě, avšak v rakouských alpských zemích nenašel odezvu.¹¹¹ Obrazem centra a periferie lze také zachytit vztahy mezi Vídni a Prahou, tedy hnutím žen německorakouských a českých. A v rámci českého hnutí se otázka centra a periferie opakuje ve složitých vztazích mezi Čechy, resp. Prahou a Moravou, resp. českým Brnem.

Klíčový vztah, vztah mezi hnutím německorakouským a hnutím českým,aráží nedostatkem pramenů, dobové intelektuální reflexe i současného zpracování. Ačkoli představitelky obou hnutí žily ve stejném čase a prostoru, jejich styky se ukazují spíše jako sporadické. Wilma A. Iggers hodnotí situaci tak, že ženy, které se identifikovaly s českým nacionalismem, odmítaly všechno německé. Současně však soudí, že přes vzájemné kulturní „vyhýbání se“, česká a německá společnost nebyly ani po roce 1860 zcela polarizované, i když se německé a české ženy setkávaly jen na některých sociálních a dobročinných akcích.¹¹² Jedním z mála prostředí, kde se potkávaly pokrokové ženy z obou národních společenství, byla Volná myšlenka.¹¹³ Například v době bojů za zvolení ženy poslankyní do českého ženského sněmu v roce 1908 svolala Volná myšlenka dne 9. února manifestační schůzi žen do Konviktského sálu, kde promluvila kandidátka na poslankyni za okres Holešovice – Bubny – Hradčany – Vyšehrad Karla Máchová. Kromě očekávaných řečnic Františky Plamínkové, Zdeňky Wiedermannové a Olgy Stránské za Pokrokovou stranu pozdravila shromážděné i V. Waldkampfová za německou sekci Volné myšlenky. Takových zpráv, mluvících o podpoře pro společný cíl napříč národními společenstvími, je však

¹¹¹ Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 73.

¹¹² Viz Wilma A. IGGERS, *Frauenleben in Prag: ethnische Vielfalt und kultureller Wandel seit dem 18. Jahrhundert*. Wien: Böhlau, 2000.

¹¹³ Volná myšlenka bylo antiklerikální a ateistické hnutí s programem odluky církve od státu. V roce 1915 byla česká sekce Volné myšlenky rozpuštěna, její činnost byla obnovena po vzniku Československa.

málo.¹¹⁴ Patřily mezi ně později gratulace pro Boženu Vikovou-Kunětickou po jejím zvolení do českého zemského sněmu v roce 1912.

Mnohem více dokladů ukazuje na vzájemnou inspiraci a soutěžení. Mluví o tom např. Teréza Nováková, když píše o založení Ženského klubu českého v roce 1903. „Zpráva v německých listech z prosince roku 1900 o zřízení „klubu dam německých v Praze“ probudila ji [tj. myšlenku založit klub – pozn. autorky] ze spánku k životu a to bohdá k zdravému a blahodárnému.¹¹⁵ Již výše jsem uváděla důvody, proč se české a německorakouské ženské hnutí uzavíraly do sebe a vyhraňovaly se jako samostatné entity. Soutěživost mezi oběma celky, které se cítily být součástmi jinak definovaných národních společností, se promítla i na mezinárodní úroveň (viz dále).

Vedle českých, resp. pražských spolků existovaly rovněž pokrokové (ale i katolické) ženské spolky moravské, jako byla například již zmíněná *Pokroková organisace moravských žen*,¹¹⁶ založená v roce 1910 Zdeňkou Wiedermannovou-Motyčkovou. Mezi oběma centry dění, Prahou a Brnem, existovala soutěživost a někdy také nepochopení. Jedním z projevů této řevnivosti byly spory mezi Zdeňkou Wiedermanovou-Motyčkovou a Františkou Plamínkovou (resp. Pokrokovou organizací žen moravských a Výborem pro volební právo žen) ohledně potřeby vytvoření Českého svazu pro volební právo z let těsně před první světovou válkou.¹¹⁷ Co se Wiedermannové-Motyčkové jevilo z Moravy jako snaha po sjednocení, bylo z Prahy vnímáno spíše jako moravský separatismus.

Za těmito spory ale byly i důležitější rozdílnosti než osobní nepochopení. Moravské ženské hnutí mělo někdy blíže do Vídně než do Prahy. Rozdíly se pokusila zachytit Libuše Heczková. Moravské ženské hnutí se podle ní od českého odlišovalo nejen pozdějším nástupem, většími kontakty s Vídní ale také obtížnější situací vzhledem ke katolické církvi, z jejíhož vlivu chtěly feministky moravské ženy vymanit. Heczková poukazuje na to, že vůdkyně moravských pokrokových žen Wiedermannová-Motyčková se nerozpakovala

¹¹⁴ České ženské politické hnutí. Rubrika Politika. *Ženský obzor*, ročník VII, rok 1907–8, s. 69–72, s. 70–71.

¹¹⁵ Teréza NOVÁKOVÁ, *Ženský klub český v Praze: přednáška pí. Terézy Novákové, úvahy a přání klubu se týkající od zástupkyň učitelek a pošt. úřednic*. V Praze: Komitét pro zřízení ženského klubu, [1901], s. 5.

¹¹⁶ Viz Jana BUREŠOVÁ, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě, c. d., s. 77–91.

¹¹⁷ Situaci popisuje podrobně Jana MALÍNSKÁ, *My byly, jsem a budeme*, s. 144–146. Dochován je dopis Wiedermanové-Motyčkové Františce Plamínkové, ve kterém píše, že „ženy pracující na Moravě v otázce volebního práva žen pocítují potřebu, aby ženy českého národa ve volebním hnutí ženském se sjednotily v úsilí o dosažení volebního práva, neboť v jednotě je síla a moc, která spíše přivede k cíli“ a odkazuje na úspěchy jinde v Rakousku. LA PNP, Fond, Františka Plamínková, 22/76, č. inv. 24962497.

spolupracovat s vídeňskými feministkami.¹¹⁸ V roce 1912 se české i německé aktivistky v Brně byly schopny sjednotit na společné rezoluci k návrhu českého zemského zřízení, které zbavovalo ženy pasivního volebního práva, již zaslaly moravskému místodržiteli.¹¹⁹ Nacionální stereotypy však i zde, jak konstatuje Pavel Cibulka, vytvářely překážky skutečně účinné spolupráci německorakouských a českých ženských organizací. Sjednovací potenciál Moravy nebyl dost silný.¹²⁰

Národní motivy v ideologii českých aktivistek za práva žen, T. G. Masaryk

Jedním z nejstarších motivů, který spojuje ženské a národní hnutí je myšlenka, že nemůže být pokroku v národě, pokud budou vychovávat děti ženy, které jsou nevzdělané. Tuto myšlenku hlásala již Magdalena Dobromila Rettigová ve dvacátých letech 19. století.¹²¹ Jitka Malečková poukazuje na to, že čeští obrozenci vytvořili také specifický obraz ženy jako partnerky muže. „Vedle toho se postupně prosazovala představa, že charakteristickým rysem českého národa je rovnoprávný vztah mezi mužem a ženou, který ženám umožňuje, a zároveň od nich vyžaduje, aby se zapojily do společenského života.“¹²²

Motivy spojující emancipaci žen a emancipaci národa nabízelo především dějepisectví. Jak vysvětluje Malečková, „[h]istorické obrazy žen svým způsobem začleňovaly ženy do národního života. Nejzřetelněji působila v tomto směru literární díla popularizující představy o národních dějinách. Čeští vlastenci užívali již v první polovině 19. století obrazy z historie v úsilí přesvědčit ženy, aby se zapojily do národního hnutí. Tyl se roku 1833 snažil ukázat *Pannám českým*, že by měly být hrdé na své češství a dějiny, které znají kromě Libuše, Ludmily či Anežky mnoho *„jmen z pokolení ženského, jimiž se pyšně*

¹¹⁸ Heczková uvádí, že v prvním čísle *Ženské revue* Wiedermannová-Motyčková otiskla článek Terezy Schlesingerové-Epsteinové a také ji pozvala přednášet do Olomouce. Sama Wiedermannová-Motyčková přijala pozvání Marianne Hainisch a přijela v roce 1906 do Vídně přednášet o školství na Moravě. Heczková podotýká, že s Vídní do jisté míry spolupracovaly také sociální demokratky. Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha: FF UK, 2009, s. 211 a násl.

¹¹⁹ Pavel CIBULKA, Politizace německého ženského hnutí v Brně před první světovou válkou. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ, (eds.), *Ženy a politika*, c. d., s. 128–143, s. 136.

¹²⁰ Pavel CIBULKA, Politizace německého ženského hnutí v Brně..., c. d., s. 143.

¹²¹ Wilma A. IGGERS, *Frauenleben in Prag ...*, c. d. s. 31.

¹²² Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda: žena ve službách národa*, c. d., s. 127.

vynášely dcery souvěké. S hrdostí vštěpovaly matky jména jejich dcerám svým, aby se slavná pověst přenášela z věků na věky.“¹²³

Od konce 60. let se formuje v prostředí českého ženského hnutí určitý soubor představ, který můžeme označit za národní teze českého ženského hnutí. Tato pozice je vyjádřena v díle Elišky Krásnohorské *Ženská otázka česká*.¹²⁴ Ženská otázka je Krásnohorskou zasazena do českých národních dějin, resp. jejich idealizovaného obrazu, v němž ženy zajímaly vždy význačné místo. Krásnohorská v úvodu práce nejdříve předesílá tezi o přístupu různých společností k ženám jako možném „měřítku vzdělanosti národní“. A dále deklaruje, že „[j]est-li toto měřítko pravé, tož náleželi by dávní pohanští Čechové mezi nejvzdělanější staré národy“.¹²⁵ „Necht' zobracíme listy dějin českých jakkoliv, na každé stránce bude státi svědectví, že nikdy ženy české nebyly vyloučeny z velikých, nejvyšších snah svého národa ...“¹²⁶ píše Krásnohorská. Připomíná nejen kněžnu Libuši a české královny, ale též „prosté dcery lidu“, „rekovní panny, které na Vítkově statečněji než zástupy Husitů chránily hradeb Žižkových“, „ženy plamenného ducha, které své skvosty se sebe sházely do bratrské pokladnice Táborův, a do strašlivých bojů za rovnost všech lidí i za svobodu před bohem táhly ...“.¹²⁷

Česká ženská otázka je tak definována Krásnohorskou nikoli perspektivně, jako otázka budoucího pokroku ve srovnání se současností, ale jako *návrat*. Je to úkol, aby české ženy zaujaly místo, jaké jim náleželo v dějinách. „Ženská otázka česká musí spočívat ve snaze, aby národ český, jenž o samo své trvání zápasí s ohromnou přesilou četnějších protivníků, v ženách svých si vychoval, a získal opět statečné, vydatné účastnice svých velikých úkolů a nejvyšších snah, a ženy české aby i v dějinách národa znovuzrozeného to významné místo zaujaly, na jakém nám je ukazují nejstarší památky a dějiny naše.“¹²⁸

Argumentaci Krásnohorské zde neuvádím proto, že by byla originální. Je ale důležitá tím, že představuje myšlenkové schéma, k němuž se české feministky často vrací ve své argumentaci. Teze prezentovány Krásnohorskou jsou přitom různě obohacovány. Látku pro jejich utvrzení nabídl později rovněž Masarykův výklad „smyslu českých dějin“, tedy jeho rekonstrukce obrazu českých dějin v souladu s pojetím aktuálních úkolů soudobého českého

¹²³ Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda: žena ve službách národa*, c. d., s. 174.

¹²⁴ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*, c. d.

¹²⁵ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*, c. d., s. 4.

¹²⁶ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*, c. d., s. 6.

¹²⁷ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*, c. d., s. 5, 6.

¹²⁸ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka česká*, c. d., s. 6.

národa.¹²⁹ Česká reformace, tradice česko-bratrská a husitská, na něž navazovali v Masarykově pojetí národní buditelé, jsou prezentovány českými feministkami jako období, kdy české ženy požívaly volnost, ba přímo i rovnost s muži. V nejvýraznější podobě se tyto úvahy objevují v době národní revoluce, kdy národní radikalizace, ke které v průběhu války docházelo, podtrhla význam národních mýtů a stereotypů a dodávala jim nový význam.¹³⁰

„Žena, tehdy ve všech národech ujařmená, nesvobodná, pasivní a neuvědomělá, staví se tu pojednou v malém národě českém po bok muži, úplně s ním na základě pochopení slova božího zrovnoprávněna, bojovnice za čistotu evangelia, mstitelka popele Husova“, deklaruje na Kongresu žen slovanských v Praze v květnu 1918 Pavla Moudrá.¹³¹ Naopak, období ztráty české státní samostatnosti je dobou útisku nejen národa, ale i útisku žen. Přesto ženy, české matky, přes útlak nepřátelské církve dochovaly náboženské tradice a řeč.

V intencích Masarykových se pokouší pracovat s dějinami Františka Plamínkové, která vypouští z repertoáru oblíbenou kněžnu Libuši a snaží se rozvinout historickou argumentaci. Ve spisu *Žena v demokracii* z roku 1924 argumentuje takto: „Všecky vrcholní body naší historie opíraly se o jeden zdroj, o osobní svobodu svědomí, o mravní autonomii každého jednotlivce; všechny kladly zásadní důraz na mravní hodnoty. A proto musily počítati se ženou“. ¹³² Plamínková pak shrnuje: „Naši dnešní demokracii a postavení ženy v ní připravili Hus, Husité, rozvíjeli Čeští Bratři, přejali buditelé – dobudovali Masaryk a legionáři.“¹³³

Podněty T. G. Masaryka pro formulování idejí a požadavků českých feministek z národně liberálního tábora byly ovšem mnohačetné a mnohem širší, a v mnohém plodnější. Nebudu se jimi zde zabývat, v celé šíři – lze odkázat na jiné práce.¹³⁴ Připomenu jen, že klíčovým přínosem Masaryka pro emancipaci žen byla jeho formulace ženské otázky, jeho schopnost začlenit do všelidské světodějinné filosofie, která se mu stala východiskem národního programu, požadavek rovnoprávnosti žen. Lze říci – snad s trochou nadsázky – že

¹²⁹ Stručný nástin esence sporu o smysl českých dějin nabízí Libor VODIČKA, *Spor o smysl českých dějin a české moderní drama*, ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA, MORAVICA 4, 2005, s. 41–46, cit. s. 41–42.

¹³⁰ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: NLN, 2001, s. 280.

¹³¹ Kongres slovanských žen v Praze, *Ženský obzor*, roč. XVI, č. 5–6, 1918, s. 153–161, c. d., s. 158.

¹³² Františka PLAMÍNKOVÁ, *Žena v demokracii*, c. d., s. 5–6.

¹³³ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Žena v demokracii*, c. d. s. 14–15.

¹³⁴ Např. Jana BUREŠOVÁ, T. G. Masaryk a emancipace žen. In: *T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství: sborník mezinárodní vědecké konference konané v Praze 2.-4. března 2000*. Praha: Filosofia, 2001, s. 261–274.

tak jako Masaryk učinil český národ součástí lidství, „člověčenstva“, a přiřknul mu zde jeho úkol, tak učinil ze žen součást národa.¹³⁵ Nerovnost žen byla podle Masaryka historicky daná, byla jednou z mnoha neoprávněných nerovností ve společnosti, o jejichž odstranění usilovali moderní lidé.¹³⁶ Politické hnutí za rovné právo žen považoval proto za součást hnutí za politickou rovnoprávnost vůbec. „Žádáme práva národnostní, jazyková, sociální a hospodářská – zároveň je také požadavek politických práv ženských. Člověk chce být svobodným, touží po tom, aby otroctví bylo zrušeno – má tedy být také osvobozena otrokyně otroka.“¹³⁷ Masaryk svými náhledy na postavení ženy vytvořil základ, na němž mohly liberální feministky dále stavět. Umožnil spojení osvobození národního a osvobození utiskovaných, neplnoprávných členů společnosti samé, jako byly ženy.

Předešlu však, že s nastoupením do odboje a posléze do prezidentské funkce však téma rovnosti žen Masaryk již dále nerozvíjí, jakkoli mu zůstává věren, a to především v podobě Washingtonské deklarace. Ze stovek stran válečných a poválečných projevů u Masaryka k tématu rovnost žen nenalezneme téměř nic, jen občasné zdravice a povzbuzení politicky činných žen.¹³⁸ Na druhou stranu, jakmile byl politický prostor po vzniku československého státu otevřen, mohla platit slova, s nimiž se Masaryk obrátil na poslankyně obecného zastupitelstva v Semilech: „Jak vidíte, jde to samo od sebe. Při audiencích zástupci

¹³⁵ Morální odůvodnění, proč je nutné změnit postavení žen ve společnosti, je obsaženo v eseji *Ideály humanitní* z roku 1901. Tomáš Garrigue MASARYK a Josef NAVRÁTIL, (ed.). *Ideály humanitní; Problém malého národa; Demokratismus v politice*. Praha: Melantrich, 1968, s. 55–62. Z doby přelomu století pochází několik publicistických prací, v nichž se Masaryk vyjádřil k otázce emancipace žen, jako je např. jeho přednáška *Žena a politika* z roku 1901. Přednáška je zařazena do sborníku Tomáš Garrigue MASARYK a Michal KOSÁK, (ed.), *Ideály humanitní: a texty z let 1901–1903*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2011, s. 87–93.

¹³⁶ Tomáš G. MASARYK, Moderní názor na ženu. Publikováno v *Ženské revue* 1905. Otištěno v Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ (ed.) *Ženy na stráž*, c. d. s. 152 – 157, s. 153.

¹³⁷ Tomáš G. MASARYK, Žena a politika. Výtah z přednášky univerzitního profesora dr. T. G. Masaryka dne 13. února 1901 v cyklu ženského kroužku Slavie. Otištěno v Tomáš Garrigue MASARYK a Michal KOSÁK (ed.), *Ideály humanitní: a texty z let 1901–1903*, c. d., s. 87–93, s. 91.

¹³⁸ Absence tématu ženské rovnosti má řadu zřejmých příčin, jako je přesunutí pozornosti na otázky mezinárodně politické a mocenské. „Náš stát vznikl válkou, a proto politika vnější měla a má doposud tak velikou důležitost“, uvedl Masaryk například ve svém novoročním projevu v roce 1922 v Národním shromáždění. Práva žen nepatřila mezi témata, jež rozhodovala o životě národa. Toto zřejmé východisko lze doplnit i pohledem z jiného úhlu. Rovnoprávnost žen zůstávala až do poloviny 20. století tématem, na němž se neshodly ani demokratické státy Evropy. Byl-li základ nového upřádání Evropy a postavení menšin diktován mírovými smlouvami, nebylo tomu tak v případě žen. Ženská emancipace se zde prosadila jen okrajově, a sice při zřízení Mezinárodního úřadu práce. Zde mírové smlouvy stanovily, že jistý počet zaměstnanců úřadu musí být ženy.

cizích mocností často mi říkají, že u nás jsme v tomto ohledu již daleko napřed. Dál než v Anglii. To všechno si musíte sami vyfechtovat.“¹³⁹

Mezi národem, monarchií a lidstvím

Ženské hnutí se od svých počátků formovalo jako hnutí mezinárodní. Je příkladem občanského aktivismu přes hranice, vznikajícího kolem určitých hodnot či postojů jako jsou lidská práva či ekologie, na bázi horizontálních sítí, jak o něm píše Margaret E. Keck a Kathryn Sikkink ve své vlivné knize *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics* z konce 90. let.¹⁴⁰ Ostatně, Teréza Nováková již v roce 1908 popisovala ženské organizace spojené v mezinárodní hnutí jako síť. „Ty, které poznaly, že jsou vojíny jedné armády, proti společnému nepříteli bojující, ovšem řadily se k sobě čím dál těsněji; pouhé sympatie měnily se v pevné, dopodrobna provedené organizace, jež jako oka v umělé síti v sebe zasahovaly a ponenáhlu všechen známý svět do svého pletiva pojímaly. Povstávaly ženské svazy, zavírající v sebe nejprve jen homogenní státy; později pod praporem Světového svazu, Mezinárodní rady spojovaly se ženy nejrozličnějších zemí, národností, sobě navzájem neznámých.“¹⁴¹

Margaret E. Keck a Kathryn Sikkink připomínají, že novější výzkumy (Nancy F. Cott, Ellen Carol DuBois) dokládají, že feminismus byl na přelomu 19. a 20. století mezinárodním hnutím, v němž se ideje a taktiky přesouvaly z místa na místo. Autorky argumentují, že odepření volebního práva ženám, podobně jako otroctví, bylo jasným příkladem odepření nejzákladnějšího práva. Proto bylo možné vytvořit krátký logický řetězec argumentů: zákon, resp. stát odepíral ženám volební právo. Proto bylo třeba změnit zákon.¹⁴²

Skupiny žen, bojujících v různých zemích za zrovnoprávnění, dala vzniknout řadě transnacionálních uskupení, z nichž se jako centrální a nejtrvalejší ukázaly tři entity:

¹³⁹ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky*. Svazek druhý. 1921–1922, Praha: Čin, 1938, s. 316.

¹⁴⁰ Margaret KECK, a Kathryn E. SIKKINK. *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Podle autorek takovéto sítě konfrontují tradiční pojetí suverenity, vytvářejí kanály pro alternativní vize a nastolují nové normy, které jsou později uznány státy. K ženskému hnutí viz kapitola 2, *Historical Precursors to Modern Transnational Advocacy Networks*, s. 39–78, s. 51 a násl.

¹⁴¹ NOVÁKOVÁ, Svazy žen a nacionalismus. In: *Ze ženského hnutí*, c. d., s. 354–364, s. 356

¹⁴² Viz Margaret E. KECK, Kathryn SIKKINK, *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*, c. d., s. 53.

Mezinárodní rada žen (International Council of Women, ICW) založená v roce 1888, Mezinárodní aliance za volební právo žen (International Woman Suffrage Alliance, IWSA), která byla založená v roce 1904 jako radikální „výhonek“ ICW, a nakonec Ženská mezinárodní liga za mír a svobodu (Women's International League for Peace and Freedom), která vznikla na zasedání Mezinárodní rady žen v Haagu, uprostřed první světové války.¹⁴³

Nejstarší z těchto organizací, Mezinárodní rada žen byla založena v roce 1888 na druhé mezinárodní ženské konferenci (první se konala v roce 1878 v Paříži), kterou svolala organizace U.S. National Woman Suffrage Association ve Washingtonu.¹⁴⁴ Mezinárodní rada žen, která se profileovala jako organizace s širokým programem, prosazovala představu, že existující ženské skupiny se budou organizovat do národních rad, které pak vytvoří světovou radu. První taková národní rada byla ustavena v USA, následovala Kanada, Švédsko, Austrálie, Velká Británie, Dánsko a Nizozemí. Do roku 1914 se Mezinárodní rada žen skládala z 23 národních rad.¹⁴⁵ Rada sice přijala v roce 1904 jednoznačné stanovisko k volebnímu právu žen, nekladla jej ale nad jiná témata, jako byla stejná odměna za stejnou práci, přístup k povoláním dosud vyhrazeným pro muže, dávky v mateřství a další. V boji za volební právo Mezinárodní rada žen napomáhala vytvářením sítí a později spolupracovala se Společností národů.¹⁴⁶ Myšlenky se šířily pomocí cest klíčových aktivistek, korespondencí, výměnou knih a pamfletů a konferencemi.

Pod křídly Mezinárodní rady žen dochází také k ustavení samostatné asociace bojující za volební právo žen, International Woman Suffrage Alliance, která se stala jednou z mezinárodních skupin usilujících o volební právo žen.¹⁴⁷ Vznik Aliance byl odsouhlasen

¹⁴³ Srv. Leila RUPP, *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1997, 1. kapitola.

¹⁴⁴ Ve Washingtonu se sešly zástupkyně USA, Kanady, Velké Británie, Německa, Švédska a Norska. Později se přidaly zástupkyně Austrálie, Dánska a Nizozemí. Mezinárodní setkání Aliance se konaly každé dva roky, před válkou v Kodani (1906), Amsterdamu (1908), Londýně (1909), Stockholmu a v roce 1913 ve dnech 15.–20. června v Budapešti.

¹⁴⁵ Srv. Leila RUPP, *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*, c. d.

¹⁴⁶ Dle citovaných autorek byla předchůdcem praxe udělení zvláštní role neziskovým organizacím v mezinárodních organizacích a konferencích.

¹⁴⁷ Světová kampaň za volební právo žen se skládala podle Margatet E. KECK a Kathryn SIKKINK z několika proudů. Jedním z nich byla protestantská a prohibiční World of Women's Temperance Union, která byla důležitá především v Austrálii a Novém Zélandu. Druhý proud se vytvářel kolem Druhé socialistické internacionály. Třetím uskupením byly radikální sufražetky (suffragettes), propagující občanskou neposlušnost.

v roce 1902 ve Washingtonu, formálně vznikla v roce 1904 v Berlíně. České ženské hnutí, podobně jako hnutí rakouské, mělo na tato hnutí úzké vazby.

Pro mezinárodní styky českých žen měla zásadní význam česká krajanská komunita v USA. Přední místo v této „americké linii“ sehrály dobře známé aktivity českého feministy Vojtěcha Náprstka i jím založeného pražského Amerického klubu *dam*.¹⁴⁸ České ženy měly nejtěsnější vztahy s krajanskou komunitou v Chicagu.¹⁴⁹ Z okruhu působení Amerického klubu *dam* pochází rozsáhlá přednáška Karla Jonáše *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*, která vyšla péčí Žofie Podlipské v roce 1872 v Ženské bibliotéce.¹⁵⁰ Autor v ní vysvětluje, že ženská otázka nejdále pokročila v severní Americe, protože Spojené státy jsou z hlediska politického, průmyslového a obchodního nejrozvinutější zemí.¹⁵¹ Poměry pak srovnával slovy: „Zde ještě o mnoho se jedná, co v Americe jest věcí odbytou; mnohý boj se tu vede a mnohý ještě nastává, jenž v Americe jest již dobojován.“¹⁵² Klade si i též otázku, jaké místo by měla zápas za rovnost žen mít v národním programu.

První osobní kontakt mezi Mezinárodní radou žen a českými ženskými aktivistkami se odehrál v květnu 1893 u příležitosti setkání Rady v Chicagu. České ženy na kongresu zastupovaly krajanky Františka Gregorová, Klementina Nováková, Marie Blahníková a Josefa Humpál-Zemanová. Josefa Humpál-Zemanová zde přednesla příspěvky Bohuslavy Sokolové a rovněž Karly Máchové, která nestihla přijet na jednání včas. Byl navázán kontakt, který měly napříště obstarávat Josefa Humpál-Zemanová a Eliška Krásnohorská z Prahy.¹⁵³

Intenzivnější zapojení českých měšťanských žen do světového hnutí však hatila vážná překážka, a tou bylo nesamostatné postavení českého národa a nacionální antagonismy s tím

Čtvrtým proudem byly ženy, které se sdružily kolem International Council of Women, později kolem International Woman Suffrage Alliance.

¹⁴⁸ Aktivitami Vojty Náprstka a činností žen z jeho okruhu (Josefa Náprstková) se podrobně zabývá Milena Secká. Viz např. *Vojta Náprstek: vlastenec, sběratel, mecenáš*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 131 a násl.

¹⁴⁹ Štěpánka KORYTOVÁ-MAGSTADT, *Kde domov můj?: Češi a Slováci v USA a jejich vazba k mateřské zemi: 1880–1920*. Praha, 2010, s. 63. Autorka vyzvedává zejména činnost Josefy Humpál-Zemanové.

¹⁵⁰ Karel JONÁŠ, Karel. *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*. Praha: J. Otto: 1872.

¹⁵¹ Karel JONÁŠ, Karel. *Žena ve společnosti lidské...*, c. d., s. 20. Jonáš spojoval vznik ženského hnutí v USA s emancipací černých obyvatel USA: „Tato veliká událost v dějinách Ameriky, kterou jest emancipace černochů, dala nový impuls agitaci v otázce ženské, a skutečně za posledních pět let tato otázka přiblížila se více konečnému řešení nežli za celou dobu dřívější.“ Tamtéž, s. 20.

¹⁵² Karel JONÁŠ, *Žena ve společnosti lidské...*, c. d., s. 23.

¹⁵³ Eva UHROVÁ. První česká politička, přítelkyně Charlotty Masarykové. Karla Máchová 21.10.1853–16.5.1920. In: *České ženy známé a neznámé*. Neuvedeno: Nákladem vlastním, 2008, s. 99–123.

spjaté. Reflexí tohoto stavu a svědectvím je skepticky laděný článek Terézy Novákové z roku 1910 Svazy žen a nacionalismus. Jeho význam vynikne nejlépe v kontrastu s o dekádu starší, euforií prodchnutou prací Marianne Hainisch, která se vztahuje ke stejnému tématu: zapojení národního hnutí žen do činnosti Rady.¹⁵⁴

V létě 1889 byla Hainisch na valném shromáždění Světové rady žen v Londýně jmenována jeho čestnou vice-prezidentku pro Rakousko-Uhersko. Po návratu se pokoušela splnit zadaný úkol: zapojit rakouské, potažmo rakousko-uherské ženské hnutí do Rady, vytvořit rakouský svaz. Jak Hainisch připomíná v jednom ze svých pozdějších textů, rakouské ženské hnutí vyrostlo na vlastních základech. Když se však jako jeho čelná představitelka dostala poprvé do kontaktu s hnutím světovým, byla jím okouzlena.

Teréza Nováková vidí svůj úkol jinak. Na pozadí analýzy cílů vývoje světového ženského hnutí a nacionálních, resp. národně obrozeneckých hnutí, argumentuje, proč „[p]ráce ve velikém světovém rámci dle všeobecných pravidel jest zatím za poměrů stávajících nemožna, nemožna alespoň v jistých oborech.“¹⁵⁵

Marianne Hainisch popisuje činnost, kterou odvedla od londýnského valného shromáždění Mezinárodní rady žen. Píše, mj., že vytvořila zprávu, kterou obeslala určitému počtu uherským a všem předlitavským ženským spolkům. „Při obesílání jsem se silně držela záměrů Rady a obeslala spolky žen všech vyznání, národností, všech stavů a pracovních oblastí.“¹⁵⁶ Úspěch byl ovšem velmi malý – přihlásilo se jen 9 spolků. Z výčtu plyne, že se jednalo výhradně o spolky německorakouských žen, a to především spolky vídeňské. Mezi nimi jsou nicméně také nejvýznamnější spolky německy mluvících žen z Čech a Moravy.¹⁵⁷ Přes malý počet zúčastněných bylo sice rozhodnuto o založení svazu.¹⁵⁸ Hainisch argumentuje, že spojení v jedné organizaci a společný boj proti předsudkům může přinést ženám rychlejší pokrok.¹⁵⁹

Pozornost věnuje otázce organizační. Cílem Rady je spojení žen prostřednictvím jejich spolků, tyto spolky je nutno propojit ve svazy a to na základě národního společenství (*Volksgemeinschaft*) nebo státní příslušnosti. Pouze ty spolky jsou členy svazu, kde dojde

¹⁵⁴ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council*, c. d.

¹⁵⁵ Teréza NOVÁKOVÁ, Svazy žen a nacionalismus. In: *Ze ženského hnutí*. Praha: Josef R. Vilímek, [1912], s. 354–364, s. 358.

¹⁵⁶ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council* ..., c. d., s. 1.

¹⁵⁷ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council* ..., c. d., s. 1.

¹⁵⁸ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council* ..., c. d., s. 2.

¹⁵⁹ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council* ..., c. d., s. 24.

k vytvoření a zapojení svazu na úrovni dané země. Hainisch zdůrazňuje různost jednotlivých třinácti národních svazů, tehdejších členů organizace, jejich jedinečnost a nezávislost.

Již srovnání Rakousku nejbližších svazů, německého a švýcarského, dokládá, že „sice sledují jeden cíl, snaží se jej ale dosáhnout jedinečným způsobem“.¹⁶⁰ Podrobně referuje o statutu švýcarského svazu a klade důraz na jeho svébytné, národní rysy; zdůrazňuje, že také americký a švýcarský svaz mají za členy spolky žen různých národností, vyznání a politického přesvědčení a stavů. Přes důraz na jedinečnost a nezávislost národních svazů a barvitý popis shromáždění žen z mnohojazyčného prostředí Švýcarska, nenavrhuje však Hainisch žádný model, který by zohlednil mnohonárodní charakter rakousko-uherské říše. České ženy měly být v tomto modelu zapojeny svými spolky přímo do svazu, podobně jako spolky různých profesí.

Kriticky přistupuje k tomuto stavu Teréza Nováková. „Zástupkyně samostatných států přirozeně žádaly, aby k jejich svazu připojily se země politicky podřízené; leč ženám těchto zemí připadalo to opět velmi nepřirozeným, aby spráženy byly s pracovníci, od nichž různí se jazykem, zvykem, snahou a s nimiž sloučeny jsou jediné cílem za osamostatnění a povznesení ženino.“¹⁶¹ Není divu, že (Terézou Novákovou barvitě vyličený) pokus českých žen „manifestovati pro mezinárodní hnutí ženské“ a připojit se k Mezinárodní radě žen měl rozpačitý průběh a zůstal bez efektu. Po kongresu Mezinárodní rady žen v Berlíně v roce 1904, kdy se její předsedkyně vracela přes Prahu, měla s pomocí americké Češky Josefy Humpál-Zemanové připojit české ženy k Mezinárodní radě žen. Podle Novákové reprezentace tehdy dopadla důstojně, zanechala ale u Češek nepříjemné pocity. „Nejen, že bylo zcela jasno, jak Mezinárodní rada žen neví, čím jsme, co chceme, jak pracujeme“, ale „Češky objevily se ve své ochotě připojit se ke Světovému svazu jako faktor velmi zbytečný, velmi málo žádoucí...“. Byly „skrovné počtem, přihlásily se tak pozdě, skoro dodatečně, byly občankami země nesamostatné, národnostně ještě k tomu rozdvojené!“¹⁶² Avšak i kdyby byly Češky ochotny povznést se nad malým nadšením, které svoji snahou vzbudily, stálo před nimi dilema. Dle zvyklostí v Mezinárodní radě, že každý stát anebo každá velká národnost má svůj ženský obor, byly by Češky zařazeny do oboru rakouského a staly by se malou součástí organizovaných rakouských spolků ženských, „svazu to jednot, které, neopovrhovaly-li námi přímo, nás vždy ignorovaly a umlčovaly“. „Aneb jako Slovanky měly

¹⁶⁰ Marianne HAINISCH, *Bericht über den International Council ...*, c. d., s. 5.

¹⁶¹ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 358.

¹⁶² Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 359.

jsme se stáli jakýmsi – pokud státní příslušenství a poměry tomu připouštěly – společně slovanským tělesem s Polkami, Ruskami haličskými i v carství, Chorvatkami, Srbkami, Slovinkami, Slovenkami“, popisuje Nováková.¹⁶³ Byť pro Novákovou byla druhá možnost přijatelnější, nepovažovala ji za realizovatelnou.

Otázka místa českých žen v mezinárodní organizaci neměla však podle Novákové jen symbolickou dimenzi. Nováková zpochybňovala také smysluplnost participace českých žen v mezinárodním hnutí. „Uvědomělá feministka není přece jen bojovnicí za práva dosud jí upíraná, nýbrž i členem určitého národa a tím určitě zabarvené individuum“. ¹⁶⁴ Poukazuje nejen na nemožnost stanovení celosvětových cílů, ale především na to, že v práci národnostní „co jeví se úspěchem a cílem jedním, jest smrtí druhým.“¹⁶⁵ „Proto, jakmile však se dotkne ženské hnutí činnosti národnostní, to znamená vlastenecké, a související s ní národohospodářské a národopisné, tu již jest nezbytné, aby ženy téhož kmene šly svou samostatnou, zvláštní cestou“. ¹⁶⁶ Nováková z toho dovozuje, že je potřeba změnit strategii, „spojiti šiky stejně smýšlejících pracovníků v tábor jeden – bez ohledu na pohlaví“. ¹⁶⁷

Po mnoha letech glosovala situaci kolem zapojení Češek do Mezinárodní rady žen Eva Uhrová: „Po deseti letech přijela do Prahy delegátka této světové organisace založit českou odbočku. Nad Prahou však vládla Vídeň. Česky se mohly pouze připojit k Ženské národní radě rakouské a k tomu neměly chuť. Založila ji až Františka Plamínková o dalších 20 let později.“¹⁶⁸

Zapojení do mezinárodního ženského hnutí představovalo tedy pro aktivistky z českého nacionálně liberálního tábora problém. Pokoušely se jej však překonávat a doufaly, že jednoho dne nastane příznivější situace. Naproti tomu vyhraněná nacionalistka, spisovatelka Božena Viková Kunětická, ¹⁶⁹ která se stala později první českou poslankyní,

¹⁶³ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 359.

¹⁶⁴ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 361.

¹⁶⁵ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 361.

¹⁶⁶ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 362.

¹⁶⁷ Teréza NOVÁKOVÁ, *Svazy žen a nacionalismus*, c. d., s. 363.

¹⁶⁸ Eva UHROVÁ, *První česká politička...*, c. d., s. 105.

¹⁶⁹ Osobnost Boženy Vikové-Kunětické na sebe poutá v posledních letech až mimořádnou pozornost badatelek. Několik příspěvků k politické aktivitě Boženy Vikové-Kunětické přináší sborník editovaný Marií BAHENSKOU a Janou MALÍNSKA, *Ženy a politika*, c. d. (příspěvky Petry Ježkové, Gabriely Dudekové, Hany Železné). Dva příspěvky s tématem vztahu Vikové-Kunětické k mateřství přinesl sborník Petra HANÁKOVÁ a Libuše HECZKOVÁ (eds.), *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: Slon, 2006 (články Petry Štěpánkové a Libuše Heczkové).

měla k mezinárodnímu hnutí rezervované postoje, které s časem přešly až v otevřené nepřátelství. Na vrcholu tohoto procesu, v letech národní revoluce, jej Víková-Kunětická zcela zavrhuje (spolu s internacionálním hnutím sociálně-demokratickým).

U Víkové-Kunětické již nešlo jen o reflexi problematičnosti zapojení žen z nesamostatného národa do globálního hnutí či o pochybnosti o potenciálně konfliktních cílech emancipačních hnutích různých národů, jak tomu bylo u Novákové. Víková-Kunětická zpochybňuje cíle mezinárodního hnutí. Svoje postoje shrnula v roce 1913,¹⁷⁰ kdy, jako nově zvolená poslankyně českého zemského sněmu dramaticky odmítla pozvání Mezinárodní rady žen na kongres do Budapešti.¹⁷¹ Jako vyhraněné nacionalistce bylo Víkové-Kunětické kosmopolitní prostředí mezinárodního ženského hnutí cizí. „Nezapírám, že mezinárodní hnutí ženské je mi cizí a nesnadno pochopitelné, hlavně pro neupravenou otázku národní, ale přece jen doufám, že se dovede povznést výše, než dosud se povzneslo hnutí sociálně-demokratické.“¹⁷² Za jedinou legitimní společnou agendu globálního ženského hnutí pak uznávala otázku mateřství. „Žena vši svou přirozeností a vztahem k společnosti sleduje hlubší cíle, než jsou cíle čistě hmotné a výlučně třídní. Ženy jsou předurčeny svým věčným posláním, totiž mateřstvím za spolutvůrkyně celého lidstva a také jsou jeho bolestnými pěstounkami a vítěznými obnovitelkami.“¹⁷³ Přes mateřství, jako jednotící prvek ženského hnutí, se ženské hnutí mělo zabývat otázkami rodiny, rasy a nakonec národa. „Ale jestliže v ženském hnutí trvá pojem ženy matky, trvá pojem rodiny a také pojem národa.“¹⁷⁴

¹⁷⁰ Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena v politice a malé národy, In: Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Libuše HECZKOVÁ ed., Kateřina SVATOŇOVÁ ed., *Jus suffragii: politické projevy Boženy Víkové-Kunětické z let 1890-1926*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012, s. 170–183, s. 178.

¹⁷¹ Záminkou byly Víkové-Kunětické požadavky ohledně jazyka vystoupení a jeho obsahu. Událost popsala Gabriela DUDEKOVÁ, V ženském, alebo národním záujme. Božena Víková-Kunětická a její bojkot kongresu Medzinárodnej aliancie za volebné právo žien v roku 1913. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ, (eds.), *Ženy a politika*, c. d., s. 91–127.

¹⁷² Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena v politice a malé národy, c. d., s. 172.

¹⁷³ Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena v politice a malé národy, c. d., s. 172.

¹⁷⁴ Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena v politice a malé národy, c. d., s. 181. Ženské hnutí se proto mělo zabývat rovněž národnostní otázkou, především postavením malých národů. „Zvláště ženy jako zakladatelky rodiny a rasy nemohou připustit, aby matky a děti malých národů byly zotročeny a vykořisťovány národy vládnoucími, neboť tím by kladly právo moci nad právo života, právo paragrafů nad zákon srdce a duše.“ Tamtéž.

„Nesnesitelný, nekorektní, zavádějí a nebezpečný nacionalismus“ Vikové-Kunětické,¹⁷⁵ který ji vedl k odmítání všeho internacionálního, je v prostředí českého ženského předválečného hnutí ojedinělý. Předznamenává však pozdější transformaci dosud jednotného měšťanského ženského hnutí v době národní revoluce do protichůdných politických táborů: tábora národně liberálního a národně sociálního na straně jedné a vyhraněného nacionalistického až fašizujícího tábora na straně druhé.

Otazníky nad organizačním začleněním českého ženského hnutí do hnutí světového by však bylo mylné interpretovat jako odtrženost českého ženského hnutí os světového dění. Výbor pro volební právo žen usiloval o navázání spojení s radikálnější *Aliancí pro volební právo žen*. Kongresu Aliance, který se konal v roce 1908, se účastnila Františka Plamínková, která podrobně zachytila jeho průběh v článku otištěném na pokračování v *Ženském obzoru*.¹⁷⁶ Ve stati Plamínková referuje o diskusích o metodách boje. Je zajímavé, že akce sufražetek v Anglii jednoznačně neodsuzuje. Dospívá k názoru, že „není jednoho samospasitelného prostředku; není jedné metody pro všechny národy a ani pro tutéž zemi při změně okolností; neumí týmiž zbraněmi bojovati každý“.¹⁷⁷

Situaci, s níž byla Aliance v případě Rakouska konfrontována, dovedla vyřešit. Souhlasila, aby do vytvoření jednotného celorakouského svazu byly provizorními členy za Rakousko tři entity – německorakouský Výbor pro volební právo žen pod vedením Ernestine von Fürth s pobočkami v Opavě a Brně, český Výbor pro volební právo žen pod vedením Plamínkové a Výbor pro volební právo polských žen v Rakousku pracující v Krakově a Lvově.

S cílem vytvoření národního svazu těchto tří samostatně pracujících výborů byla svolána do Vídně na 17. března 1912 první Konference o volebním právu žen. Pozvání zaslal německý rakouský svaz, který si osvojil i předsednickou roli. Konference se účastnily vedle vídeňské centrály zástupkyně výborů pro volební právo z Brna a Opavy; dále zástupkyně polského výboru (Krakov a Lvov) a zástupkyně slovinských žen z Lublaně. Český výbor neposlal zástupkyně. Konference přijala řadu závěrů. Například, že ženy v Rakousku požadují v zásadě všeobecné, rovné a přímé aktivní i pasivní volební právo, že ale ženám z jednotlivých zemí náleží právo na zemské a obecné úrovni usilovat o účelné volební právo.

¹⁷⁵ Viz Libuše HECZKOVÁ, Kateřina SVATOŇOVÁ, Nebezpečná Božena Viková-Kunětická, In: VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena, Libuše HECZKOVÁ ed., Kateřina SVATOŇOVÁ ed. *Jus suffragii*, c. d., s. 19.

¹⁷⁶ Františka PLAMÍNKOVÁ, Kongres mezinárodní Aliance pro volební právo žen, konaný v červnu 1908 v Amsterdamu. Původní zpráva. *Ženský obzor*, roč. VII, 1907–08, číslo 9, s. 143, 160–162.

¹⁷⁷ Františka PLAMÍNKOVÁ, Kongres mezinárodní Aliance..., c. d., s. 160.

Bez ohledu na závěry však konference byla zcela bez výsledků, neboť sjednocení nebylo dosaženo.¹⁷⁸

* * *

V letech před první světovou válkou došlo k podstatnému rozvoji jak německorakouského, tak českého ženského hnutí a v jeho rámci i k vyprofilování dosti silného hnutí sufražistek. Tím byl splněn i jeden z prvků, které identifikuje Ruth Rubio-Marín jako jeden z historických předpokladů urychleného přiznání občanství ženám.¹⁷⁹ Bylo by však chybou vnímat ženské hnutí – jak by napovídalo samo slovo hnutí – jako jev masový. Emancipační ženské aktivity v 19. a na počátku 20. století zahrnovaly jen úzkou vrstvu žen. Všechny snahy aktivistek se tato situace zásadně ani později nezměnila. Kriticky viděla situaci např. Pavla Buzková, když v roce 1909 psala: „Přiznejme si: my ani dnes se vlastně ničeho nedomáháme. To procento uvědomělých žen je tak nepatrné, sotvaže na sto žen jedna připadá“.¹⁸⁰ Přesto ženské hnutí vytvořilo svými spolky, časopisy a sítěmi, propojením na mezinárodní hnutí organizační i mobilizační potenciál, který byl schopen aktivně vstupovat do dalšího vývoje.

¹⁷⁸ Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 74.

¹⁷⁹ Ruth RUBIO-MARÍN, *The achievement of female suffrage in Europe*, c. d., část 6.2. Synergies and paradigms, s. 23 a násl.

¹⁸⁰ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, s. 12.

2. Emancipace žen a české politické strany

2.1. Emancipační ženské hnutí a politické stranictví

Jedním z klíčových aktérů při prosazování rovnoprávnosti žen v Evropě byly politické strany. Pro zkoumané téma je též důležité upozornit na zvláštní postavení českých politických stran v létech války a revoluce, kdy zajišťovaly kontinuitu národního a politického života a legitimitu nové moci.¹⁸¹

Zaměřím se dále na dva aspekty vztahu emancipačního ženského hnutí a politických stran v předrevoluční době.¹⁸² Prvním je participace žen na činnosti českých politických stran v době do roku 1918. Druhým je způsob, jak české politické strany přistupovaly k tzv. ženské otázce ve svých programech. Omezují se přitom na zkoumání českých politických stran, nesledují německé strany působící v českých zemích. Zúžení je odůvodněno tím, že právě české politické strany prosazovaly již za Rakouska volební právo žen a měly bezprostřední podíl na prosazení politického zrovnoprávnění žen v Československu v letech 1918 až 1920.¹⁸³ Jen u sociálnědemokratické strany činím výjimku vzhledem k její internacionální povaze a významu v letech 1918 a 1919 v celém středoevropském regionu.

Zvláštní rysy českého politického stranictví

Úvodem upozorním na některé rysy politického stranictví u nás, jak je shrnul ve svých pracích Jiří Malíř.¹⁸⁴ Malíř si všímá rozdílů v principech, na nichž se tvořily strany

¹⁸¹ Politické strany byly základem struktur, které stály u zrodu státu, především Národního výboru. U zahraniční akce vedené T. G. Masarykem šlo o legitimitu danou poslaneckým mandátem, díky kterému byl Masaryk přijímán v zahraničí jako zástupce českého národa. Jednalo se též o podporu politických stran doma alespoň do té míry, aby se od zahraniční akce nedistancovaly. To bylo starostí Edvarda Beneše, jak o tom svědčí jeho *Světová válka a naše revoluce: vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. [Díl I–III]*. Praha: Orbis, 1935.

¹⁸² Z hlediska vývoje českých politických stran nepředstavuje zlom počátek války, ale spíše oživení jejich politické činnosti od roku 1917.

¹⁸³ Zkoumání ve větší šíři přesahuje též možnosti této práce. Práce Pavla Cibulky ukazuje, že rovněž v táboře německých sufražistek v českých zemích byly vytvářeny vazby na politické strany, které byly ochotny podpořit volební právo žen, jako byla např. Německá pokroková strana (*Deutsche Fortschrittspartei*) na Moravě. Pavel CIBULKA, Politizace německého ženského hnutí v Brně před první světovou válkou. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ (eds.), *Ženy a politika*, c. d., s. 128–143.

¹⁸⁴ Jiří MALÍŘ, *Staročesi a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: CERM, 1998; též *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*. In: Jiří MALÍŘ a Pavel MAREK a kol., *Politické strany: vývoj*

v Rakousku a v západní Evropě. V zemích západní Evropy strany vznikaly především na základě ideových, náboženských či sociálních rozdílů. V zemích habsburské monarchie se primárním principem vzniku stran stal nacionalismus. Pouze uvnitř jednotlivých národních společností se uplatňovala ostatní dělítky. V Rakousku nedošlo k vytvoření nadnárodních stran liberálů, konzervativců, katolíků či agrárníků. Částečně byla výjimkou pouze sociálně demokratická strana.

Politické strany vznikající na národním principu se zpočátku prezentovaly jako strany *všennárodní*, zachycovaly však jen zlomek obyvatelstva. Byla pro ne typická úzká sociální základna a malá organizovanost. Poslanci byli před veřejností jedinými jasně definovanými reprezentanty strany. Strany dále disponovaly tiskem a sítí důvěrníků.¹⁸⁵ Teprve v 90. letech 19. století dochází k proměně stran v masové organizace. Souvisí to se vstupováním stále širších vrstev obyvatelstva do veřejného dění. V letech 1907–1914 dochází k vyhranění pěti politických táborů: národně liberálního (národně měšťanského), sociálnědemokratického, národně sociálního, katolického a agrárního.¹⁸⁶

Výrazným rysem českého stranictví byla svázanost politických stran s různými nepolitickými organizacemi, spolky, družstvy, akciovými společnostmi a podobně. Malíř to vysvětluje mj. ztíženou politickou participací obyvatelstva na politickém životě, která byla dána omezeností volebního práva (censem, kuriemi a složitou volební geometrií) a vedla k rozdělení občanů na politicky privilegované (voliče) a neprivilegované (nevoliče).

Výše citované skutečnosti měly genderovou dimenzi. Ženy trpěly velmi drastickým ztížením své politické participace. Byly postiženy rozsáhlým vyloučením z aktivního a pasivního volebního práva a zákazem členství v politických spolcích. V praxi bylo pro ženy především nemožné zaregistrovat ženské spolky s náplní, která byla vnímána jako politická. I proto především pro ženy platilo, že k jejich politické participaci docházelo oklikou, prostřednictvím spolkové činnosti a svépomocných aktivit. Ženské spolky byly ale zpočátku špatně napojeny na politické strany. Jejich aktivity jako charita a ženské vzdělávání byly na okraji pozornosti honorací. Vazba aktivistek za práva žen byla často založena pouze na

politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938, Brno: Doplněk, 2005, s. 17–57. Pokud není v této části uvedeno jinak, sleduji výklad J. Malíře.

¹⁸⁵ Jiří MALÍŘ, *Staročeši a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, c. d., s. 3–4, též *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*, c. d., s. 18–31.

¹⁸⁶ Jiří Malíř vysvětluje vznik politických táborů jako vytváření politických subkultur. Viz Jiří MALÍŘ, *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*, c. d., s. 31 a násl.

sympatiích významných mužů¹⁸⁷ k emancipaci žen, případně spočívala na rodinných poutech.¹⁸⁸ Ženy přitom byly ve svých veřejných aktivitách závislé na mužích, protože, jak to vystihl mladočeský politik a obhájce práv žen Bohuslav Franta: „ne snad, že bychom my muži vynikali nad ženy rozumem, avšak my máme moc ...“.¹⁸⁹ Prostřednictvím mužů, zejména poslanců mohly ženy předkládat veřejné moci své požadavky, vyjadřované často formou peticí.¹⁹⁰

Politické strany se stávají citlivější k ženskému hnutí a jeho snahám teprve v době, kdy dochází k proměně původně honoračních stran v masové organizace. Projevem této proměny je systematické budování masových zájmových, odborových, rolnických, tělovýchovných, mládežnických a též ženských organizací.¹⁹¹

Začleňování žen do politických stran

Prvky omezeného volebního práva žen, které bylo možné najít v genderově neutrálních rakouských volebních zákonech z doby klasického liberalismu z 60. let 19. století (viz kap. 1), neznamenal uznání žen jako plnoprávných občanek ve smyslu moderního volebního práva žen. To stvrzoval § 30 společovacího zákona z roku 1867, který stanovil, že ženy nesmějí být členy politických spolků. Boj proti tomuto ponižujícímu ustanovení¹⁹² spojoval

¹⁸⁷ Emancipační snahy žen podporovali ve starší době Karel Slavoj Amerling a Vojtěch Náprstek. V době novější to byli T. G. Masaryk, jako patrně nejvýraznější feministka, dále například politikové Emanuel Engel, Karel Adámek, Bohuslav Franta, Alois Hajn, Eduard Koerner a Václav Choc.

¹⁸⁸ Vedle charitativní činnosti manželek a dcer významných osobností národního života, jako byly Marie Riegrová-Palacká nebo Josefa Náprstková, existovaly v pozdější době také vyrovnanější dvojice politicky aktivních osobností. Byli to například manželé Ludmila Konečná (1862–1935), aktivistka pokrokového ženského hnutí na Moravě a Alois Konečný (1858–1923), který byl v roce 1911 zvolen poslancem říšské rady za národně sociální stranu.

¹⁸⁹ Bohuslav Franta, *Parlamentní právo žen*. Praha: Český čtenář, 1916, s. 7. Franta byl přesvědčen, že o moc by se muži měli podělit se ženami a přiznat jim práva.

¹⁹⁰ Tuto formu německorakouské a české hnutí za práva žen často využívalo. Pokud se petice ujmul některý z poslanců, mohla být předložena jeho prostřednictvím poslanecké sněmovně říšské rady a případně též otištěna jako příloha záznamu z jednání. Mezi poslance, kteří se tímto způsobem angažovali, patřili např. Emanuel Engel, Engelbert Pernerstorfer a Ferdinand Kronawetter.

¹⁹¹ Jiří MALÍŘ, *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*, c. d., s. 23 a násl.

¹⁹² Alois Hajn shrnul v roce 1913 právní postavení žen na sklonku monarchie takto: „Jak vidíme, ženy jsou v oboru práva občanského i veřejného postaveny na roveň jednak dětem, jednak bláznům, slepčům a

ženy (a muže) různých ideových proudů. Zákaz činnosti žen v politických spolcích šlo ale obejít – příkladem je již uvedená činnost výborů pro volební právo žen v Praze i ve Vídni (viz kapitola 1).

Avšak nejen to. Ženy v Rakousku rovněž vstupovaly, zejména od konce 90. let, do politických stran. V sociálnědemokratické straně byly činné již od konce 70. let.¹⁹³ Tento paradoxní stav byl umožněn tím, že za Rakouska neexistovala specifická právní úprava činnosti politických stran. Strany existovaly *de facto*, nikoli *de iure*. Pavel Mates vysvětluje, že tento stav byl důsledkem historického vývoje, kdy se střetával převládající liberalismus s pozůstatky absolutistického režimu, respektive s obavami z možnosti jeho restaurace. Situace vylučující politické strany z právní reglementace byla pro liberály výhodná: strany nebylo možno povolit, ale ani zakázat.¹⁹⁴ Uvedené platí rovněž pro členství žen v politických stranách.

Probuzený zájem stran o ženy jako pomocnice, členky a budoucí voličky, který lze vystopovat od sklonku 90. let, byl součástí širšího modernizačního procesu společnosti. Šel ruku v ruce s dalšími změnami, mezi které patřil intenzivní zájem o postavení žen ve společnosti. Objevuje se nejdříve u nově vzniklých stran, které vzešly z intelektuálního rozmachu 90. let, u tzv. pokrokových stran. U těchto stran můžeme pozorovat „přelévání“ tématu z akademických rozprav do politické agendy. Zájem o postavení žen našel velmi záhy své místo rovněž v socialistických stranách. Zde stály u jeho zrodu především otázky života dělnic. Postupně se rozšířil prakticky na strany všech politických táborů.

Ke koncepčnímu přístupu k ženské otázce a současně také k začleňování žen do stran dochází postupně. V táborech sociálnědemokratickém a národněsocialistickém ve stranách pokrokových probíhají tyto procesy již před koncem 19. století.¹⁹⁵ Koncem prvního desetiletí 20. století se začínají zajímat o ženy rovněž mladočeši. Tento zájem, jak podotýká Luboš

hluchoněmým.“ Alois HAJN, Žena a veřejný život. Publikováno v Osvětě lidu č. 84–89, roč. 1913, přetištěno v: Alois HAJN, *Ženská otázka v letech 1900–1920*, Praha: Pokrok, 1939, s. 21–34, s. 24.

¹⁹³ Jana Malínská uvádí, že ženy byly pro policejní orgány vykazovány s ohledem na § 30 společovacího zákona jako hosté. Jana MALÍNSKÁ, *"My byly, jsme a budeme!"*, c. d., s. 70.

¹⁹⁴ Pavel MATES, Právní úprava politických stran v první republice. In: Jaroslav VALENTA, Emil VORÁČEK a Josef HARNA (eds.), *Československo 1918–1938*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999, s. 152–154. František Weyr ale soudil, že tento stav byl spíše tendencí praxe (*judikatury*), orientované povšechně liberalistickými politickými zřeteli, nikoli nutností, protože spolkový zákon z roku 1867 mohl být na strany aplikován. František WEYR, *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 122.

¹⁹⁵ Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 18 a následující.

Velek, nebyl čistě altruistický.¹⁹⁶ Velkovo tvrzení je možno rozšířit na všechny strany. Volební právo žen, podobně jako všeobecné volební právo pro muže, nebylo jen ideálem, ale také předmětem politických kalkulů.¹⁹⁷ To nebylo nic výjimečného. Ruth Rubio-Marín poukazuje na pozoruhodnou převahu „strategického uvažování“ politických stran nad osvícenskými ideály svobody, spravedlnosti a rovnosti v diskusi o volebním právu žen v celé Evropě.¹⁹⁸ Zde má svůj původ diskuse o tzv. zpátečnictví žen. Jednalo se o obavu, vyslovenou a dokládanou v mnoha variantách, že ženy budou volit konzervativně, a tím způsobí oslabení antiklerikálních a pokrokových stran. Jiné strany s tímto předpokladem kalkulovaly v naději na své posílení. Téma zpátečnictví žen rezonovalo rovněž při vzniku československého státu.

Jak dokládají doboví komentátoři a komentátorky, v prvním desetiletí 20. století měla myšlenka politické rovnoprávnosti žen alespoň proklamovanou podporu značné části českého stranického spektra. „Není jediné strany, snad až na staročeskou, která by neuznávala rovnocennost ženinu“, poznamenává v roce 1909 feministka, prozaička a publicistka Pavla Buzková.¹⁹⁹ Podobně také Františka Plamínková konstatovala, že „dávno před válkou všechny politické strany mimo staročeskou vložily do svých programů požadavek aktivního i pasivního volebního práva žen do všech sborů zákonodárných a samosprávných.“²⁰⁰

Naproti tomu Dana Musilová líčí postoje českých politických stran k volebnímu právu žen skeptičtěji. Většina politických stran se před první světovou válkou stavěla k volebnímu právu žen dosti ambivalentně, nebo ji rovnou odmítala.²⁰¹ Podobný názor vyslovila Pavla Vošahlíková.²⁰² Rozpor mezi pohledem současnic a dnešních historiček lze vysvětlit tím, že podpora stran byla mnohdy spíše deklarovaná nežli skutečně prosazována.

¹⁹⁶ Luboš VELEK, *První v Rakousku! ...*, c. d., s. 269 a následující.

¹⁹⁷ Srovnej k tématu Vratislav DOUBEK, Všeobecné volební právo – symbol politiky či politikaření? *Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 2009, č. 1, s. 68–81.

¹⁹⁸ Ruth RUBIO-MARÍN, The achievement of female suffrage in Europe, c. d., s. 9 a násl.

¹⁹⁹ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, c. d., s. 13.

²⁰⁰ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*, c. d., s. 4

²⁰¹ Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 25 a násl.

²⁰² „Občanské strany téměř až do začátku první světové války s ženskými právy vůbec nepočítaly, samostatný ženský program neměli dokonce ani sociální demokraté. Jejich přístup k tomuto problému se změnil až na přelomu století.“ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století, s. 294–295. In: Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA (eds.), *Žena v dějinách Prahy*, c. d., s. 291–299, cit. s. 294–295.

Spisovatelka a literární kritička Teréza Nováková²⁰³ se v roce 1908 zamýšlí nad příčinou postojů stran. „Pomalu všechny strany politické počaly se s požadavkem volebního práva žen smiřovati; jedny z přirozené a spravedlivé liberálnosti, jiné pod nátlakem poměrů, ještě jiné v tajné naději, že veliké masy žen budou vítanými pomocnicemi jejich politických cílů.“²⁰⁴ Jiné feministky poukazovaly na skutečnost, že členská základna stran se s osvícenějším vedením neztotožňovala. „Také není tajno, že v každé straně svobodové, sociální, je mnoho mužů více méně odpůrci volebního práva žen,“ psala v roce 1913 moravská pokrokářka Zdeňka Wiedermannová-Motyčková Františce Plamínkové.²⁰⁵ Odlišné smýšlení stranického vedení a základny dokládá průběh doplňovacích voleb do českého zemského sněmu na Mladoboleslavsku v roce 1912, v nichž došlo ke zvolení Boženy Vikové-Kunětické, jak jej mistrně analyzoval Luboš Velek.²⁰⁶ I když byl mezi teorií a praxí často rozpor, deklarovaná podpora politické emancipaci žen ze strany české politické reprezentace, především její měšťanské složky, byla ve středoevropském prostředí výjimečná. Německé nacionální hnutí v Rakousku zůstávalo před válkou v táboře oponentů volebního práva žen.²⁰⁷ Při pohledu zvenjšku tak české národní hnutí jako celek přiznávalo českým ženám a jejich požadavkům prominentní místo ve svém programu.

Pro české sufražistky bylo otázkou, jak volební právo žen prosazovat. Rozcházel se zejména v názoru na vstup žen do politických stran. Na jednom pólu stála liberální představa rovnoprávné integrace žen do soudobého politického života, a to také vstupem žen do politických stran. Na druhé straně byly úvahy o zvláštním poslání ženy a snahy o prosazování ženských práv formou společné kandidátky žen. Otázka zrcadlila také rozdíl mezi aktivním a pasivním volebním právem žen. Pokud šlo aktivistkám o možnost volit, bylo logické spojit síly všech žen (a mužů), bez ohledu na nuance politického kréda. Když se však jednalo o

²⁰³ Teréza Nováková (1853–1912), literární kritička a spisovatelka, redigovala časopis *Ženský svět*.

²⁰⁴ Teréza NOVÁKOVÁ, Proti volebnímu právu žen. (Psáno koncem roku 1908). In: Táž, *Ze ženského hnutí*. Praha: Jos. R. Vilímek, s. 327–342, s. 327.

²⁰⁵ Dopis Zdeňky Wiedermannové-Motyčkové Františce Plamínkové ze dne 14.2.1913, LA PNP, fond Františka Plamínkové, přír. č. 22/67, č. 2496.

²⁰⁶ Luboš Velek dospěl k názoru, že Viková-Kunětická byla zvolena ve druhém kole hlasy voličů stran národně sociální, pokrokářské, případně sociálnědemokratické. Viz Luboš VELEK, První v Rakousku! ..., c. d. s. 306–307.

²⁰⁷ Za největší odpůrce volebního práva žen byli považováni němečtí nacionalisté a představitelé křesťanskosociálního proudu. Viz Birgitta BADER-ZAAR, Gaining the Vote in a World of Transformation: Female Suffrage in Austria, c. d., s. 192, 198.

pasivní volební právo – možnost být volena a zvolena – byl program prosazování volebního práva žen nedostatečný. Tyto rozdíly však nebyly aktivistkami vždy dostatečně reflektovány.

Smýšlení integračního tábora obhajovala Pavla Buzková. Chápala boj o práva žen nikoli jako boj žen s muži, ale jako boj pokroku se zpátečnictvím. „Ne proti mužům, ale s nimi jdou pokrokové ženy“, psala.²⁰⁸ Byla přesvědčena, že „není žádné zvláštní politiky mužské, ale není také politiky ženské, a škodí-li něco mužům, je to stejně škodlivě ženám“.²⁰⁹ Horlila proto za vstup žen do politických stran. „Kdyby ženy vstoupily do stran, budou zasvěceny do užší práce, budou věděti, co se chystá, budou moci vysloviti svoje požadavky, jež každá straně přijme za své, poněvadž to budou požadavky jejich příslušníků. Tato taktika je mnohem správnější než osamocené vystupování, vyjednávání se všemi stranami, z nichž ani jediná ženám nevěří, a slíbí-li podporu, učiní tak s nechutí, poněvadž neví, koho podporuje.“²¹⁰ Proto kritizovala rovněž úsilí o vytvoření zvláštní společné ženské kandidátky. „Ženy, které samy ze sebe hledí utvořiti stranu, doznávají, že nepochopily rovnosti. Nejde přece o zastoupení pohlaví, ale o zastoupení občanstva, lidí, co na tom, jsou-li ti lidé muži nebo ženami.“²¹¹

Otázka vztahu ženského hnutí ke stranické činnosti se probírala také na stranických grémiích. Například na sjezdu strany pokrokové v roce 1908 k tématu vystoupila jedna z delegátek (paní G. Foustková). Promluvila o tom, že „speciální ženská činnost v ženských spolcích, z nichž zvláště Ženský klub převzal řešení pokrokových problémů, byla z mnoha stran nesympaticky uvítána a namnoze trvá tato nesympatie dosud“.²¹² Foustková myslela, že je třeba stanovit přesně smysl separátního ženského hnutí, který byl podle ní především přípravný. Konečným účelem ženského hnutí mělo být pro „pokrokového člověka, pokrokovou ženu zbytečnost tohoto speciálně ženského hnutí“.²¹³

Podobně vystupovala v roce 1905 také Františka Zeminová: „Nejlépe by bylo, kdyby ženy přímo vtrhly do politického života a hleděly okupovati mužské politické strany“.²¹⁴

²⁰⁸ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, c. d., s. 13.

²⁰⁹ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, c. d., s. 24.

²¹⁰ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, c. d., s. 25.

²¹¹ Pavla BUZKOVÁ, *Pokrokový názor na ženskou otázku*, c. d., s. 27.

²¹² Česká strana pokroková. Rubrika Politika. *Ženský obzor*, číslo 8, 1907–1908, s. 130–131, s. 131.

²¹³ Česká strana pokroková, c. d., s. 131.

²¹⁴ Eva UHROVÁ, Nejdéle sloužící poslankyně. Františka Zeminová. In: *České ženy známé a neznámé*, c. d., s. 63–79, s. 65.

Sama tak učinila na samém počátku svého veřejného angažmá. Stejně jednala Karla Máchová, první česká sociálnědemokratická politička.²¹⁵

Jiné aktivistky naopak zastávaly představu zvláštního poslání žen v politice. Nejvýraznější osobností tohoto zaměření byla dramatička Božena Viková-Kunětická, která spojila své politické angažmá s mladočechy (později národní demokraté).²¹⁶ Její adorace ženy-matky a zaměření na situaci žen sociálně nesamostatných – rezonující nejlépe s úvahami diferenčního feminismu – byly s ideou ženské kandidátky v souladu. Domyšleno do důsledku, jak to učinila Božena Viková-Kunětická v reflexi svého zvolení, mohlo zvláštní postavení žen vést k nerovnému volebnímu právu žen, které by spočívalo na zastoupení žen jako jedné ze zvláštních zájmových skupin.²¹⁷ To je však pozdější vývoj. V prvním desetiletí 20. století horlila Viková-Kunětická pro vytvoření prostoru pro ženy ve středostavovských stranách.²¹⁸

Některé aktivistky, jako např. Františka Plamínková, se ve sporu „stranou“ nebo „se stranami“ přikláněly k jednomu či druhému táboru spíše z taktických důvodů. Strategický cíl – demonstrativní zvolení žen českého zemského sněmu – tak v předválečných letech spíše zamlžoval ideové rozdíly v tzv. občanském ženském táboře, které se v něm rýsovaly kolem otázek, jako byl smysl politického angažmá žen či vztah k mezinárodnímu ženskému hnutí.

²¹⁵ Eva UHROVÁ, *První česká politička...*, c. d., s. 119.

²¹⁶ Pro pochopení myšlení Vikové-Kunětické jsou důležité její literární práce. Postoji svých literárních postav, jako byla učitelka Medfická, která zvolí postavení svobodné matky, demonstrovala Viková-Kunětická své smýšlení a hodnoty. Vikovou-Kunětickou zajímá středostavovská a sociálně nesamostatná žena, žena-matka a hospodyně. „Nesamostatnou ženu“ vidí v příkrém protikladu k ženám samostatným, „mimo mateřství a rodinu“. Vidí, že především samostatné ženy jsou napojeny na mezinárodní hnutí, ony mohou podepřít své požadavky svoji profesionalitou. O samostatných ženách, podobně jako o mezinárodním hnutí, se Viková-Kunětická vyjadřuje s nepochopením až nenávisť. Bezdětné, samostatné ženy označuje za „vyčerpávající a ponižující novotvar, který s původním zákonem přírody nesouvisí“. Obává se, že jsme na nejlepší cestě, aby „žena bezdětná stala se představitelkou moderního života, utlačila matku i hospodyně, anebo uvedla ji na scestí, ukládajíc jí větší veřejné povinnosti než může unést.“ Viz článek Vikové-Kunětické O ženě středních stavů z roku 1910. Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Libuše HECZKOVÁ (ed.), Kateřina SVATOŇOVÁ (ed.), *Jus suffragii*, c. d., s. 117–128.

²¹⁷ Viková-Kunětická k tomuto postoji dospěla po svém volebním úspěchu v roce 1912. Pochopila, že byla místními mladočeskými voliči odmítnuta z hlubších psychologických důvodů. Vystoupila proto s návrhem řešení. Mělo by dojít k úpravě volebního práva žen tak, aby ženy volily zase jen ženy. Viz Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, *Ženské hnutí: závěrečné slovo* (1914). In: Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Libuše HECZKOVÁ, Kateřina SVATOŇOVÁ (eds.), *Jus suffragii*, c. d., s. 205–209, s. 209. Dodejme, že podobný návrh prosazovali například rakouské křesťanské demokratky v roce 1917.

²¹⁸ Luboš VELEK, *První v Rakousku!...*, c. d., s. 271–273.

Důležitou, dosud málo analyzovanou otázkou je forma začlenění žen do politických stran. Zpravidla byl od přelomu století praktikován asymetrický model. V rámci stran existovaly tzv. ženské sekce či ústředí. Model ústředí lze situovat do středu kontinua, kde jsou na jednom konci ženy vedle mužů individuálními členy a členkami strany, na opačném konci stojí samostatná ženská organizace, volně přidružená ke straně. V rámci modelu ženského ústředí se jeho předsedkyně mohla stát členkou vedení strany, kde reprezentovala ženské požadavky.

Popsanému modelu odpovídalo uspořádání v mladočeské straně.²¹⁹ V roce 1909 založený ženský odbor při výkonném výboru se ujal budování ženských organizací, které byly vytvářeny při místních organizacích strany a sdružovaly (podle Jiřího Malíře) zejména učitelky, úřednice i dělnice.²²⁰ Předsedkyní nově vytvořené organizace svobodomyslných žen byla zvolena Viková-Kunětická.²²¹ Viková-Kunětická ve svém projevu po zvolení reflektuje poslání nové ženské organizace, které dává do protikladu ke konkurenčnímu podniku strany pokrokové. Ženské organizaci připisuje roli býti oporou straně: „ženská organizace svobodomyslné strany má povinnost ne určovati směr, ale odhadovati, zdali je správně řízen“.²²² Ujišťuje, že účast žen ve straně není vynucena žádnými sliby a spokojuje s tím, že „ženská organizace chce straně prospěti, ne být na obtíž“.²²³

V jiných stranách měly ženy rovnější postavení. Ve straně sociálnědemokratické vstupovaly ženy do dělnických vzdělávacích, odborných a zábavných spolků hned v prvních letech jejich existence. V politických spolcích se jejich účast někdy skrývala, jak upozorňuje Jana Malínská, pod pojmem hosté či veřejnost. Celkově ale Malínská postavení žen v těchto organizacích charakterizuje jako rovnoprávné členství.²²⁴ K dělnicím se obracel také stranický tisk. Od ledna roku 1892 vychází ve Vídni pro ženy stranický *Arbeiterinnen-Zeitung*. Od

²¹⁹ Ve volbách do říšské rady v roce 1907 se mladočechům nepodařilo udržet si pozici nejsilnější české strany, což uspíšilo vnitřní reformy. Základní jednotkou se stala místní organizace, významnou roli začal hrát také sekretariát. Reforma napomohla zapojení žen do strany.

²²⁰ Jiří MALÍŘ, Národní strana svobodomyslná v Čechách a lidová strana pokroková na Moravě. In: Jiří MALÍŘ a Pavel MAREK a kol. *Politické strany*, c. d., s. 139–199, s. 139.

²²¹ Viz stat' Boženy VIKOVÉ-KUNĚTICKÉ, Žena ve straně svobodomyslné (1909), dále též Řeč na devátém valném sjezdu národní strany svobodomyslné (1910), publikováno v: Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Libuše HECZKOVÁ (ed.) a Kateřina SVATOŇOVÁ (ed.), *Jus suffragii*, c. d., s. 105 – 114; 115 – 116.

²²² Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena ve straně svobodomyslné (1909), c. d., s. 113.

²²³ Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Žena ve straně svobodomyslné (1909), c. d., s. 110, 114, též Řeč na devátém valném sjezdu národní strany svobodomyslné (1910), c. d., s. 115.

²²⁴ Jana MALÍNSKÁ, „My byly, jsem a budeme!“, c. d., s. 70.

1. července téhož roku vychází také český *Ženský list*.²²⁵ Vedle zapojení žen do společných organizací vznikaly ale také samotné sociálnědemokratické ženské organizace, např. v roce 1896 Jednota žen a dívek v Brně (jako jedno ze středisek, později přenesené do Prahy).

Otázka, zda mají dělnice zakládat samostatné organizace anebo zda mají existovat organizace smíšené, se v rakouské a československé sociální demokracii živě diskutovala. Zdánlivě pokrokovější řešení začleněním žen přímo do organizací „mužských“ mělo úskalí. Ilustruje je vystoupení soudružky Pickové z Plzně, účastnice druhé ženské sociálnědemokratické konference, která se konala ve Vídni v roce 1903. Picková v diskusi uvedla, že dříve měly sociální demokraty v Praze a v Plzni ženské výbory, které však byly rozpuštěny. „Avšak nyní, kdy by měli pracovat muži, pracuje se mnohem méně. Vše spí. Pokud jsme měly my, ženy, naše hnutí ve vlastních rukách, byl to úplně jiný život.“²²⁶ Žádala, aby nerozumné rozhodnutí soudruhů o přímém začlenění žen do stranických organizací bylo zrušeno.²²⁷

Za povšimnutí stojí samotný fakt konání samostatných ženských konferencí.²²⁸ Rakouské sociální demokratky je organizovaly od roku 1898 relativně nezávisle od stranického vedení. Samotné konference byly rovněž projevem sporů a diskusí o zapojení žen do strany.²²⁹ Na druhé konferenci mluvil o problému začlenění žen do strany rovněž její předseda Viktor Adler. Potíž je v tom, řekl tehdy účastnicím, že se vyvíjíte samostatně, ale současně chcete být součástí sociálnědemokratické organizace.²³⁰ Samostatné ženské aktivity navazovaly na činnost ženských spolků, které vznikly samostatně, jako byl například v roce 1891 obnovený Vzdělávací spolek dělnic (*Arbeiterinnen Bildungsverein*) ve Vídni.²³¹ První samostatná konference českých sociálnědemokratických žen se konala v roce 1900 v Kolíně. Od roku 1911 slavily sociálnědemokratické ženy v Předlitavsku mezinárodní den žen (*Frauentag*).

²²⁵ Stalo se tak na základě doporučení druhého celorakouského sjezdu sociální demokracie ve Vídni, který se konal v roce 1891. Jiří KOŘALKA, Československá sociálnědemokratická strana dělnická, c. d., s. 224.

²²⁶ *Was fordern die Arbeiterinnen Österreichs? Bericht über die zweite Konferenz der sozialdemokratischen Frauen Österreichs*, abgehalten zu Wien am 8. November 1903. Wien: Ignaz Brand, 1903, s. 11.

²²⁷ *Was fordern die Arbeiterinnen Österreichs?* c. d., s. 11.

²²⁸ Konference sociálnědemokratických žen Rakouska se dále konaly např. v letech 1898, 1903 a 1908.

²²⁹ Po první konferenci v roce 1898 byl vytvořen v sociální demokracii ústřední ženský říšský výbor. (*Frauenreichskomitee*), který byl podřízen stranickému (mužskému) vedení. Viz *Frauen in der Sozialdemokratie*, http://www.renner-institut.at/fileadmin/frauenmachengeschichte/sd_frgesch/sd_frgesch.htm

²³⁰ *Was fordern die Arbeiterinnen Österreichs?* c. d., s. 13.

²³¹ Gisela URBAN, Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung, c. d., s. 55.

Čistě ženské organizace a konference mohly přispět k propracování ženských emancipačních požadavků, zejména pokud ve vlastním stranickém programu scházely. To byl případ Prvního sjezdu svobodomyslných žen, který se konal 16. května 1914 v Praze. Rezoluce přijatá na tomto sjezdu na základě referátu Elišky Purkyňové představuje vlastně absentující ženský program strany svobodomyslné (viz též podrobněji dále).²³²

Otázka začlenění žen do strany byla předmětem úvah také v České straně pokrokové. Strana se přikláněla k modelu rovného zastoupení žen, v čemž jí bývá mezi měšťanskými stranami připisováno prvenství.²³³ Snahy pokrokové strany o zapojení žen do její činnosti jsou spojovány se sjezdem důvěrníků, který se konal 2. června 1907 v Praze. Následovala její nabídka politického klubu strany, který svolal koncem června téhož roku do Ženského klubu českého schůzi žen, zajímajících se o práci v zakládané ženské stranické organizaci. Jeho výrazem byla kooptace žen do vedení strany po II. sjezdu České strany pokrokové, který se konal ve dnech 27. až 29. června 1908. Do výkonného výboru strany tak byla kooptována Olga Stránská-Absolonová, členka ženského pracovního odboru strany.²³⁴ Olga Stránská-Absolonová byla sama přesvědčena, že lépe jsou na tom ženy, mají-li oporu v ženských odborech, hůře tam, kde je volná konkurence.²³⁵

Výjimečný prostor pro ženy vytvořila strana národně sociální, která vstoupila na českou politickou scénu v roce 1897 jako strana národních dělníků.²³⁶ Tato strana dovedla nejlépe uchopit a využít průsečík požadavků národní rovnoprávnosti s emancipací žen. Byla zaměřena na nižší a střední vrstvy městského obyvatelstva, kam spadaly také vzdělané ženy, především učitelky a úřednice, které si vydělávaly na své živobytí vlastní prací, a později též další profesionálky, lékařky, právničky, atd.

Od počátku 20. století se v některých politických stranách (nejdříve ve straně pokrokové a v sociální demokracii) prosadilo pravidlo, že by ženy měly být zastoupeny ve vedení stranických organizací.²³⁷ Před první světovou válkou byly ženy ve vedení politických

²³² Viz Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*, c. d., s. 157–159.

²³³ Informace o vývoji strany pokrokové čerpám zejména z práce Jany MALÍNSKÉ, *Žena v politice (ne)žádoucí*. Olga Stránská-Absolonová. In: Marie BAHENSKÁ a Jana a MALÍNSKÁ, (eds.), *Ženy a politika*, c. d., s. 144–168, s. 157 a násl.

²³⁴ Jany MALÍNSKÉ, *Žena v politice (ne)žádoucí*. Olga Stránská-Absolonová, c. d., s. 157.

²³⁵ Jany MALÍNSKÁ, *Žena v politice (ne)žádoucí*. Olga Stránská-Absolonová, c. d., s. 165.

²³⁶ Národními socialistkami byly vůdčí politické osobnosti meziválečného ženského hnutí Františka Plamínková a Františka Zeminová. Později k této straně patřila generačně mladší Milada Horáková.

²³⁷ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Česká žena v politice*, c. d., s. 295.

stran ovšem stále výjimkou. Mezi tyto výjimky patřily Františka Zeminová (členkou výkonného výboru Strany národně sociální byla od roku 1905), Olga Stránská-Absolonová (ve výkonném výboru České strany pokrokové pracovala v letech 1908–1911), a Božena Viková-Kunětická (byla kooptována do výkonného výboru Národní strany svobodomyslné v roce 1909).²³⁸ Ve výkonném výboru strany sociálnědemokratické pracovala v letech 1901–1904 Božena Toužilová, v letech 1906–1908 Karla Máchová.²³⁹ Působení žen ve stranických funkcích však nebylo jednoduché. Jana Malínská to ukazuje na příkladu působení Olgy Stránské-Absolonové, která byla kooptována do výkonného výboru České strany pokrokové v roce 1908, o tři roky později funkci složila a stranu opustila.²⁴⁰

Předešlu, že členství a především obsazení vedoucích pozic v politických stranách se v době převratu a národní revoluce ukázalo jako nejefektivnější nástroj skutečného prosazení žen ve veřejném životě. Limitovalo rovněž konkrétní možnost postupu té které osobnosti.

2.2. „Ženská otázka“ v programech politických stran

V následující části shrnuji postoje českých politických stran k tzv. ženské otázce a k volebnímu právu žen před rokem 1918. Cílem není vyčerpávající zmapování programů všech stran, ale zachycení souřadnic pole, v němž se pohybovalo předválečné ženské emancipační hnutí. Vycházím přitom především z edice politických programů, kterou připravuje Historický ústav Akademie věd České republiky.²⁴¹ Z citované edice přebírám rovněž politické členění stranických uskupení, které navazuje na již uvedené vymezení pěti tradičních politických táborů. Stranické spektrum člením na národní strany a pokrokové strany, které spolu představují národně liberální tábor, sociálně demokratickou stranu, která jako jediná má zpočátku celorakouskou podobu, stranu národně sociální, strany politického katolicismu a strany agrárního hnutí.

Politické programy definoval již Jan Mertl ve 30. letech minulého století: „Politickým programem nazýváme soustavu ideálů, jež politická organizace předkládá svým voličům jako cíle, pro jejichž dosažení usiluje o nabytí moci ve státě. Těmito ideály jsou požadavky, jejichž

²³⁸ Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 23.

²³⁹ Jana MALÍNSKÁ, *Žena v politice (ne)žádoucí*, c. d., s. 161, pozn. 90.

²⁴⁰ Jana MALÍNSKÁ, *Žena v politice (ne)žádoucí*, c. d., s. 168. Jednoznačný důvod rozchodu se stranou ale Malínská neudává.

²⁴¹ Kde toto zpracování zatím chybí, jako je tomu především u strany mladočeské, vycházím z dostupné literatury.

dosažením byl by podle mínění určité skupiny zlepšen stav společenských věcí“.²⁴² Politické programy nabývaly v českém stranictví mimořádnou motivující a organizátorskou roli.²⁴³ Můžeme pozorovat, že stranické programy procházejí určitými fázemi vývoje.²⁴⁴ Zpracování ženské otázky se často objevuje v pozdějších fázích, což je dáno centralitou národnostních a státoprávních otázek.

Postoje k emancipaci žen mají sice od druhé poloviny 90. let 19. století ve stranických programech své místo, nejsou ale „stranotvorným“ principem (na rozdíl od rozdílných představ o prosazování národního programu, náboženských či stavovských zájmů). Rozdílný postoj k rovnosti žen může ale předznamenat rovněž hlubší ideové difference mezi stranami. Příkladem je pozorování Aloise Hajna, který vzpomíná na vášnivost debat o ženské otázce podnícených Masarykem. Hajn píše, že ženská otázka tehdy rozdělila pokrokovou mládež na dva tábory, které se navzájem škádlily a ironizovaly již svým pojmenováním: „mravná parta“ a „nemravná parta“.²⁴⁵ Podle Hajna zde byl i zárodek rozštěpení na dvě strany. „Je zajímavé, že různé nazírání na ženskou otázku začalo nás rozlišovat a oddělovat i v posuzování otázek politických a sociálních, až jsme se rozešli ve dvě strany: radikálně pokrokovou a radikálně státoprávní.“²⁴⁶

Strany všenárodní

Počátky moderní české národní společnosti jsou nerozlučně spjaty s vývojem dvou nejstarších politických stran – *Národní strany (staročeské)* a *Národní strany svobodomyslné (mladočeské)*. Obě tyto strany se považovaly za strany všenárodní a jejich nosnou ideologií byl nacionalismus. Na rozdíl od mladočeské strany, která se dovedla proměnit v moderní stranu, staročeská strana ustrnula na svých výchozích pozicích. K tzv. ženské otázce ani volebnímu právu žen strana nezaujala oficiální postoj.

²⁴² Jan MERTL, *Politické strany. Jejich zásady a typy v dnešním světě*. Praha: Orbis, 1923. Citováno podle Josef HARNA, Nad prvním svazkem edice politických programů. In: Josef HARNA (ed.), *Politické programy českého národního socialismu 1897–1948*. Praha: Historický ústav, 198, s. 7–12, s. 7–8.

²⁴³ Josef HARNA, Nad prvním svazkem edice politických programů, c. d., s. 7.

²⁴⁴ Při založení strany je formulována zárodečná podoba programu, zpravidla v podobě stručných programových tezí. Teze bývají následně rozvinuty do programu, který je doplňován stanovisky k jednotlivým aktuálním otázkám.

²⁴⁵ Označení obou táborů odkazovalo na Masarykovy názory o pohlavní zdrženlivosti a rozdílný postoj obou skupin k nim.

²⁴⁶ Alois HAJN, Masaryk a ženská otázka, In: též *Ženská otázka v letech 1900–1920*, c. d., s. 7–11, s. 7–8.

Názory, na kterých strana setrvala, můžeme číst například v politické závěti Františka Palackého z roku 1872. V doslovu k „Radhostu“, v úvaze o situaci dělníků Palacký odmítá komunismus a též myšlenku všeobecného hlasovacího práva jako možného prostředku nápravy. Přitom mu slouží volební právo žen a dětí – jako logická konsekvence rozšiřování volebního práva – k odmítnutí všeobecného volebního práva jako stavu nežádoucího, ba nemožného. Ve své úvaze píše: „Nemnohem menší klam vězí v myšlence té, že by právo všeobecné hlasovací posloužit mělo stavu dělnickému k nápravě. Především ptám se: co jest to všeobecné hlasování, je-li ono možné? Stačí-li býti člověkem, aby mohl dávat se platný hlas o pravém zřízení poměrův společenských a státních? A je-li tomu tak, kterým právem odeprme ho nejen všem proletářům bez výjimky, ale i ženám, i dětem obojího pohlaví až do těch nemluvnátek?“²⁴⁷ Mohli bychom říci, že Palacký zde předjímá a odmítá fenomén pozvolného postupu jednou nastartovaného vývoje (který stál i u zrodu tzv. modelu tzv. malé změny, jak byl představen v úvodu práce).

Cesta *mladočeské* strany k politické rovnoprávnosti žen byla dlouhá a zůstala nedokončená. Postoje strany k ženské otázce ve stranických programech od jejího založení v roce 1874 do první světové války nenajdeme.²⁴⁸ O postavení žen a ženské emancipaci se strana nezmiňuje ani v programu z roku 1907, kdy již bylo toto téma v programech pokrokových a socialistických stran bohatě rozpracováno. Mlčení k ženské otázce a k volebnímu právu žen, neznamenal ale u mladočechů nikdy striktní odmítání tohoto požadavku. Spíše tato otázka dlouho zůstávala mimo horizont tradičně chápané politiky. Mezi mladočechy se našli přesvědčení příznivci ženské emancipace. Patřili k nim například zemský a říšský poslanec Emanuel Engel, Bohuslav Franta, autor pojednání o Parlamentním právu žen²⁴⁹ nebo poslanec říšské rady Eduard Koerner.

Ženský program v rámci strany mladočeské byl formulován za již zmíněného Prvního sjezdu svobodomyšlných žen z roku 1914. Rezoluce na tomto sjezdu přijatá mladočeskými ženami na základě referátu Elišky Purkyňové obsahuje v té době již běžný katalog ženských požadavků směřujících zejména do sociální oblasti.²⁵⁰ Patřilo k nim nemocenské pojištění v mateřství v rozsahu 4 týdnů před porodem a 4–6 týdnů po porodu, zavedení dobrovolného

²⁴⁷ František PALACKÝ, Doslov (namísto předmluvy) k Radhostu. In: František PALACKÝ, *Úvahy a projevy*. Praha: Melantrich, 1977, s. 15–62, s. 45.

²⁴⁸ Stranické programy do roku 1912 shrnuje a reprodukuje publikace *Program Národní strany svobodomyšlné*. Praha: nákl. vlastním, 1912.

²⁴⁹ Bohuslav FRANTA, *Parlamentní právo žen*, c. d.

²⁵⁰ Viz Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci...*, c. d., s. 157–159.

pojištění chudších žen, povinné zřizování jeslí závody, které zaměstnávají větší počet žen, povinné vzdělávání dívek (pokračovací dívčí školství), zrušení reglementace prostituce (jež podle autorky více škodila než prospívala), opatření v boji s alkoholismem, otevření všech škol ženám, zejména vysoké školy technické a právnické fakulty, zpřístupnění všech povolání ženám, uplatnění žen ve správě a vedení humanitních ústavů (např. sirotčinců, nemocnic) a zřizování mateřských škol a útulků pro děti pracujících žen.²⁵¹

Československá sociální demokracie²⁵²

Sociálnědemokratické hnutí bylo první politickou silou, která v prostoru monarchie vystoupila s požadavkem všeobecného a rovného volebního práva bez rozdílu pohlaví. Tento požadavek se explicitně objevuje již v tzv. hainfeldském programu přijatém na sjezdu sociálnědemokratické strany v Rakousku, který se konal ve dnech 30. prosince 1888 až 1. ledna 1889.²⁵³

Sesterská sociálně demokratická strana Německa učinila o tři roky později v Erfurtu ještě výraznější krok, když požadovala nejen volební právo bez rozdílu pohlaví, ale také „zrušení všech zákonů, kterými je žena ve veřejném i soukromém vztahu oproti muži zkracována.“²⁵⁴ Sociálnědemokratická strana se tak právem považovala za průkopnici ženského volebního práva. Tento náhled dokreslují slova Adelheid Popp, aktivistky rakouské sociálnědemokratické strany, pronesená v roce 1913: „Sociálnědemokratické ženy jsou

²⁵¹ Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci...*, s. 157–159.

²⁵² Československá sociálnědemokratická byla založena 7. dubna 1878 Praze–Břevnově, jako autonomní součást celorakouské sociální demokracie. Od roku 1893 byla nezávislá na mateřské rakouské sociálně demokratické straně. Stalo se tak pod vlivem rakousko-uherského austromarxismu, podle něhož vznikly oddělené socialistické strany pro jednotlivé národnosti na území monarchie. Od roku 1897 byla sociální demokracie zastoupena v říšské radě. Po volbách v roce 1907 se z ní stala nejsilnější česká politická strana.

²⁵³ V prohlášení zásad se uvádí: „Aniž by se nějak klamala o ceně parlamentarismu, formy moderního třídního panství, bude se domáhat všeobecného, rovného a přímého práva volebního bez rozdílu pohlaví do všech zastupitelských sborů s požitkem diet, jako důležitého prostředku agitace a organizace.“ Obdobně zní také bod 4 Rezoluce o politických právech. 1888, 30. prosinec – 1889, 1. leden. Politický program, který přijal sjezd Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, In: Petr PROKŠ, (ed.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha: Historický ústav, 1999, s. 28–36, s. 28, 29.

²⁵⁴ 1891, 14. 20. říjen, Erfurt – Politický program, který přijal sjezd Sociálně demokratické strany Německa. In: Petr PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé...*, c. d., s. 38–40.

přirozeně průkopnice rovnoprávnosti žen. Na měšťanské ženy nemůžeme čekat.“²⁵⁵ Cesta sociálnědemokratické strany jako politického představitele dělníků a dělnic k představě rovnosti žen ale byla rovněž spleť.

Názory sociálních demokratů na rovnost žen byly původně formovány jak dobovými názory na postavení žen ve společnosti, tak specifickými okolnostmi situace dělníků a dělnic („žen upoutaných k mrtvým strojům“).²⁵⁶ Mluvčí dělnické třídy požadovali v době vzniku sociální demokracie zákaz či omezení práce žen a jejich návrat do domácnosti, což byl také postoj I. Internacionály.²⁵⁷ Tento postoj měl dvě příčiny. Byly to těžké až nelidské podmínky práce žen v továrnách a obavy dělníků z konkurence. Požadavky na zrušení a omezení práce žen se proto vyskytují často vedle jiných požadavků tohoto druhu, jako bylo např. odstranění práce ve věznicích

Program, který přijal ustavující sjezd sociální demokracie v Rakousku v roce 1874, zmiňuje ženy explicitně jen v souvislosti s požadavkem omezení práce žen a odstranění práce dětí v továrnách a průmyslových dílnách.²⁵⁸ Stejně požadavky obsahuje program ustavujícího sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické z roku 1878.²⁵⁹ Požadavek volebního práva bez rozdílu pohlaví se objevuje, jak již bylo uvedeno, až o deset let později, v již citovaném hainfeldském programu rakouské sociální demokracie z přelomu let 1888/1889. Do začátku 90. let lze datovat i počátky rakouského sociálnědemokratického ženského hnutí za volební právo žen.²⁶⁰

²⁵⁵ Adelheid POPP, Frauentag und Internationale sozialdemokratische Frauenkonferenz. In: *Frauenwahlrecht und sozialistische Frauenbildung. Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz*. Wien: Verlag des Frauenreichskomitees, 1913, s. 1821, s. 20.

²⁵⁶ *Dělnické listy*, založené v roce 1872 Josefem Barákem, líčily situaci dělnic v továrnách následovně: „Vkročíme-li do továrny, kde zaměstnány jsou ženy, dívky, zachvěje se tu srdce naše... Srdce ženy útlocitně zachvěje se pocitem bolu, vřelým soucitem a útrpností při pohledu na ženy, pracující na stroji jako stroje.“ Dělnice v továrnách. Listy české ženy. List první. *Dělnické listy*, č. 1, 5. ledna 1872 v Praze, s. 3.

²⁵⁷ Ruth RUBIO-MARÍN, The achievement of female suffrage in Europe, c. d., s. 10.

²⁵⁸ 1874, 5.–6. duben, Neudörfel u Vídeňského Nového města. Politický program, který přijal ustavující sjezd Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku. In: Petr PROKŠ (ed.) *Politické programy Československé ...* c. d., s. 13–14.

²⁵⁹ 1978, 7. duben Praha-Břevnov. Politický program, který přijal zakládající sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku. In: Petr PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé ...*, c. d., s. 20–21.

²⁶⁰ Požadavky žen zintenzívněly v souvislosti s volbami do říšské rady v roce 1893. V červenci 1893 zazněl na předvolebním lidovém shromáždění u vídeňské radnice poprvé požadavek volebního práva žen z úst sociálních demokratek. Der Kampf ums Frauenwahlrecht. In: Adelheid POPP, *Gedenkbuch 20 Jahre österreichische*

Otázka volebního práva žen se stala velmi aktuální v době bojů o všeobecné volební právo. Představa, prosazovaná předsedou strany Viktorem Adlerem byla, že je nutno taktizovat. Sociální demokraté měli dávat najevo, že usilují o volební právo žen a že jsou ochotni učinit první kroky; volební právo žen ale podle něj nemělo být předmětem polního tažení tam, kde ještě nedošlo k prosazení rovného volebního práva pro muže, jako tomu bylo v Rakousku. Tento pragmatický postoj, s nímž vystoupil v roce 1903 na druhé ženské sociálnědemokratické konferenci, se stal později předmětem kritiky. Adlerův postup měl v době bojů o všeobecné volební práva podporu vůdkyň rakouských sociálně demokratických žen Adelheid Popp a Therese Schlesinger.²⁶¹ Podobně u českých sociálních demokratek, jak ukazuje Jitka Gelnarová, převažovala třídní solidarita nad solidaritou genderovou. *Ženský list*, orgán českých sociálních demokratek, dokonce označil české poslance Kaisera a Choce, kteří požadovali volební právo i pro ženy, za nepřátele volební reformy.²⁶² Zavedení volebního práva žen bylo předvídáno českými sociálními demokratkami teprve jako logický důsledek působení sociálních demokratů v parlamentu.²⁶³

Poměry v československé sociální demokracii se od rakouské sociální demokracie nelišily. Rezoluce o volebním právu žen přijatá na VII. Sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 22.–25. prosince 1906 konstatuje, že ve vládním návrhu je pominuto právo žen. Proto, píše se v rezoluci, „žádáme jménem sociálně demokratických žen, aby strana a případně zvolení poslanci se vším úsilím právo to pro ženy žádali a všechno vykonali, abychom ho dosáhli.“²⁶⁴ Z rezoluce slyšíme zřetelně protestní

Arbeiterinnenbewegung / im Auftrage des Frauenreichskomitees hrsg. von. Adelheid Popp. Wien: Volksbuchh [1912], s. 162–163.

²⁶¹ Svědčí o tom zápis z jednání 2. Konference sociálnědemokratických žen. Pozici kriticky zmiňuje i Ernestine von Fürth. Uvádí jednání z 18. února 1906, svolané německorakouským Výborem pro volební právo žen, kde Adelheid Popp a Therese Schlesinger hájily oficiální postoj strany. Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 70–71.

²⁶² Jitka GELNAROVÁ, *Právo i dobro. Argumentace a diskurs českých aktivistek za volební právo žen.*, s. 105 a násl.

²⁶³ Karla Máchová v této souvislosti v roce 1906 napsala: „Až naši soudruzi dostanou se do parlamentu, udělají si zákony, jaké budou chtít, a pak se rozumí samo sebou, že zavedou všeobecné rovné právo hlasovací pro ženy! Jako jsme se zasadily o jejich svobodu, tak se musí zasadit a zasadí se oni o svobodu naši.“ Stanovisko sociálně demokratických žen k volební reformě. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 24, s. 4. Citováno podle Jitka GELNAROVÁ, *Právo i dobro*, c. d., s. 138.

²⁶⁴ Rezoluce o volebním právu žen. 1906, 22.–25. prosinec, Praha–Vinohrady. Politické rezoluce, které přijal VII. Sjezd Československé sociálně demokratické strany, Petr PROKŠ, (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*, c. d., s. 66 – 67, s. 66.

hlasy sociálně demokratických žen, nikoli mužů. Marginalizaci požadavku volebního práva žen dokumentuje též Šmeralův spis *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté?* z roku 1906.²⁶⁵ Dějiny sociální demokracie všech národností v Rakousku nejsou, jak vysvětluje Šmeral, „vlastně ničím jiným než jediným velikým válečným tažením za vydobití všeobecného, rovného hlasovacího práva“.²⁶⁶ Z šestistránkového pojednání o volebním právu je ale otázce volebního práva žen věnována pouze jedna věta.²⁶⁷ Marginalizace volebního práva žen je také jedním z důvodů malé podpory, kterou měla ve straně při svých opětovných kandidaturách sociálnědemokratická politička Karla Máchová.²⁶⁸

Zajímavějším jevem než nedostatek přesvědčivé podpory volebního práva žen je u sociálnědemokratické strany absence programu, který by pozitivně rozpracovával požadavky na zlepšení postavení dělnic. Požadavek na omezení práce žen je nahrazen požadavkem vyloučení práce žen z provozů zvláště škodlivých pro ženský organismus, ale jiné otázky nejsou rozpracovány vůbec. Sociálnědemokratický program ženskou otázku prakticky nezná.²⁶⁹

Strana národně sociální

Je známou skutečností, že nejvíce výrazných ženských osobností pracujících ve prospěch emancipace žen se v dobách první republiky sdružovalo ve straně národně sociální. Josef Harna v úvodu k vydání programových dokumentů českého národního socialismu uvádí, že v okamžicích, kdy v dubnu roku 1897 do českého politického života vstupovala strana národních dělníků, jen málokdo věřil, že se politické seskupení hlásící se k tehdy nové myšlence českého národního socialismu v té či oné podobě na politické scéně udrží.²⁷⁰ Navzdory pochybnostem se však tento proud ukázal jako životaschopný.

²⁶⁵ Bohumír ŠMERAL, *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*. Praha: Nákladem Tiskového výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické (časopis Zář), 1906.

²⁶⁶ Bohumír ŠMERAL, *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*, c. d., s. 25.

²⁶⁷ „Sociálně demokratičtí poslanci budou pracovat k tomu, aby práva volebního dostalo se také ženám, které stejně jako muži musejí platit nepřímé daně, které odchovávají vojáky a které musejí plnit ve státě všechny ostatní povinnosti.“ Bohumír ŠMERAL, *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*, c. d., s. 29.

²⁶⁸ Eva UHROVÁ, *První česká politička...*, c. d., s. 99–123.

²⁶⁹ Nabízí se různé úvahy, proč tomu tak bylo. Z pohledu ideologie mělo ke zlepšení situace žen dojít celkovým vítězstvím dělnické třídy. Vedle toho víme, ženské otázky byly řešeny na separátních konferencích, tedy mimo hlavní proud programových diskusí. Proto ani nebyly do zásadních stranických dokumentů pojaty.

²⁷⁰ Josef HARNA. O vývoji programů českého národního socialismu, In: Josef HARNA (ed.), *Politické programy českého národního socialismu 1897–1948*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, s. 13–28, s. 13.

Výrazným rysem strany byl radikalismus v národnostních otázkách, který hlásá již první politická deklarace národních dělníků ze 4. dubna 1897.²⁷¹ Tento úvodní, jednostránkový text se postavení žen nedotýká. Avšak již program strany tzv. Klofáčův, přijatý na 1. sjezdu strany o rok později (15. dubna 1898), který se přihlásil k „řešení otázky sociální v mezích národních“, se postavením žen výrazně zabývá. V politické části programu požaduje „všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo pro každého dospělého bez rozdílu pohlaví do všech sborů zastupitelských“ a rovněž všestranné zrovnoprávnění žen slovy „[Ž]ena budiž ve všech směrech postavena na roveň muži.“ V programové části věnované sociální otázce, zahrnuje požadavky na ochranu pracujících žen: zákaz práce šestinedělek a zákaz práce žen a dětí ve škodlivých závodech. V programové části věnované návrhům kulturním a mravním požaduje zahrnout ženy do mravní výchovy, hlásá boj proti alkoholismu a potírání prostituce odstraňováním jejich příčin; volá po tom, aby konkubináty nebyly trpěny a též po stíhání „frivolní a schválně nudity (oplzlé obrázky apod.)“.²⁷²

Speciální politický program věnovaný „ženské otázce“ vznikl v souvislosti s částečnou revizí a dopracováním programu strany z roku 1898 provedenou na jejím II. řádném sjezdu v roce 1900.²⁷³ Dokument „Názory a program české strany národně-sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce“, datovaný 20. července 1900, jehož autorem byl Vít Kellner, předkládá hlubší ideové a filosofické odůvodnění požadavku úplně rovnoprávnosti žen. Dana Musilová jej označuje za první ucelený český politický program zabývající se řešením tzv. ženské otázky.²⁷⁴ S tím lze souhlasit, pokud zvažujeme také reálné působení dokumentu jako stranického programu v praxi. Z hlediska intelektuálního však patří prvenství níže uvedenému programu *Strany pokrokových socialistů* z roku 1896 (viz dále). Na rozdíl od strany „národních dělníků“, která se proměnila v jednu z nejvýznamnějších českých politických stran, však tato strana neměla velký vliv.

²⁷¹ Jde o prohlášení přijaté skupinami národně naladěných dělníků, kteří se sešli na Staroměstské radnici v Praze, kde deklarativně odmítli tzv. protistátoprávní vystoupení českých sociálnědemokratických poslanců na říšské radě. 1897, 4. Duben – Osvědčení vůči státoprávnímu projevu českoslovanských sociálně demokratických poslanců říšské rady a rezoluce z veřejného shromáždění národního dělnictva na Staroměstské radnici v Praze. In: Josef HARNA (ed.) *Politické programy českého národního socialismu*, c. d., s. 33

²⁷² 1898, 15.4. První program národně-sociální strany (tzv. Klofáčův) přijatý na I. řádném sjezdu strany v Praze. In: Josef HARNA (ed.), *Politické programy českého národního socialismu*, c. d., s. 36–39.

²⁷³ 1900, 20.7. Názory a program české strany národně-sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce. In: Josef HARNA, *Politické programy českého národního socialismu*, c. d., s. 47–49.

²⁷⁴ Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 22.

Text začíná vymezením se proti tradičním názorům na ženu, které mají oporu v náboženství.²⁷⁵ Program požaduje, aby poměr ženy v životě soukromém a veřejném byl upraven na základě úplné rovnoprávnosti. Rovnoprávnost sice nevidí jako totožnost, ale požaduje pro ženy základní práva lidská čili občanská zaručující ženám právo na sebeurčení a na volný vývoj ve všech směrech. Z konkrétních požadavků je uvedena všestranná výchova žen ve školách, zkrácení pracovní doby vdaných žen, zrušení nuceného celibátu pro ženy a zrušení tzv. svatebních kaucí; přístup žen ke všem povoláním a zabránění zneužívání žen. V boji proti zneužívání žen, zejména sexuálnímu, se programové požadavky blíží názorům stran politického katolicismu. Požaduje se například, aby za přestupky proti mravopoečnosti byly trestány zaměstnavatelé zákazem zaměstnávat ženy anebo aby svádění k souloži nebo soulož mezi svobodnými byla považována za závazné nabídnutí sňatku. Text je ukončen výzvou, aby každý příslušník strany podle programu jednal, a to i v soukromém životě.²⁷⁶

Strany pokrokové

„České pokrokové strany“ se zformovaly v 90. letech 19. století a na počátku 20. století jako reakce části české inteligence na strnulost oficiální české politické scény. Spojovalo rovněž úsilí o prosazení „českého státního práva“ jako dominantní myšlenky národního programu.²⁷⁷ Patřily sem jak strany tzv. realistického proudu (jehož hlavním ideologem byl T. G. Masaryk), tak strany radikálně kritického proudu, který měl základnu v radikálním studentském prostředí. Ve stranách obou směrů nalezneme již koncem 90. let 19. století poměrně dobře rozpracované teze k politické rovnoprávnosti žen.

Platí to o již zmíněné *Straně pokrokových socialistů*, založené v roce 1896, s vůdčími osobnostmi Antonínem Pravoslavem Veselým, Františkem Modráčkem a Josefem Skalákem, kteří se jako první vydělili z pokrokového tábora. V programu strany z roku 1896, v části „programová část praktická“ z pera A. P. Veselého, je zařazena obsáhlá část věnovaná

²⁷⁵ „Naproti starému názoru, dle něhož v řadě tvorstva muž jest první a žena jemu sice nejbližší a sourodou, ale nicméně přece jen podřízenou, jen doplňující a tedy jaksi druhotnou bytostí, jejíž původ, těžisko, určení i oprávnění spočívá v muži (srovnej biblické učení apod.), přijímáme za svůj a za jedině správný považujeme ten názor, dle něhož žena jest muži zcela rovnocennou, majíc s ním podstatně stejné, oběma pohlavím společné určení, oprávnění i důvod.“ 1900, 20.7. Názory a program české strany národně-sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce. In: Josef HARNA, *Politické programy českého národního socialismu*, c. d., s. 47–48

²⁷⁶ 1900, 20.7. Názory a program české strany národně-sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce, c. d., s. 47–49.

²⁷⁷ Viz Josef HARNA a Martin KUČERA, O programech českých „pokrokových stran“. In: týž (ed). *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896–1920*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 11–24.

postavení žen.²⁷⁸ Členové strany se charakterizují jako „rozhodní přívrženci emancipačního proudu světového“. Rovnost žen je věcí principu, jednotlivcům pak náleží volba. „Veškeré výsady, které dnes uděleny jsou pouze mužům, musí býti platnými i pro pohlaví druhé, byť toto jich užívati chtělo neb nechtělo, mohlo neb nemohlo. Co ženám nebude prospěšno, zajisté se u nich neujme, a když v nich nějaký obor lidské působnosti najde svého pracovníka, můžeme tomu býti jen povděční.“, píše se v programu.²⁷⁹ Strana se vyslovuje pro „svobodu studia i práce ženské“; jejich připuštění na veškeré ústavy vědecké, žena musí mít možnost stát se kýmkoliv, lékařkou, právníci, doktorkou filosofie, učitelkou či podobně. Program důrazně hájí svobodu žen k volbě povolání a v polemice s omezováním přístupu žen k různým možnostem práce a živobytí horlí: „Není-li tu zločinem na člověku i na rozvoji celku, ubíjíme-li talentovaného filozofa nebo chemika děláním cvočků? A kolik žen žije dnes v takovém stavu následkem zákonů, které je ve svobodě práce a živobytí omezují? A opačně, kolik mužů pomocí protekce dotřelo se na místa učenců a doktorů, ač jejich duchová výše je pranepatrná ...?“²⁸⁰ Zaujme i hlubší reflexe vztahů mezi mužem a ženou v rodině z hlediska vzdělanostních rozdílů, jakož i úvaha o roli muže v domácnosti a radikálně kritický pohled na muže.²⁸¹ V programu se objevuje požadavek stejné odměny za práci žen, pokud se vyrovná mužské. Vyjádřeno pak slovníkem zcela současným, cíle snažení jsou „rovná politická, kulturní i sociální práva žen“.²⁸²

Velmi současně znějící požadavky ve vztahu k rovnosti žen zařadila do svého programu rovněž v roce 1897 vzniklá *Česká strana radikálně pokroková*, jejíž vůdčí osobností byl Antonín Hajn.²⁸³ Josef Harna a Martin Kučera ji charakterizují následovně: „Samostatná pozornost se v programu věnuje tzv. ženské otázce. To ve své době nebylo nic

²⁷⁸ 1896 – Program strany pokrokových socialistů. Z materiálu prvního sjezdu strany. In: Josef HARNA a Martin KUČERA, *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896–1920*, c. d., s. 27–48, s. 38–39.

²⁷⁹ 1896 – Program strany pokrokových socialistů, c. d., s. 38.

²⁸⁰ 1896 – Program strany pokrokových socialistů, c. d., s. 39.

²⁸¹ „V domácnosti pak je třeba ženy vzdělané ... Je oprávněná domněnka, že stále větší procento mužů vzdaluje se svazku manželského zčásti též proto, že nenajde inteligentní ženy. Vzdělanec za dnešních poměrů má těžkou práci, aby našel duševně příbuznou družku.“ 1896 – Program strany pokrokových socialistů, c. d., s. 38. Ženskou otázku nelze odbývat prázdou frází o příslušnosti ženy do rodiny; avšak totéž se dá vztahovat i na mnohé muže, kteří se vyhýbají rodině a „sebemenší práci pro ni jsou neochotni podniknout“. Tamtéž.

²⁸² 1896 – Program strany pokrokových socialistů, c. d., s. 39.

²⁸³ Strana měla malou členskou základnu. Hlásili se k ní příslušníci sociálně slabších vrstev inteligence i část národně orientovaných dělníků. Josef HARNA a Martin KUČERA, *O programech českých „pokrokových stran“*, c. d., s. 16 a násl.

mimořádného. Zaujme však konkrétnost a komplexnost argumentace. Jedná se o vážný pokus změnit názor na postavení ženy ve společnosti odstranit rozšířené projevy jejich společenské diskriminace.²⁸⁴ V programu strany z roku 1897 se uvádí: „Všecka nadvláda jednotlivce nad jednotlivcem, třídy nad třídou, pohlaví nad pohlavím a národa nad národem musí býti podlamována a nahrazována svobodou jejich“ a vyslovuje se pro „politickou, kulturní i hospodářskou rovnost pohlaví“, všeobecné, přímé a rovné a tajné hlasovací právo od 21 let bez rozdílu pohlaví, ekonomickou rovnost obou pohlaví, stanovení minimální mzdy pro muže a ženy stejně a zákaz práce žen příčící se mravnosti a škodící ženskému organismu.²⁸⁵

Podrobnější teze s názvem *Žena a náš národní a veřejný život* obsahuje program z jednání II. sjezdu strany z roku 1898.²⁸⁶ Postoj radikálně pokrokové strany k ženám je osvícenský, ale současně též paternalistický a utilitárně nacionalistický; cílem a smyslem ženské emancipace je lepší možnost práce pro národ.²⁸⁷ Strana si tak klade za cíl přivést ženy „k poznání, pochopení a plnění jejich povinností a práv v národě a životě veřejném“. K tomu je však potřeba, aby žena byla na stejném stupni vzdělání s mužem, měla stejné výhody a práva. Proto bude strana usilovat o kulturní, sociální a politickou rovnoprávnost žen.²⁸⁸ Ve vztahu k ženám dělnickým žádá „v zájmu rodiny, zdraví potomstva i pouhé lidskosti“ stanovení nejvyšší zákonné pracovní doby, a to pro ženy vdané poměrně menší, úplný zákaz noční práce žen a přesčasů, aby dozor nad pracujícími ženami vykonávali ženy, a brojí pro potrestání přestupků „proti mravopoctnosti podřízených žen“ (dnešním slovníkem jde o sexuální obtěžování na pracovišti).²⁸⁹

²⁸⁴ Viz Josef HARNA a Martin KUČERA, O programech českých „pokrokových stran“, c. d., s. 17.

²⁸⁵ 1897, 4. dubna – Program strany radikálně pokrokové. Usnesení prvního sjezdu strany. In: Josef HARNA a Martin KUČERA (ed.), *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896–1920*. Praha: Historický ústav, 2010. s. 49–59 s. 49, 50, 51.

²⁸⁶ Strana deklaruje, že uznává ženu za bytost schopnostmi, úkolem a významem svým muži úplně rovnocennou; obrací se proto ve svých snahách stejnou měrou k ženám jako k mužům. 1898, 10. dubna – Program strany radikálně pokrokové (z jednání II. sjezdu strany radikálně pokrokové dne 10. dubna 1898 v Praze). In: Josef HARNA, Martin KUČERA (eds.), *Politické programy českých "pokrokových"*, c. d., s. 59–67, s. 65–66.

²⁸⁷ Strana vidí, že „příčina dosavadního neúspěchu národa tkví i v ženě“, která „jsouc i nyní ještě soustavně podceňována a zanedbávána nedovede namnoze dostáti svému poslání způsobem dnešnímu rozvoji národa a jeho potřebám přiměřeným a v nevědomosti bývá – jmenovitě stranou klerikální – zneužívána na podporu snah přímo proti pokroku, svobodě a mravnosti a tím proti existenci národa namířených.“ 1898, 10. dubna – Program strany radikálně pokrokové 1898, c. d., s. 65.

²⁸⁸ 1898, 10. dubna – Program strany radikálně pokrokové 1898, c. d., s. 65.

²⁸⁹ 1898, 10. dubna – Program strany radikálně pokrokové 1898, c. d., s. 65–66.

Konzervativnější postoj k ženské otázce zaujímal *Česká strana státoprávní* (Karel Baxa, Karel Stanislav Sokol) založená v roce 1898.²⁹⁰ Ve svém programu z roku 1899 jí věnuje 4 body (přesněji paragrafy) z pera JUDr. Karla Baxy. Podle těchto stroze, právnicky formulovaných zásad, je rodina základem společnosti a hlavní působení ženy je tedy v rodině (§101); přihlížeje však ke skutečným poměrům sociálním, přiznává (strana) ženě právo ke každému zaměstnání, jehož je schopna (§102), ženám mají být učiněny přístupnými všechny prostředky ke vzdělání jako mužům (§103); politická práva by však měla být přiznána jen ženám hospodářsky samostatným (§ 104).²⁹¹ Požadavky politické rovnosti mužů i žen, ekonomické rovnosti obou pohlaví, bezplatného školství přístupného obojímu pohlaví a zákaz práce žen přičítící se mravnosti a škodící ženskému organismu se objevují teprve v roce 1907 ve společném programu České strany státoprávní, Strany radikálně pokrokové a České strany národně sociální (Co chce česká státoprávní demokracie).²⁹²

Strana státoprávně pokroková, která vznikla sloučením *České strany radikálně pokrokové* a *České strany státoprávní* v roce 1912 opakuje požadavek všeobecného volebního práva i pro ženy, zákaz práce žen přičítící se mravnosti; ženské otázky se však jinak nevěnuje.²⁹³

Ženskou otázkou se zabýval programově i tzv. realistický proud pokrokového hnutí, jehož ústřední postavou byl T. G. Masaryk. Rámcový program *České strany lidové (realistické)* z roku 1900²⁹⁴ ovšem ucelenější koncepční přístup k tzv. ženské otázce postrádá.²⁹⁵ Program balancuje mezi deklarací ženské rovnoprávnosti na straně jedné a tradičním nazíráním na roli ženy na straně druhé. „Moderního požadavku, aby také ženy

²⁹⁰ Strana hlásala národnostní nesnášenlivost, hraniční se šovinismem a otevřeným antisemitismem.

²⁹¹ 1899 – Program strany státoprávní, přijatý na valném sjezdu důvěrníků strany státoprávní 19. února 1899. In: Josef HARNA a Martin KUČERA (ed.), *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896–1920*, c. d., s. 77–85, s. 85.

²⁹² 1907 – Co chce česká státoprávní demokracie (společný program České strany státoprávní, Strany radikálně pokrokové a České strany národně sociální). In: Josef HARNA a Martin KUČERA (eds.), *Politické programy českých "pokrokových" stran...*, c. d., s. 86–93.

²⁹³ 1912 – O programu české strany státoprávně pokrokové (ze záznamu o jednání sjezdu strany 7. dubna 1912). In: Josef HARNA a Martin KUČERA (eds.), *Politické programy českých "pokrokových" stran...*, c. d., s. 94–108.

²⁹⁴ 1900 – Rámcový program české strany lidové (realistické) schválený na sjezdu strany ve dnech 31. března a 1. dubna 1900. In: Josef HARNA a Martin KUČERA (ed.), *Politické programy českých "pokrokových" stran ...*, c. d., s. 117–144. Viz s. 120, 135.

²⁹⁵ 1900, Rámcový program české strany lidové (realistické), s. 135, bod VIII (Výchova ženy).

připušteny byly do politiky, neodmítáme, jako že vůbec hlásáme plnou kulturní a tudíž i politickou rovnocennost obou pohlaví. Jest však otázkou politické moudrosti, podle daných okolností rozsoudit, není-li v daném okamžiku pro ženu jiného a vydatnějšího zaměstnání v oborech jiných, nežli v politice. Rovnoprávnost pohlaví nespočívá v tom, aby ženy dělaly, co dělají mužové, nýbrž v tom, aby plnému využití ženské síly pro společnost nebylo bráněno“, píše se v programu.²⁹⁶

V roce 1906 se sloučila Česká strana lidová s částí hnutí kolem Osvěty lidu, a vznikla tak *Česká strana pokroková (Pokroková strana československá.)*. Pokroková strana si dala do svého programu heslo „Žena budiž na roveň muži postavena kulturně, právně i politicky.“²⁹⁷ Program strany v ženské otázce kritizovala na sjezdu strany, konaném v červnu 1908, Pavla Buzková, která požadovala jeho přepracování, v duchu přijatého hesla. Přitom vyslovila zcela liberální postulát: „Každý má nejprve povinnosti k sobě, nejprve je člověkem, pak až otcem nebo matkou.“²⁹⁸

Teprve Program České strany pokrokové (realistické), schválený třetím valným sjezdem strany konaným v Praze roku 1912²⁹⁹ přináší myšlenkově jasně zpracované teze k ženské emancipaci. Programová část „Ženská otázka“ je sice ve srovnání s jinými tématy relativně stručná, avšak je formulována úderně a svou hloubkou revolučně. „V našem zákonodárství tkví dosud duch středověkého názoru na ženu jako tvora nižšího, nesvobodného, nerovnoprávného, určeného jen pro muže rodinu a domácnost. Naproti tomuto zastaralému názoru prohlašujeme za svou zásadu větu: Žena budiž muži na roveň postavena hospodářsky, právně, politicky i kulturně.“³⁰⁰

Z tohoto postulátu se pak odvíjí zásadní požadavky: volná soutěž s muži ve všech oborech práce, stejné požadavky na práci, ale i stejná odměna za ni, zrušení všech křivd, zbavující ženu určitých práv, jen proto, že je ženou, což platí zejména o ustanoveních práva manželského, rodinného dědického a o předpisech práva trestního a civilního; zrušení

²⁹⁶ 1900, Rámcový program české strany lidové (realistické), s. 120.

²⁹⁷ Česká strana pokroková a její ustavující valný sjezd dne 21. ledna 1906 v Pardubicích. Příspěvek ku poznání jejího programu. Nákladem Výkonného výboru české strany pokrokové. Pardubice, 1906, s. 30. Dostupné online: <https://archive.org/stream/eskstranapokrok00unkngoog#page/n34/mode/2up>

²⁹⁸ Česká strana pokroková. Rubrika Politika. *Ženský obzor*, číslo 8, 1907–1908, s. 130 – 131, s. 130 – 131.

²⁹⁹ 1912 – Program České strany pokrokové (realistické), schválený třetím valným sjezdem strany konaným v Praze 6. a 7. ledna 1912. In: Josef HARNA a Martin KUČERA (ed.) *Politické programy českých "pokrokových" stran...*, c. d., s. 166 – 221.

³⁰⁰ 1912 – Program České strany pokrokové (realistické), s. 188.

celibátu, požadavek rovného volebního práva nejen do sborů zákonodárných, ale i do všech jiných korporací reprezentačních.³⁰¹ Program má rozpracovanou genderovou dimenzi i v konkrétních oblastech, jako je vzdělání s požadavkem koedukace na všech stupních a přístupu žen na všechny vysoké školy,³⁰² řeší úkoly moderní městské obce (ochrana matek, zřizování komunálních ústavů pro šestinedělky a kojence, zejména pro ženy nemajetné a v stísněných poměrech bytových, jakož i pro matky nemanželské, zřizování jeslí, mateřských školek). Program strany je tak příkladem promítání ženského hlediska do různých částí, tedy metody, jež dnes označujeme jako genderový mainstreaming.

Politický katolicismus

Důvodem vzniku politického katolicismu v českých zemích byla potřeba hájit zájmy církve v podmínkách formování se sekularizované občanské společnosti a podpořit římskokatolickou církev vytlačovanou z dosavadního postavení hlasatele náboženských a morálních hodnot na periferii společenského dění.³⁰³ „Svržena, zneuznána, urážena jest autorita Boží, a proto zneuznána jest i autorita ostatní, tím pak též mizí úcta a láska k národu. Úpadek mravní jest všeobecný, a liberalismus, jemuž nynější svět se koří, jest naprosto neschopen nápravu přinést. Křesťanství, návrat ku Kristu, jedině sto jest, aby obrodil a oblažil národ veškerý. Křesťanství jedině jest schopno řešiti všecky otázky doby naší“, čteme v Programových cílech *Katolické strany národní na Moravě* z roku 1896.³⁰⁴ Vývoji politických stran křesťanského spektra byl spleťtý a k jistému sjednocení došlo až po první světové válce v roce 1919 ustavením Československé strany lidové.

V zápase o zachování a prohloubení národní katolické kultury v českých zemích měly mít významné místo ženy. Tento názor pramenil ze tří úvah. První bylo přesvědčení, že žena nemůže správně vychovávat katolicky smýšlející děti („celé muže katolické, jaké doba žádá“), pokud sama neví a nepocítila „čeho dnes lidstvu třeba a co mu škodí“. Jednalo se o variantu úvah, proč vůbec byly ženy zapojeny do národního života jako vychovatelky nových pokolení. K tomu však přibývalo specifické přesvědčení, že ženy a dívky jsou „již přirozeně oddanější křesťanství, a dosud mnohem méně svedené, než svět mužský“. Doplněním těchto

³⁰¹ 1912 – Program České strany pokrokoví (realistické), s. 188.

³⁰² 1912 – Program České strany pokrokoví (realistické), zejména část XV. Výchova ženy, s. 202.

³⁰³ Pavel MAREK, Organizační vývoj českého politického katolicismu. In: Pavel MAREK, (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 13–31, s. 13.

³⁰⁴ 1896 – Programové cíle Katolické strany národní na Moravě. In: Pavel MAREK (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*, c. d., s. 49–51, s. 49.

úvah o ženách – vychovatelkách a ženách jako zřídla nezkaženosti a křesťanských hodnot – byla nutnost rozšířit řady bojovníků, a to i vzhledem k agitační činnosti jiných stran mezi ženami, především mezi ženami dělnickými. Ženy se tak měly stát „domobranu křesťanství“.³⁰⁵ Ideově politický katolicismus viděl místo ženy v rodině a chtěl pracovat k tomu, aby žena, dobově vyjádřeno, „nebyla a nemusila býti odnímána rodině“, šlo tedy o udržení a vytváření ekonomických a sociálních podmínek pro fungování patriarchálního modelu rodiny.

Politický katolicismus se ze svého úhlu pohledu ženskou otázkou důkladně zabýval i ve svých programových dokumentech a zejména věnoval značnou pozornost organizaci ženského sociálního hnutí. Představa o organizaci ženského hnutí byla dobře propracovaná a na politické scéně zcela ojedinělá. Například *Křesťanskosociální strana na Moravě* v usnesení ze svého prvního sjezdu v roce 1899 doporučovala zakládat křesťanskosociální ženská spolky různých zaměření.³⁰⁶ Pokrok v zakládání ženských spolků byl předmětem jednání stranických sjezdů. Tak například v usnesení 4. sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku*, který se konal v roce 1904, v bodu „Ženská organizace křesťanskosociální“ sjezd „vzhledem k důležitým sociálním úkolům ženské organizace křesťanskosociální lituje, že její rozvoj na Moravě je tak pomalý a že ve Slezsku že jí vůbec dosud není.“³⁰⁷ Dále „genderově korektním“ jazykem vyzývá: „Odvolávající se na usnesení všech sjezdů předcházejících, znovu snažně vybízíme stoupence a stoupenky svoje veškeré, aby pilně pracovali o vybudování ženské organizace křesťanskosociální ještě, dokud se jí nepostaví v cestu těžké překážky.“³⁰⁸ Až na 6. sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku* v roce 1913 je v bodu „Organizace žen“ konstatováno naplnění úkolu: byly položeny dostatečné základy a je již tolik spolků ženských směru katolického, aby mohly být zahájeny přípravy k ustavení svazu křesťanskosociálních spolků ženských na Moravě, ve Slezsku, Dolních a Horních

³⁰⁵ Citováno z usnesení 1. sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku* na Velehradě, 1899, 3. září. In: Pavel MAREK (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*, c. d., s. 88–92, s. 91.

³⁰⁶ 1899, 3. září – Usnesení 1. Sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě* na Velehradě. In: Pavel MAREK (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*. c. d., s. 88–92, s. 91–92.

³⁰⁷ 1904, 21. srpna – Usnesení 4. sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku* na Velehradě. In: Pavel MAREK (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*. c. d. s. 98–100, s. 99.

³⁰⁸ 1904, 21. srpna – Usnesení 4. sjezdu *Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku* na Velehradě, c. d., s. 99.

Rakousích.³⁰⁹ Přes tento pokrok se však do války v Čechách ani na Moravě ženské spolkové centrum inklinující ke křesťanskosociálnímu proudu nepodařilo ustavit.³¹⁰

Obsahově patřil mezi důležité programové body politického katolicismu požadavek pevné, patriarchální rodiny, o níž bezvýhradně pečuje žena matka, vychovatelka dětí a hospodyně. Z tohoto poslání ženy pramenilo i volání po odstranění práce žen, zejména namáhavé práce. Tím se křesťanskosociální hnutí blížilo požadavkům raného hnutí dělnického. V programu české strany křesťanskosociální z roku 1897 (tzv. Vrbův program)³¹¹ se objevuje v části věnované otázce dělnické (část C – Náš program dělnický) již obecnější a pečlivě odůvodněný patriarchální pohled na ženskou práci. Dominuje mu požadavek, „aby žena dělníka zůstala zachována dělníkově domácnosti“.³¹² Věnuje se též nutné péči mužů o rodinu a navrhuje, aby žena, jejíž muž utrácí mzdu a jí i dítky nechá v nouzi, měla právo soudně zakročit, aby muž byl dán do donucovací pracovny.³¹³ Bohatě je v programu rozvedeno i postavení ženy obecně, a to v i samostatné pasáži „Otázka ženská“.³¹⁴ Odpor k práci žen („aby ženě všecka odvětví bez výživy otevřena byla“), opírá strana i o argument, že by „tím zostřen byl boj o existenci mezi mužem a ženou, ve kterém by prohráli oba, získal

³⁰⁹ 1913, 4, ledna 1913, Rezoluce 6. Sjezdu Křesťanskosociální strany na Moravě a ve Slezsku, Pavel MAREK, (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 141–144, s. 143.

³¹⁰ Pavel MAREK, Český politický katolicismus a katolické strany, In: Jiří MALÍŘ a Pavel MAREK a kol. *Politické strany*, c. d., s. 255–311, s. 274.

³¹¹ 1897 – Program české strany křesťansko-sociální (tzv. Vrbův), 1897. In: Pavel MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, c. d., s. 52–67.

³¹² Důvodem je, že žena v podniku zaměstnaná nemůže dělníku, mužovi starati se o domácnost a všecka práce ženy v továrně ruší domácnost dělníka; dělnice nemůže být zároveň matkou a vychovatelkou dětí. Vedle toho, žena v továrně a průmyslu „stlačuje mzdu a poškozují muže“. Program dále v části práce žen žádá přísné trestání obtěžování žen při práci („zneužívání ženy od práce dárců a dohlížitelů k nemravným účelům trestáno budiž těžkým žalářem“).

³¹³ 1897 – Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), 1897. In: Pavel MAREK, (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*, c. d., s. 52–67, s. 63 (bod 11. Práce žen).

³¹⁴ 1897 – Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), c. d., s. 64–65 (E. Otázka ženská). Program zde vychází teze o sociální úloze ženy spočívající ve vedení domácnosti a výchově dětí, Z toho je logicky dovozován požadavek na takové uspořádání společnosti, které toto omezení umožní. „Jsme rozhodnými zastánci ženy, jejíž sociální úlohu vidíme ve vedení domácnosti a ve výchově dětí, dále vidíme v ženě základ a sloup rodiny, kterážto činnost se ničím nahradit nedá, a proto jest právě naopak společnost lidská povinná, aby výrobní život byl tak uspořádán, by žena co nejvíce vyloučena byla z továren, konfekcí, dílen, z úřadů a podobných, muži příslušných povolání.“

jenom kapitál“.³¹⁵ Ženám neprovdaným by měla být dána (omezená) možnost, aby se živly jako učitelky nebo úřednice na poště a telegrafu; města by měl poskytovat neprovdaným ženám úvěry ke zřizování ženských výrobních spolků a domácího průmyslu.³¹⁶ Velká pozornost je věnována otázkám mravnosti.³¹⁷

Bohatě rozvedenou pasáž k ženské otázce nalezneme i v Rezoluci 1. Sjezdu Křesťanskosociální strany lidové v Čechách z roku 1899. Novým je požadavek spravedlivého postupu žen v práci (tovární inspektorky, řídící učitelky) a též stejný plat za stejnou práci („tam, kde práce jejich vyrovná se úplně práci mužů“).³¹⁸

Program má i zpracovanou otázku volebního práva žen, která vychází z představ o zájmovém (korporátním) volebním právu.³¹⁹ Tento postoj byl úzce spjat s tím, že politický katolicismus se ke všeobecnému volebnímu právu stavěl zdrženlivě, a spíše prosazoval korporátní model uspořádání společnosti, rozdělení společnosti na stavy, jak tomu bylo dříve. Hlasovací a volební právo se nemělo „měřit podle žoku, nýbrž podle příslušnosti k příslušnosti ke stavu“. Právo volit a být volen by měl tedy požívat každý, „kdo má nějaké určité povolání a je tudíž členem společenstva“.³²⁰

³¹⁵ 1897 – Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), s. 64–65 (E. Otázka ženská).

³¹⁶ Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), s. 64 – 65 (E. Otázka ženská).

³¹⁷ Opakují se zde návrhy na potírání sexuálního obtěžování v práci – například, aby ženské spolky měly právo veřejně oznamovat obchody, firmy a zaměstnavatele, kde se s ženami nemravě zachází a kde se jejich pracovní síla vykořisťuje. Požaduje se omezení práce žen v továrnách a jejich oddělení od mužů v dílnách, obchodech a konfekcích, či odstranění ženské obsluhy ve veřejných místnostech. Program se věnuje i prostituci, navrhuje „úplné zrušení bordelů“ a žádá přísné tresty pro kuplíře a „přechovávачe padlých ženštin“; jestliže se však prostituce neodstraní nadobro, měla každá prostituovaná žena pracovat pro sebe a podléhat dozoru úřadů, z její mzdy neměl bohatnout jiný. Stíhán by měl být rovněž tisk a rozmnožování nemravných spisů (mezi které byly počítány Zolovy romány). Zdůrazněny jsou i otázky rodinné, především povinnosti otců nemanželských dětí; žena „pod slibem manželství zprzněná a zrádně opuštěná“ měla mít právo žalovat viníka, provdaná žena by měla mít možnost odevzdat muže opilce a marnotratníka do káznice a donucovací pracovny. Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), s. 64–65 (E. Otázka ženská).

³¹⁸ 1899, 13. Srpna – Rezoluce 1. Sjezdu Křesťanskosociální strany lidové v Čechách, In: Pavel MAREK (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 88–88, s. 87

³¹⁹ „Vzhledem k nárokům žen na práva občanská a politická prohlašujeme, že na základě zájmového práva volebního musí aspoň ženám neprovdaným, v odborných povoláních činným, poskytnuta býti možnost, aby aktivního a pasivního práva volebního užití mohly, jako prostředku k domáhání se spravedlivých požadavků svých.“ 1899, 13. Srpna – Rezoluce 1. Sjezdu Křesťanskosociální strany lidové v Čechách, c. d., s. 87.

³²⁰ Srovnej např. 1897 – Program české strany křesťanskosociální (tzv. Vrbův), s. 66, část G. Lidové zákonodárství.

Můžeme shrnout, že politické programy českého (a moravského) katolicismu se tématem postavení žen zabývaly velmi podrobně, a to jak z hlediska pracovního, rodinného, sociálního a etického. Jejich agenda zahrnovala mnoho témat, které jiné programy nerozpracovávaly, jako např. otázky postavení neprovdaných žen, matek nemanželských dětí, povinnosti muže vůči rodině, vynucení výživného na muže, prostituce žen, omezení práce tak, aby umožňovala rodinný život, otázky rovného odměňování a kariérního postupu. Stát, resp. společnost, jsou přitom povolány, aby braly ženy v ochranu. Mnohé z těchto agend jsou dnes, pod hlavičkami jako „potírání násilí na ženách“ či „sladkování pracovního a rodinného života“ součástí dnešní agendy rovnosti žen a mužů. Poněkud paradoxně jsou však dnes tyto požadavky, a to nejen jejich odpůrci vnímány jako projev radikálního feminismu. Přinejmenším z hlediska historických kořenů je tento pohled mylný. Skutečností, jež stojí za povšimnutí je, že po válce „ženské programy“ z dokumentů politického katolicismu vymizely.³²¹

Agrární hnutí

Přelom 19. a 20. století je také dobou, kdy dochází k emancipaci a osamostatnění českého agrárního hnutí. Vstup českého rolnictva do politiky – s heslem „český stav selský je srdcem svému národu“³²² – prostřednictvím české strany agrární se s požadavky řešení ženské otázky částečně míjel. Agrární hnutí zastupovalo požadavky stavovské, zájmové, tedy požadavky rolnictva, resp. všech zemědělců k ostatním vrstvám obyvatelstva a státu. V programech agrárního hnutí zastoupeném nejdříve *Sdružením českých zemědělců* (1898) a později *Českou stranou agrární stranou* (1903) zůstalo téma postavení žen a ženské emancipace téměř nereflextováno.

Postavení rolnických žen na venkově se lišilo od postavení žen ve městech. V zemědělství byla základní výrobní a ekonomickou jednotkou rodina, kdy se práce účastnili

³²¹ Viz např. např. „Rámcový“ program Československé strany lidové na Moravě a ve Slezsku z roku 1919 nebo Výklad programových zásad Československé strany lidové v Čechách, In: Pavel MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu, c. d.*, s. 151 a násl. V těchto programech již nenalezneme explicitní pasáže věnované ženské otázce, ani snahu po řešení otázek rodinných prostřednictvím postavení žen. Diskutována a rozpracována jsou témata rodina, manželství, podpora populačního rozvoje, péče o děti, které případně obsahují jednotlivé požadavky ve vztahu k ženám, např. ochranu těhotných žen v práci či ochranu žen po porodu.

³²² 1903, 18. ledna Program České strany agrární. Schválen na sjezdu zástupců strany z Království českého. In: Josef HARNA a Vlastislav LACINA (ed.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938, c. d.*, s. 45–71, s. 47.

všichni práceschopní členové domácnosti, včetně žen a dětí, což bylo ekonomickou nutností, a u chudších rolnických vrstev přímo přežití. Otázka, zda žena patří do zaměstnání či rodiny, zde fakticky odpadala, neboť rodina a hospodářství zde značnou měrou splývaly.

V programu českých agrárníků se však objevuje požadavek vzdělání rolnických dívek. „Vzdělání dívek rolnických ve školách hospodyňských dvouletých i zimních, po případě v zimních kurzech nutno věnovati plnou pozornost, neboť stále provždy dobrá žena, dobrá hospodyně, jako družka, rovnoprávná společnice a přítelkyně mužova jest dobrým duchem domácnosti a strážkyní rodinného štěstí a množitelkou rodinného blahobytu. Selská dívka do české hospodyňské školy!“, píše s v programu českých agrárníků z roku 1903. Vzdělání a uvědomění selských žen je pak prvkem národní obrody: „Až v našich usedlostech rolnických vládnout budou hospodyně, jimž vedle rozumného domácího vychování od jejich matek popřáno bylo i důkladnějšího vzdělání všeobecného i odborného, až česká selská žena obnoví v sobě onu starou, pevnou lásku ku práci a její znalost ve všech oborech, že český zemědělec bude mít zase vždy a všude stejně myslící, vzdělanou a ke stavu svému s láskou lnoucí hospodyně – pak vrátí se mezi nás naše stará síla, naše statky zůstanou po věky pro náš národ hradbou, jež neztekou ani nejzuřivější útoky nepřítel.“³²³ S požadavkem vzdělání pro selské dívky vystupuje i program *České strany agrární pro Moravu a Slezsko*, který jej konkretizuje v rozmnožení hospodyňských škol na Moravě.³²⁴

Agrární v 90. letech nestálo na pozicích všeobecného volebního práva ani pro muže. Např. Program sdružení českých zemědělců přijatý na sjezdu českého rolnictva v Praze 27. prosince 1896 se staví kriticky k zavedení páté, všeobecné volební kurie ve volbách do říšské rady. Svoji představu o reformě do sněmu království českého vyjadřuje větou: „Občanskou

³²³ 1903, 18. ledna Program České strany agrární. Schválen na sjezdu zástupců strany z Království českého. In: Josef HARNA a Vlastislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, s. 45 – 71, s. 60.

³²⁴ „Také pro selské dcery máme obdobné požadavky jako pro dorost mužský. Vedle osvíceného, pokročilého hospodáře – vzdělaná hospodyně, plná lásky k svému hospodářství a chuti k práci, tak aby byla opravdovým „zlatým sloupem“ selské domácnosti. Jelikož pak na celé Moravě je pro české dívky pouze jediná škola hospodyňská, budeme pracovati k tomu, aby jich síť byla co nejdříve rozmnožena.“ 1904, 11. prosince – Program České strany agrární pro Moravu a Slezsko, schválený sjezdem důvěrníků dne 11. prosince 1904 v Přerově a ustavujícím sjezdem důvěrníků dne 11. prosince 1904 v Přerově a ustavujícím sjezdem 27. prosince 1904 v Olomouci. Josef HARNA a Vlastislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, c. d., s. 72–85, s. 75.

rovnost sice uznáváme, ale s poplatností počítáme.“³²⁵ Teprve v programu agrární strany z dubna roku 1919, nyní *Republikánské strany československého venkova*,³²⁶ je reflektována změna v postavení žen, i žen venkovských, která nastala vlivem války a vítězstvím demokracie. To je však již jiná kapitola dějin.

³²⁵ Josef HARNA, Josef a Vladislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, s. 36–40, s. 39.

³²⁶ Nový název strany reflektoval její přihlášení se k novému společenskému systému.

3. Ženské hnutí, válka a revoluce

3.1. Ženské hnutí a válka

Zápas o mír

Před vypuknutím první světové války se část měšťanských a sociálnědemokratických žen v Evropě angažovala v boji proti vzrůstajícímu militarismu. Čelnou představitelkou tohoto proudu byla Bertha von Suttner,³²⁷ autorka proslulé knihy *Složte zbraně (Die Waffen nieder)* z roku 1890. Mezi ženským hnutím a mírovým hnutím byly vazby. Členkou Berthou von Suttner v roce 1891 založené Rakouské mírové společnosti (*Österreichische Friedensgesellschaft*) byla Marianne Hainisch, předsedkyně Svazu rakouských ženských spolků (*Bund Österreichischer Frauenvereine, BÖFV*, zal. 1902), střešové organizace německorakouského ženského hnutí.³²⁸ Bertha von Suttner byla zase předsedkyní mírové komise svazu a obhájkyň volebního práva žen. Rok před svou smrtí a též vypuknutím války napsala: „Již brzy bude uznáno, že feminismus není pouze záležitostí žen, ale lidstva...“³²⁹

Řadu demonstrací proti válce uspořádaly rakouské sociální demokratky. Například zpráva ze třetí celorakouské konference sociálnědemokratických žen, která se konala v roce 1908 ve Vídni, uvádí, že se proti rostoucímu militarismu konala řada protestních shromáždění žen. Ve spojitosti s hrozbou války byla požadována rovněž politická práva pro ženy. Jak na konferenci zaznělo, ženám a matkám, které daly molochu militarismu své muže a syny, by měla být rovněž dána možnost, aby se k tomu mohly vyjádřit hlasovacím lístkem.³³⁰ Mírová tradice byla v prostředí rakouských sociálnědemokratických žen silná. Sociální demokratky jako první po nacionálním zaslepení prvních dvou válečných let obnovily internacionální boj za mír. Připojily se k malé části měšťanského ženského hnutí, reprezentovaného v Rakousku

³²⁷ Bertha von Suttner (1843–1914), spisovatelka a první nositelka Nobelovy ceny míru.

³²⁸ Ines REBHAN-GLÜCK, *Die österreichische Frauenbewegung und der Krieg*, c. d., s. 82–87, s. 83.

³²⁹ *Das Frauenstimmrecht. Festschrift herausgegeben vom Österreichischen Frauenstimmrechtskomitee anlässlich der internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11. und 12. Juni 1913*. Wien: St. Stefan, 1913, s. 23.

³³⁰ *Bericht an die Dritte sozialdemokratische Frauenkonferenz in Wien am 19. und 20. April 1908*, s. 1.

především Všeobecným rakouským ženským spolkem (*Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*), která na pacifistických postojích setrvala i za války.³³¹

Rovněž v Čechách a na Moravě se v letech před vypuknutím války aktivizovalo ženské mírové hnutí. Nejvýraznějšími představitelkami pacifismu byly překladatelka a propagátorka zdravé výživy Pavla Moudrá³³², Jindřiška Wurmová³³³ a její sestra Ludmila (též Lidmila) Konečná³³⁴ z okruhu moravských pokrokových žen. Na popud Ludmily Konečné pracovala na založení Mírové jednoty na Moravě Pokroková organizace moravských žen. Jednota byla založena 15. prosince 1912 v Brně, v době již sílících obav o mír kvůli balkánským válkám. Předsedkyní se stala Jindřiška Wurmová.³³⁵ Wurmová udržovala styky s Berthou von Suttner a dalšími mírovými aktivistkami.³³⁶ Wurmová spolu s Moudrou vytvořily před válkou *Mírovou čítanku pro mládež*.³³⁷ Ludmila Konečná vydala v roce 1913 brožuru *Válka a mír*.³³⁸

Pavla Moudrá se těsně před válkou podílela na založení Chelčického mírové společnosti v Praze a v dubnu roku 1913 uspořádala v Praze protiválečnou demonstraci. Pozoruhodná je její stat' o zapojení žen do protiválečného hnutí z roku 1913, psaná v době, kdy již nevěřila, že by evropská válka mohla být odvrácena.³³⁹ Moudrá v ní upozorňuje, že se tajně konají přípravy k válce a že příští válka bude krvavější než války předcházející v důsledku větší ničivosti zbraní. „A tytéž velmoci dnes straší přípravami k válce, která hrozí se státi všeevropskou: konají se k ní tajné přípravy a stát proti státu stojí tu proti sobě s jíný

³³¹ První veřejné mírové shromáždění žen organizované Všeobecným rakouským ženským spolkem se konalo ve Vídni 28. ledna 1917. První větší akcí tohoto druhu v českých zemích byl *Frauentag*, konaný dne 28. dubna 1917 v Brně. Ernestine von FÜRTH, *Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung*, c. d., s. 77–78.

³³² Literární práci Pavly Moudré (1861–1940) se věnuje diplomová práce Lucie JELÍNKOVÉ, *Zapomenutá aktivistka Pavla Moudrá*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2009. Autorka si všímá rovněž pacifistické práce Pavly Moudré, s. 96 a násl.

³³³ Jindřiška Wurmová (1863–1953) byla pacifistkou, představitelkou ženského hnutí a spisovatelkou.

³³⁴ Ludmila Konečná (1862–1935) byla pracovnící v ženském hnutí, později komunální političkou v Brně. Byla manželkou poslance říšské rady Aloise Konečného za národní socialisty, později člena Revolučního národního shromáždění.

³³⁵ Miroslava DORAZILOVÁ, Lidmila Konečná. In: Josef KUDELA, (ed.), *Brno v Boji za svobodu*. Sborník vzpomínek. Druhý svazek. Brno: Moravský legionář, 1937, s. 224–228.

³³⁶ Libor VYKOUPILO. Ecce homo. Jindřiška Wurmová, http://www.rozhlas.cz/brno/upozorujeme/_zprava/422145

³³⁷ Jindřiška WURMOVÁ, Pavla MOUDRÁ (eds.), *Mírová čítanka: pro mládež. Díl 2*. Jihlava: O. Kypr, 1914

³³⁸ Miroslava DORAZILOVÁ, Lidmila Konečná, cit dílo, s. 224.

³³⁹ Pavla MOUDRÁ, Ženy proti válce. *Ženský svět*, roč. XVII, 1913, č. 1, s. 14

děl a stotisíců vojáků.³⁴⁰ Věří, že v lidu není žádné nadšení pro válku a reflektuje i slabost soudobého pacifismu: „Dnes, zdá se, jako by zájem o bojiště balkánské byl zdusil všechnu práci pacifismu.“³⁴¹ Tuší, že mírové hnutí válku neodvrátí, věří však v jeho budoucnost. „Právě proto, že hnutí mírové je mladé a slabé dosud jako stéblo, nezlomí se ve vichřici válečné, nýbrž jen skloní, aby po ní vstalo tím svěžejší.“³⁴² Podle Moudré jsou to v první řadě uvědomělé ženy, které pozdvihují svůj hlas proti válce. „Je to hlas nové ženy, ženy budoucnosti, která takto volá!“ Již to není „sten matky“, ale „hlas ženy, vědomé si svých lidských práv.“³⁴³ Úvahu končí slovy: „Válka je jako požár, ale při příšerném jeho svitu ozáří se i ženám jejich cesta, a ony tím horlivěji účastny budou jeho zdušení.“³⁴⁴

Ženské mírové hnutí v Rakousku i v českých zemích tvořilo součást širšího, nadnárodního feministicko-pacifistického úsilí. Avšak jen část tohoto hnutí, reprezentována v Rakousku radikálními rakouskými feministkami z Všeobecného rakouského ženského spolku, si udržela své pacifistické postoje rovněž za války.³⁴⁵ Smrt Berty von Suttner v červnu roku 1914, o níž mnohá ženská periodika přinesla zprávy,³⁴⁶ byla symbolická. Mírové hnutí žen válku neodvrátilo. Posílilo ale vědomí žen, že je nutné, aby získaly právo mluvit do veřejných věcí, kam spadaly také mezinárodní záležitosti.

Vypuknutí první světové války přineslo rychle utlumení mezinárodního ženského hnutí. Práce Mezinárodní rady žen utichla. Mezinárodní aliance pro volební právo žen musela zrušit plánovaný kongres, který se měl konat v roce 1915 v Berlíně. Po dobu války se její ústředí v Londýně proměnilo v mezinárodní místo pomoci ženám, především ženám z nepřátelských zemí, které se octly v nouzi.³⁴⁷

Již v roce 1915 se ale ohlašuje první náznak nového vývoje. V mezinárodním ženském hnutí se našly ženy, které nechtěly přijmout, že by válka měla zničit všechno dosavadní mírové úsilí. Jejich činnost vedla ke vzniku Mezinárodní ženské ligy pro mír a spravedlnost.

³⁴⁰ Pavla MOUDRÁ, *Ženy proti válce*, c. d., s. 2.

³⁴¹ Pavla MOUDRÁ, *Ženy proti válce*, c. d., s. 3.

³⁴² Pavla MOUDRÁ, *Ženy proti válce*, c. d., s. 3.

³⁴³ Pavla MOUDRÁ, *Ženy proti válce*, c. d., s. 3.

³⁴⁴ Pavla MOUDRÁ, *Ženy proti válce*, c. d., s. 4.

³⁴⁵ *Všeobecný rakouský ženský spolek*, založený v roce 1893, představoval radikálnější větev německorakouského ženského hnutí. (Srv. Ines REBHAN-GLÜCK, *Wenn wir nur glücklich wieder beisammen wären*, c. d., s. 73 a následující.)

³⁴⁶ *Ženské listy*. 1. srpna 1914, s. 13, též *Neues Frauenleben*, XVI. Jahrgang, Nr. 7, Juni 1914, s. 197–200.

³⁴⁷ Die Internationale Frauenhilfskomitee in London, *ZFS*, IV. Jahrgang, Nr. 8, Oktober 1914, s. 5. V srpnu 2014 vyřídila 250 žádostí o pomoc.

Základ ligy položil kongres žen, který se konal v roce 1915 v Haagu z podnětu nizozemské členky *Mezinárodní aliance pro volební právo žen* Allety Jacobs.³⁴⁸ Kongres žen v přijatých závěrech předznamenal mnohé z pozdějších 14 Wilsonových požadavků. Navrhoval mj. vytvoření mezinárodní organizace států a též svolání ženské konference, která by se konala paralelně s mírovou konferencí.³⁴⁹

Mobilizace žen pro válku

1. září 1914 přinášejí *Ženské listy* stat' s názvem *Válka*. Zde je její úvodní odstavec: „Je tu! Tak dlouho byla očekávána celým světem, předpokládána všemi politiky i politikáři – a přece překvapila všechny, vládnoucí, bojující i vyjednávající. O hrůzách jejích psali básníci i romancieři, socialisté všech národů ji vyhlašovali boj (válku válce), pacifisté dokazovali její nemožnost, hloupost a protismyslnost – a přeci všichni věděli, že přijde, že přijítí musí. A přišla, přišla jako vichřice – a všichni ti, kteří psali proti ní, byli strženi do jejího víru, neměli odvahy ani vůle postavit se proti ní – ba vstoupili skoro všichni ti její odpůrci do řad vojsk, i když nemusili, jako prostí dobrovolníci ...“³⁵⁰

³⁴⁸ Kongres žen v Haagu se konal ve dnech 28. dubna až 1. května 1915. Výzva k ženám všech zemí byla adresována jak ženským organizacím, tak smíšeným skupinám. K účasti byli vyzváni ti, kdo byli ochotni podpořit dvě základní rezoluce: rezoluci vyzývající k řešení mezinárodních konfliktů mírovou cestou a rezoluci požadující přiznání volebního práva ženám. Kongresu se zúčastnily jak ženy z neutrálních zemí tak ze zemí válčících, z Německa (30 žen), Rakouska-Uherska (6 žen), z Belgie, Dánska, Velké Británie, Kanady, Nizozemí, Norska, Švédska a USA.

³⁴⁹ Kongres vyslovil požadavek uznání národnosti a z něj vyvodil požadavek účasti mužů i žen v plebiscitu, jako podmínky pro postoupení území. Požadoval rovná politická práva pro ženy, protože jen současný vliv žen všech zemí je jednou z nejsilnějších sil proti válce (*Resolutions Adopted*, část III, bod 5 a 8). S koncem války se konalo zasedání žen v Žürichu, kde také nové uskupení přijalo název Mezinárodní ženská liga pro mír a svobodu. K Haagské konferenci viz též E. v. F. Ein Internationaler Frauenkongress. *ZFS*, V. Jg., 1915, Nr. 4–5, s. 6–7. Digitalizované závěry z konference jsou dostupné na stránkách Universit v Göteborgu, na adrese: http://www.ub.gu.se/kvinndata/portaler/fred/samarbete/pdf/resolutions_1915.pdf

³⁵⁰ *Válka. Ženské listy*. roč. XLII, 1. září 1914, číslo 9, s. 1–7, s. 1. Čtenářky *Ženských listů* dostaly možnost pochopit podstatu vypuknutí války. Autor (či autorka) článku si byl vědom její jedinečnosti, co se týče síly a rozsahu: „Analogii nynějších bojů spočítáme snadno na prstech jedné ruky, ale zároveň vidíme všichni, že je to srovnání jen silně pokulhávající, že zápas nynější svými rozměry a následky daleko překonává všechny své nečetné předchůdce, že tu jde vskutku o válku světovou, kde vítěz ovládne světem, dokázav na pevnině, na moři ve vzduchu, že dovede své miliony lidí lépe vésti a své miliardy lépe vynaložiti.“ Tamtéž.

Stržení do víru války a proměnění v její dobrovolníky však nebyli jen muži. Ani ženy nebyly imunní vůči všeobecnému válečnému nadšení (*Kriegsbegeisterung*). Válečné nadšení zachvátilo, byť v různé míře, obyvatelstvo ve státech, které vstoupily do války, a dodnes se pro něj těžko hledá vysvětlení. Současníci i historikové zachytili rozdílnou intenzitu tohoto nadšení, která vydělila jednotlivé národy na začátku války. Jan Galandauer³⁵¹ poukazuje na četné dobové prameny, které dokládají, že vyslovené válečné nadšení se v žádných vrstvách českého obyvatelstva neprojevovalo. Obraz poslušného, ale nenadšeného českého vojáka, o němž mluví oficiální hlášení, byl pro českou situaci charakteristický. Příčinou bylo chápání války jako války německé, pruské, protislovanské, protičeské, a obavy, že vítězství ústředních mocností bude vítězstvím německví. „Převládalo ohromení, zaraženost, smutek, fatalistické odevzdání“.³⁵²

Rozdílné postoje k válce, které byly charakteristické pro jednotlivá národní společenství jako celek, našly svůj výraz v jeho ženské komponentě a v ženských hnutích. S jistou mírou zobecnění můžeme vyslovit tezi, že válečné nadšení prvních let války se u českého ženského hnutí, na rozdíl od hnutí žen německorakouských a německých jako hromadný jev nevyskytovalo. Vývoj v tomto ohledu prohloubil odcizení mezi jednotlivými, národnostně organizovanými větvemi ženského hnutí v Rakousku.

Na dalších stránkách načrtnu postoje k válce, jak se projevovaly ve zvláštním fenoménu doby – dobrovolném, organizovaném zapojení části ženských spolků a ženského hnutí do aktivit na podporu války. Jde o jev, který v souvislosti se stoletým výročím válečného konfliktu přitáhnul pozornost některých německy píšících badatelek, např. Christy Hämmerle a Barbary Beuys. Pro lepší zachycení tohoto jevu zahrnuji cestou exkurzu rovněž situaci v ženském hnutí v Německu,³⁵³ jehož dobře organizovaná *Národní ženská služba* (*Nationale Frauendienst*) se stala pro Rakousko vzorem.

Německo

V Německu zachvátil nacionalismus před válkou podstatnou část elit, vůdkyně rozvinutého ženského hnutí nevyjímaje. Válka zde vedla v prvních letech k prohloubení rozdílů mezi frakcemi ženského hnutí, k rozštěpení na většinu podporující válku a menšinu radikálních

³⁵¹ Jan GALANDAUER, Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914. *Historie a vojenství*, 5, 1999, s. 22–43.

³⁵² Jan GALANDAUER, Wacht am Rhein a Kde domov můj, c. d., s. 25.

³⁵³ Pro přehled ženského hnutí v Německu viz Barbara GREVEN-ASCHOFF, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, Göttingen: c 2011, Vandenhoeck & Ruprecht

pacifistek.³⁵⁴ Postoje většinového „umírněného“ (středového) měšťanského ženského hnutí v Německu vyjádřila v roce 1914 příznačně jedna z jeho vůdkyň, předsedkyně Svazu německých ženských spolků (*Bund Deutscher Frauenvereine*, zal. 1894) Gertrud Bäumer³⁵⁵ slovy: „Cítíme, že jsme přijaty do tohoto velkého, váženého srůstání všech národních sil do jedné velké, společné vůle: uchovat skrze světovou válku, která nám byla vnucena, moc a velikost našeho národa.“³⁵⁶ Angelika Schaser, autorka životopisu dvojice ženských aktivistek Helene Lange a Gertrud Bäumer, shrnuje situaci takto: „Začínající válku považovaly Helene Lange a Gertrud Bäumer za velkou zkoušku pro německý národ obecně, a zvláště pak pro ženy. Podobně jako mužské kulturní elity si slibovaly od války, že uvolní nové síly a revitalizuje německou kulturu. Počáteční euforie žen se nejeví být menší než euforie mužů.“³⁵⁷

Válečnou euforii zachytila německá spisovatelka, socialistka a feministka Lily Braun³⁵⁸ těmito větami: „Bylo to v prvních srpnových dnech – ve dnech, které nikdo nezapomene, i kdyby žil sto let. Všichni obyvatelé Berlína žili na ulici; nikdo již neměl žádný domov, všichni cítili jen vlast, nikdo z nich neměl žádnou rodinu, byli jen jeden lid. A hlava žádné ženy nebyla skloněna pod tíží. S každým novým nepřítelem, který nás zrádně přepadl, ji, stejně jako muž, vztyčila silněji a hrději.“³⁵⁹

³⁵⁴ Srv. též Ute SACKSOFSKY, Winning Women's Vote in Germany, In: RODRÍGUEZ-RUIZ, Blanca a Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*, c. d., s. 127–141, s. 134.

³⁵⁵ Gertrud Bäumer (1873–1954) aktivistka za práva žen. Značný vliv na Bäumer měl Friedrich Naumann.

³⁵⁶ Gertrud Bäumer, Wir Frauen. In: *Frauenfrage*, Jg. 16, 1914/15, s. 65. Citováno podle Barbara GREVEN-ASCHOFF, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, c. d., s. 154–155, 260. GREVEN-ASCHOFF uvádí i mnohem radikálnější vyjádření Helene Lange: „Všechny ženy zajisté trpí hlouběji a bolestněji obětmi, které jsou požadovány. Ale pokud otázka zní: Válka nebo zastavení německého vývoje, smrt nebo spoutání německého života, tak odpověď německé ženy bez zaváhání zní: Válka a smrt!“. Cit. v M. BERNAYS, *Frauenbewegung*, Berlin, 1920, s. 49, citováno podle Barbora GREVEN-ASCHOFF, s. 260, pozn. 49.

³⁵⁷ Angelika SCHASER. *Helene Lange und Gertrud Bäumer: eine politische Lebensgemeinschaft*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau II. Auflage, 2010, s. 158.

³⁵⁸ Podle Ute LISCHKE, autorky intelektuálního životopisu Lily Braun, se stala Braun nacionalistkou pouze s vypuknutím války, protože předpokládala, že podnítí socialistickou revoluci a odstranění starého řádu. Ute LISCHKE, *Lily Braun, 1865–1916: German writer, feminist and socialist*, Rochester, NY, Camden House, 2000. Lily Braun je mj. autorkou dějin hnutí za práva žen. Kniha byla přeložena do češtiny. Lily BRAUN, *Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka*. Praha: Tisk. a vyd. druž. Samostatnosti, 1902.

³⁵⁹ Lily BRAUN, *Die Frauen und der Krieg*. Leipzig: S. Hirzels. 1915, s. 8.

Za této atmosféry byla skupina radikálních německých feministek vedených Lidou Gustavou Heymann a Anitou Augspurg, které se podílely na organizování ženské mírové konference v Haagu v roce 1915, představitelkami svazu ostrakizována.³⁶⁰ Válka, jak ukazuje Greven-Ashoff, vedla v Německu k posílení provládního naladění části angažovaných žen. Ženské otázky byly nyní nahlíženy primárně skrze zájmy státu, ženy přijaly státní cíle, např. v oblasti populační politiky.

Vrcholem válečné připravenosti žen, jejich ochoty podílet se na válce se stala v Německu rychle a dobrovolně zorganizovaná Národní ženská služba (*Nationale Frauendienst*), která spočívala na systematickém a organizovaném využití sítí existujících ženských spolků. V Německu byl rovnou s vypuknutím války zaslán dopis všem spolkům náležejícím ke Svazu německých ženských spolků s návrhem na vytvoření Národní ženské služby. Služba měla převzít, v dohodě s ministerstvem vnitra, řadu úkolů, jako byly například pomoc při zajišťování zásobování potravinami, péče o rodiny, jejichž živitel buď byl v poli anebo ztratil v důsledku války práci, zprostředkování práce ženám, které se staly odkázanými na práci v důsledku odchodu živitele, ženám, které byly schopny obsadit posty uvolněné muži, a ženám, které chtěly vykonávat dobrovolnou pomocnou službu.³⁶¹

Autorkou návrhu byla předsedkyně svazu Gertrud Bäumer. Svaz v té době zahrnoval téměř půl milionu žen. V průběhu války byla Národní ženská služba organizačně rozvinuta, zejména v oblasti náboru žen do práce a dohledu nad nimi. Cílem bylo nahradit zaměstnávání žen ve válečném průmyslu, které probíhalo na základě nabídky a poptávky, řízeným systémem. Služba byla jednoznačným a neskrývaným pokusem o komplexní organizaci práce žen pro účely válečného hospodářství.³⁶² Bäumer, která byla podobně jako mnohé její

³⁶⁰ Barbara GREVEN-ASCHOFF, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, c. d., s. 155. Barbara BEUYS cituje též prohlášení svazu, podle něhož byla účast na konferenci neslučitelná s jakoukoli odpovědnou funkcí a činností ve svazu. Barbara BEUYS, *Die Neuen Frauen*, c. d., s. 350.

³⁶¹ Výzva samotná je otištěna ve zkrácené verzi v časopise *Neues Frauenleben*, 16. Jg., Nr. 8–9, 1914, s. 238–241; dále Martha VOSS-ZIETZ, *Nationaler Frauendienst in Deutschland*. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht*. IV. Nr. 8, Oktober 1914, Wien, s. 4–5

³⁶² Poslání bylo trojí: zvýšit tempo zaměstnávání žen, zvýšit počet zaměstnaných žen a – s cílem zajistit nerušený běh válečného hospodářství – zaměstnaným ženám poskytnout nezbytnou péči a ochranu. Byl vytvořen centralisovaný systém, kdy k válečným úřadům (*Kriegsamtstellen*) německého vrchního velení byly podřízeny úřady pro práci žen (*Frauenarbeits-Hauptstellen*), dle potřeby s pobočkami (*Frauenarbeits-Nebenstellen*). Posláním těchto úřadů bylo prostřednictvím ohlašovén (*Meldestellen*) podchytit a nasměřovat volnou ženskou pracovní sílu do válečných podniků. Vedle toho působily v podnicích důležitých pro válku, tzv. podnikové pečovatelky (*Fabrikpflegerinnen*). Byly to zaměstnankyně podniku, které zajišťovaly jak péči o zaměstnané

souputnice přesvědčená o tom, že německé říši náleží místo na slunci (a silná flotila), projednala koncept již následující den v Berlíně na ministerstvu vnitra, které jej schválilo. Následně jej 3. srpna představila na berlínské radnici příslušným spolkům.³⁶³ Tam se za něj postavila i sociální demokratka Luise Zietz, jedná žen v představenstvu německé sociální demokracie.³⁶⁴

Plánu tak již nic nestálo v cestě. Předpokladem jeho realizace však bylo přerušení všech akcí ve prospěch emancipace žen, neboť na nich nebyla shoda. „Měšťanské a socialistické ženy, které se spojily v alianci, aby v těžkých časech podržely společnost, upustily od dalšího požadování emancipace hlasitými hesly. Tyto ženy však věří, že skrze své nasazení a úzkou spolupráci se státními institucemi se dostanou malými kroky blíže k velkému cíli a byly rozhodnuty ovlivňovat další vývoj“, uzavírá Beuys.³⁶⁵

Předlitavsko

Ines Rebhan-Glück dokumentuje postoj umírněného měšťanského německorakouského ženského hnutí k válce vyjádřením Marianne Hainisch, předsedkyně Svazu rakouských ženských spolků (*Bund Österreichischer Frauenvereine, BÖFV*, zal. 1902) z podzimu 1914 otištěném ve spolkovém periodiku *Der Bund*. Podle Hainisch byly rakouské ženy válkou hluboce otřeseny. Považovaly ji za hrůznou, ale nemohly proti ní nic dělat. Avšak nejen to. Hainisch byla rovněž přesvědčena, že „[b]ylo by to zradou na vlasti a na našich mužích, kteří ji chrání, kdybychom nyní vystupovaly za mír“.³⁶⁶

ženy, tak dohled nad nimi. Centrálou sítě bylo Ústředí pro ženskou práci (*Frauenarbeitszentrale*) při válečném úřadu pod vedením Marie Elisabeth Lüders. Mezi ústředím a terénem se pohybovaly referentky válečného úřadu v Berlíně, které zajišťovaly tok informací a dohled. U ústředí existoval také poradní sbor – Národní výbor pro práci žen ve válce (*Nationale Ausschuss für Frauenarbeit im Kriege*), který byl složený z představitelk ženských spolků. V síti platil v zájmu válečné produkce příkaz poslušnosti a zákaz kritiky. Viz referát o přednášce dr. Lüders ve Vídni dne 28. října 1917. *Organisation und Aufgaben der Frauenarbeit im Kriege, ZFS*, Jg. 7, Nr. 9–10, s. 2–3.

³⁶³ Barbora BEUYS, *Die Neue Frauen*, c. d., kap. Sommer 1914 – Die Frauenbewegung und die Burgfriede, s. 307–333.

³⁶⁴ Barbora BEUYS, *Die Neue Frauen*, c. d., kap. Sommer 1914 – Die Frauenbewegung und die Burgfriede, s. 307–333.

³⁶⁵ Barbara BEUYS, *Die Neue Frauen*, c. d., s. 346–347.

³⁶⁶ Marianne HAINISCH, *Die Friedensbestrebungen und die Frauen*. *Der Bund* 9, 1914, No. 8, s. 11, cit. podle Ines REBHAN-GLÜCK, *Die österreichische Frauenbewegung und der Krieg*, c. d., s. 87.

Rovněž v Předlitavsku vznikla dobrovolná válečná služba žen, založená na zapojení stávajících spolků do sociální péče, napojené na ministerstvo vnitra a radnice. Ve službě se angažovaly po boku žen křesťanského a měšťanského hnutí rovněž sociální demokratky, které převzaly linii své strany.³⁶⁷ Její původní podoba je zachycena v *Ženském válečném kalendáři 1915* (*Frauenkriegskalender 1915*), vydaným Svazem rakouských ženských spolků.³⁶⁸ Její přirozenou součástí byly také aktivity v převážně německých částech českých zemí, jak o nich podává svědectví citovaný kalendář.³⁶⁹ Některé tyto německé ženské spolky byly ostatně pobočnými spolky či neformálními regionálními pobočkami vídeňských centrál (viz též kapitola 2). Rakouská válečná služba žen vedla mj. i k vytvoření prvního referátu pro ženské otázky (postavení pracujících žen) při nově zřízeném ministerstvu sociální péče. Ve srovnání s Německem však byla zjevně organizována mnohem méně systematicky a profesionálně. Srovnání s německou Nationale Frauendienst budilo u rakouských žen na jedné straně obdiv, na druhé rozpaky a zděšení nad bezskrupulózním využíváním žen pro potřeby války.³⁷⁰

³⁶⁷ Rebhan-Glück upozorňuje, že sociální demokratky, na rozdíl od žen ze Svazu rakouských ženských spolků, neodmítaly ani za války mezinárodní kontakty a již od roku 1915 vystupovaly s požadavkem rychlého ukončení války.

³⁶⁸ Freiwillige Kriegsfürsorge. In: *Frauenkriegskalender 1915*. Herausgegeben vom Bund Österreichischer Frauenvereine, Wien 1915, s. 29–35. Ústředím válečné péče byl úřad pro válečnou pomoc (*Kriegshilfsbüro*) na ministerstvu vnitra, kterému byly podřízeny zemská místa (*Landstellen*) ve všech korunních zemích. Zemským místům dobrovolně podléhaly jednotlivé ženské spolky, které nabídly své zapojení. Ve Vídni byl zřízen také centrální výbor se sedmnáctičlenným ženským poradním sborem. V rámci válečné péče byly poskytovány zejména péče o rodinné příslušníky povolaných, péče o osoby postižené v důsledku války nouzí, rozdělování přidělových lístků na potraviny a potravinové pomoci, zřizování šicích a pletacích dílen či zprostředkování práce. Koncem války, po zřízení samostatného ministerstva sociální péče, byla na ministerstvu zřízena ze zástupkyň ženských organizací komise pro ženskou práci (*Kommission für Frauenarbeit*). Současně zde byly zaměstnány dvě placené konzultantky.

³⁶⁹ *Frauenkriegskalender 1915*. V kalendáři jsou uvedeny aktivity německých ženských spolků v českých zemích: Der deutsche Frauenbund Brünn, Der Deutsche Frauenerverbverein Brünn, Der deutsche Verein „Frauenvortschritt“ Prag, Deutsche Frauenvereinigung Olmütz, Der Verein der deutschen Lehrerinnen in Brünn.

³⁷⁰ Situaci přibližuje přednáška Marie Elisabeth Lüders, vedoucí referátu pro ženy při německém ministerstvu války (*Kriegsamt*), kterou přednesla ve Vídni v říjnu 1917 na pozvání vídeňského Výboru pro volební právo žen. Autor či autorka zprávy o této akci si všímá početného obecenstva, složeného také z vysokých důstojníků, a líčí své zděšení nad bezcitně racionálním využitím ženské práce pro válečný průmysl. „Cize ale působilo na rakouské ženy, když slyšely, jak mluví žena s takovou chladnou, jakýchkoli pocitů prostou věcností o „využívání“ svých družek k válečným účelům.“ Autorka věří, že napodobení německého modelu by bylo pro Rakousko přínosem. „Projekt takové organizace ale musí být zaměřen nikoli na co největší vykořisťování ženy,

Rovněž v německých ženských spolcích v Čechách a na Moravě se objevují projevy válečného odhodlání žen. Ve druhém roce války psal např. výbor Německého pražského ženského výrobního spolku (*Deutscher Prager Frauen-Erwerb-Verein*) takto: „Zatímco naši udatní vojáci vítězně hájí nás a naši vlast, stojíme my ženy, neúnavně a vědomy si vítězství, doma na svých postech. Chceme pomoci vybojovat vítězství tím, že potíráme chudobu a nouzi, nezaměstnaným dáváme práci, staráme se o raněné, o ně pečujeme a je šatíme; naše úspory a mnohé z toho, co jsme v kuchyni a domácnosti měly za nezbytné a náš navykklý způsob života obětujeme s radostí.“³⁷¹ Spolek se zapojil do válečného úsilí prostřednictvím dílny pro šití a opravu oděvů, zřízené na podzim 1914. Šitím prádla pro vojáky a opravami nemocničního prádla bylo zaměstnáno 132 chudých žen.³⁷² Stejně tak se do válečné péče šitím pro nemocnice (lékařské pláště, operační pláště, obvazy) zapojila již ve druhé polovině srpna roku 1914 dívčí škola brněnského Německého ženského výrobního spolku. „Když muži spěchají ke zbraním, nemohou ženy a dívky zahálet – tak zní starý německý mrav“, píše se ve výroční zprávě.³⁷³

Podobně výroční zpráva Dámského spolku pro zřízení německých dívčích škol z roku 1915/16 v Českých Budějovicích zachycuje trvalý válečný odhodlání a schopnost přinášet oběti i ve druhém roce války: „Naopak, obdiv a nadšení pro zdatnost a hrdinství naší armády, stejně tak jako prohloubená víra v naše konečné vítězství, je posílily“, píše se v úvodu.³⁷⁴ Zpráva připomíná rovněž zasílání „dárků z lásky“ vojákům na frontu o Vánocích a velikonocích, a vyzvedává výchovné zapojení dětí do úkolů válečného úřadu a naznačuje i jistou militarizaci vzdělávání. Vezmeme-li v úvahu, že citované výroční zprávy byly psány s jistým časovým odstupem, v době, kdy již přicházely zprávy z bojišť, lze se přiklonit k závěru, že zrcadlí autentickou pozitivní angažovanost německých žen v českých zemích ve prospěch války.

bez jejíž práce se v daných poměrech nelze obejít, ale na její co největší ochranu ...“. Organisation und Aufgaben der Frauenarbeit im Kriege, ZFS, Jg. 7, 1917, Nr. 9–10, s. 2–3.

³⁷¹ *Bericht des Ausschusses für die 46. ordentl. General-versammlung des Deutschen Prager Frauen-Erwerb-Vereins für das Jahr 1915*. Prag: Verlag des Deutschen Prager Frauen-Erwerb-Vereins 1916, s. 7.

³⁷² Celkem tak bylo vyrobeno 1912 košilí, 1084 kalhot, 290 polštářů, 176 břišních pásů a dalších položek, celkem jak hrdě zpráva uvádí, 23.921 kousků prádla. *Bericht des Ausschusses*, c. d., s. 1 a násl.

³⁷³ *Ziebenzehnter Jahres-Bericht der Schulen des Frauenerwerb-Vereins in Brünn für das Schuljahr 1913–1914*. Brunn: Verlag des Brünner Frauenerwerb-Vereins, 1914, s. 5–6.

³⁷⁴ *Unsere Schuljugend im Kriegsdienste. Jahresbericht der Schulen des Damenvereines zur Errichtung deutscher Mädchenschulen in Budweis*. Budweis, 1916, s. 5–6.

Pro české ženské spolky a tisk nejsou naproti tomu proválečné postoje a rétorika typické.³⁷⁵ Zapojení do válečného úsilí, jež bylo všeobecným jevem, je v nich přítomno, je však popisováno střízlivěji a civilněji. Například Výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze za rok 1914 a výroční zpráva jím zřízené Obchodní a průmyslové školy za rok 1914/15 začíná připomínkou smrti následníka trůnu a účasti představitelky spolku na smutečných akcích. K válce se ale vrací jen zmínkou o účasti na první válečné půjčce (1500 korun), připomínkou zapojení spolku do humanitárních akcí věcnými a peněžitými dary a informací o účasti zástupkyň spolku v různých charitativních výborech. Samostatná zdola organizovaná akce obdobná šicí dílně na německých dívčích školách v Praze a v Brně popisována není. Žádné nadšení pro válku nevyčteme ani z výroční zprávy spolku židovských žen v Brně, kde je jen suše konstatováno, že rok 1914/15 byl ve znamení války a že spolek vynaložil 5000 korun na podporu židovských uprchlíků z Haliče.³⁷⁶

Výše uvedené dílčí pozorování však neznamenají, že by se české ženy a spolky neúčastnily práce, chápané jako obecněprospěšné, jejíž potřebu vyvolala válka. Například Jindřiška Wurmová, již zmíněná mírová aktivistka z Brna, které odešli na frontu oba synové, reagovala na výzvu Zemského moravského výboru k zapojení se do probíhajících akcí spojených s mobilizací a pracovala čtyři roky jako ošetřovatelka raněných.³⁷⁷ Do šití prádla pro vojsko, které organizoval Červený kříž, se zapojila např. brněnská Vesna. To jsou jen dva příklady, které zachytil Josef Kudela.³⁷⁸

I když se v českém ženském tisku neobjevuje nadšení pro válku, zrcadlí pohnutí a patos, který válka vyvolala. Příkladem je úvodník K pozitivním cílům!, který publikovala v *Ženském světě* Věra Babáková.³⁷⁹ „Všichni jsme si však vědomi, že prožíváme chvíle nesmírné důležitosti pro veškeré lidstvo. Prudké otřesy zasahují i duše hovící si jinak v tupém klidu, a hlavy jindy nepřístupné hlubším úvahám stávají se vnímavými pro vážné a všeobecné problémy³⁸⁰“, vyznávala v úvodu. Celkově stať nesměřovala k přitakání válce, ale k úvaze, že nikdy by nebyla vzrostla nenávist mezi národy do té míry, že ji nelze jinak uhasit než potoky

³⁷⁵ Jednoznačnější závěr by musel být podložen vyhodnocením dostupných pramenů. Za příznačné lze ale považovat již to, že *Kriegskalender* německorakouského ženského hnutí neměl českou obdobu.

³⁷⁶ 53. *Jahresausweis Israel. Frauenvereins Brünn für das Jahr 1914–1915*, Brünn: Verlag israel. Frauenvereins Brünn, 1915.

³⁷⁷ Jindřiška WURMOVÁ, Z těžkých dob. In: Josef KUDELA (ed.), *Brno v Boji za svobodu*, c. d., s. 219–224.

³⁷⁸ Viz Josef KUDELA (ed.), *Brno v Boji za svobodu*, c. d., s. 211 a násl.

³⁷⁹ Věra BABÁKOVÁ, K pozitivní cílům! *Ženský svět*, roč. XIX, 10. I. 1915, č. 1, s. 1–4.

³⁸⁰ Věra BABÁKOVÁ, K pozitivní cílům!, c. d., s. 1

krve, pokud by žena měla náležitý význam ve vedení národů a států.³⁸¹ Ženy by měly zvednout prapor mírové internacionály a pracovat pro lepší budoucnost. Postoje Babákové v mnohém rezonovaly s postoji ženských aktivistek, které nepropadly válečné nenávisti, ale usilovaly o její překonání s odkazem na společné ženství.³⁸²

Můžeme shrnout, že v prostředí ženského hnutí válka vyvolala řadu reakcí, které se velmi lišily v intenzitě nasazení na podporu války. V českém ženském hnutí chybí pokus obrátit potenciál českých ženských spolků ve prospěch války, jako tomu došlo u hnutí žen německých a rakouských. Převládajícím pocitem českých aktivistek za práva žen byla v prvních letech války rezignace a často i dobrovolné utlumení veřejné činnosti.

Vliv války na postavení žen ve společnosti

„Feminismus patří k poraženým ne-li přímo k zabitým ve válce“, psal v roce 1915 vídeňský *Zeitung für Frauenstimmrecht*, za války vnitřně rozpolcený mezi věrností feministickému internacionalismu a bojovým vlastenectvím.³⁸³ Válka v prvních letech skutečně utlumila emancipační ženské snahy. Současně však radikálně měnila hospodářské, sociální a částečně i právní postavení žen. Z dlouhodobějšího hlediska posílila jejich roli ve společnosti. Nové požadavky, které válka vedená v době všeobecné branné povinnosti mužů na ženy kladla, transformace genderových rolí v soukromé i veřejné sféře a vtahování žen do rozšiřující se veřejné sféry, rovněž s postupem doby akcentovaly morální nárok žen na politickou participaci a rovnost.³⁸⁴ Dopady války na postavení žen byly tak zásadní, že některé bojovnice

³⁸¹ Věra BABÁKOVÁ, K pozitivní cílům!, c. d., s. 3.

³⁸² Mezinárodní časopis *Ius sufragii* přinesl v roce 1914 příspěvek předsedkyně francouzského výboru pro volební právo žen, která se mj. pokusila zevšeobecnit duševní rozpoložení žen různých národů po vypuknutí války. Podle autorky ženy vykazují tyto rysy: vroucnou a entusiastickou lásku k vlasti, bezpodmínečné odevzdání a snahu pomoci všemi dostupnými formami, dočasné přerušení všech specificky ženských snah, přání, aby síla zvítězila nad právem a aby válku nahradil trvalý mír. *ZFS*, Jg. 5, Nr. 1, s. 3–4.

³⁸³ Henriette HERZFELDER, Die Frauenorganisationen und der Krieg. *ZFS*, Jg. 5, Nr. 2–3, s. 2.

³⁸⁴ Ernestine von Fürth formulovala tuto souvislost již na začátku války. „Když se válka všeobecnou brannou povinností stala skutečnou lidovou, musí o válce a míru rozhodovat vůle celého lidu. Lid, to jsou ženy a muži, to jsou miliony vojáků na frontě, kteří plní povinnosti ke své vlasti, a matky a ženy, které vykonávají svoji denní práci a strachují se o jejich životy“, psala v roce 1914. Ernestine von FÜRTH, Der Weltkrieg und die Frauen. *ZFS*, IV. Jg. 1914, Nr. 8., s. 1–2, s. 1. Od začátku války tak můžeme vysledovat nový morální apel. Mají-li ženy převzít odpovědnost za přítomnost a budoucnost v těžkých časech, mají-li přinášet nejvyšší oběti, musí být plnoprávními občany.

za práva žen si koncem války kladly otázku – jak to učinila Ernestine von Fürth – zda se velké dějinné změny neprosazují jen pod tlakem násilných činů, a zda neslýchané utrpení a nouze válečných let nepřipravily cestu novému řádu.³⁸⁵

Válka především přinesla změny v ekonomickém postavení žen. Došlo k nárůstu zaměstnanosti žen a k urychlení procesu, který byl již před válkou na vzestupu – k masovějšímu nástupu žen do mužských povolání. O jeho rozsahu se ovšem vedou spory. Christa Hämmerle tvrdí, že současný stav bádání svědčí o tom, že ženy skutečně masivně nahrazovaly muže, kteří byli povoláni na frontu, a to tím více, čím déle válka trvala. To nutně narušovalo zaběhnutý genderový řád. Dělo se tak v mnoha oblastech a povoláních, v průmyslové výrobě, v kancelářích, v obchodě, na poštách, železnici a v městské hromadné dopravě. Podle Hämmerle se nejednalo ani tak o senzační nárůst počtu žen, které byly zapojeny do výroby. Šlo především o významný posun žen do sfér, důležitých pro válku, do rychle se rozvíjejícího zbrojního průmyslu, kde pracovalo hodně mladistvých a žen.³⁸⁶

Tyto změny byly patrné již záhy po vypuknutí války. Bedlivě jej sledovaly i představitelky ženského hnutí. Situaci ilustruje *Ženský obzor* v roce 1915. „Ženy za války nastoupily různá povolání. Na brněnské elektrické dráze působí ženy ve stejnokroji, který sestává z černé bluzy s kapsou pro hodinky a z černé nízké čepice. – V Drážďanech přijato bylo 200 žen za konduktorky. Do organizace ženské policie, autorisované vládou, dalo se zapsati as 11.000 žen, které se podrobily výcviku a ve stejnokroji nastoupí službu, aby mužstva bylo možno použiti do fronty. – Následkem nedostatku číšníků ve Vídni nastoupily k obsluze v kavárnách ženy, počínaje 1. květnem t. r. – V Německu učiněný návrh, aby následkem nedostatku mužů ženy holily, našel v organizaci holičů a vlásenkářů odpor. – Pruská sněmovna schválila osnovu zákona Dalbiezova, dle níž bojující mužstvo má býti nahrazeno ženami, matkami, sestrami a dcerami padlých nebo raněných vojínů.“³⁸⁷

³⁸⁵ Ernestine von FÜRTH, Die Wirkung des Krieges auf das Frauenwahlrecht. *Neues Frauenleben*. Wien, Jänner–Februar 1918, XX, 1–2, s. 1–6, s. 1

³⁸⁶ Christa HÄMMERLE, *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n...*, c. d., s. 15. Podle Barbary BEUYS ale neexistují studie, které by ukázaly, nakolik byly skutečně za války ženy činné v profesích typických pro muže. Na místa ve zbrojních fabrikách byly ženy při nízkých mzdách verbovány jen těžce. Fabriky samotné dávaly přednost mužům – i válečným zajatcům – před ženami. Zatímco zaměstnanost žen narostla v Německu mezi léty 1914 a 1918 jen o 17%, v letech 1905–1909 o 22%, uvádí Beuys. Barbara BEUYS, *Die Neue Frauen*, c. d., s. 346–347.

³⁸⁷ Ženy ve válce. *Ženský obzor*, roč. XIII, č. 9, 1915, s. 282.

Ke konci války byly ženy stále intenzivněji zapojovány i do služby přímo v ozbrojených silách. Ženský obzor v roce 1918 k tomu referuje: „Válečné pomocnice ujímají se nyní u nás hromadně práce vojáků v kancelářích a v jiných lehčích službách v kasárnách.“³⁸⁸

Zprávy si často všímají především nového fenoménu, který válka přinesla – žen v uniformách. Ženy v uniformách, například řidičky vídeňských tramvají, se staly rychle populárním válečným symbolem. Obrazy žen zastávajících „mužské role“ měly ovšem své místo ve válečné propagandě, což, jak míní Barbara Beuys, mohlo vést k přecenění tohoto jevu, jakož i skutečného rozsahu zapojení žen do hospodářství, a to i pozdějšími historiky.

Rudolf Kučera v práci *Život na příděl* věnuje ženám v uniformách pozornost jako jednomu z faktorů, které způsobovaly proměnu v genderových vztazích v dělnické třídě. Kučera připomíná, že zatímco před válkou způsobovalo nošení dámských kalhotových sukní veřejné pohoršení, staly se ženy nejen v mužském oděvu, ale i různých uniformách symbolizujících veřejnou moc v druhé polovině války každodenní realitou. Dělníci-muži tak byli nuceni přijmout situace, ve kterých vůči nim ženy vystupovaly v nadřazené pozici (jako tomu bylo třeba při kontrole jízdenek). Tato pozice byla často symbolizována či ztvrzena uniformou.³⁸⁹ To však jistě neplatilo jen pro dělníky, ale také pro muže jiných stavů.

V posledních letech války bylo zapojení žen do výroby natolik intenzivní, že bylo stálým tématem ženských časopisů. Zapojení žen do války přineslo rovněž nová morální dilemata, která již byla konce války anticipována. Mají ženy po válce právo na zachování pozic, které získaly odchodem mužů na frontu? Anebo je mají vyklidit?

Ženská hlídka časopisu *Ženský obzor* popisovala situaci v roce 1917 následovně: „Tři válečná léta dotkla se hluboce ženské otázky a železná nutnost poměrů uvedla ženu do oborů, které jí byly zavřeny a jen s obtíží otevírány. Žena poznenáhla ve většině oborů nahrazuje muže, který koná příležitostnou službu vojenskou. Přirozeně, že po válce nastane odliv, snad i povážlivá nezaměstnanost žen, které se nyní proudem hrnou k různým povoláním, ale již tato tři léta ukázala postačitelnost a inteligenci ženy v nejrůznějších oborech lidské práce. I mytologické zkazky o Amazonkách jsou dnes realizovány ‚ženskými prapory smrti v Rusku‘. Často před válkou jízlivě nadhazovaná méněcennost ženy je dnes překonaným stanoviskem a to již v našich poměrech je pro ženskou otázku dobré plus. I politické předsudky vůči ženě se lámou a rovnoprávnost muže a ženy v politice je otázkou nové obrozené Evropy, třeba by

³⁸⁸ Ženská hlídka. *Ženský obzor*, roč. XVI, 1918, č. 2, s. 55.

³⁸⁹ Rudolf KUČERA, *Život na příděl*, c. d., s. 110.

zaostali maďarští politikové dnes s trapným škrabáním u týlu přiznávali volební právo žen jen některým (!) uherským ženám.³⁹⁰

Rozsah válečného nasazení žen v hospodářství a dilemata, které vyvolala, dokumentuje článek Carla Colberta³⁹¹ s názvem Odstranění válečné práce žen, publikovaný v časopise *Neues Frauenleben* počátkem roku 1918.³⁹² Colbert tvrdí, že ženy, stejně tak muži jsou odpovědní za to, že nezabránilly válce. Naopak, zprostředkovaně ji umožnily tím, že udržely v chodu monstrózní soukolí života společnosti, že téměř bez přechodu, z večera do rána převzaly práci do války odvedených mužů: práci v tramvajové dopravě, bez níž nemohou žít velkoměsta, práci na železnici, při rozvozu chleba z pekáren k prodávacům, kancelářskou práci ve velkých podnicích, práci při rozdělování potravinových lístků, na poštách, telegrafech a jinde. Ženy bezprostředně sloužily válce, vyráběly munici a prádlo a potraviny pro vojáky.³⁹³ Colbert se pak zamýšlí nad možnými scénáři, jak nyní proběhne přechod k mírovému hospodářství v oblastech, kde nyní ženy vykonávají tzv. mužskou práci. Poznává přitom, že válka nepřinesla ženám rovnost, ale stejné vykořisťování.

Na dilemata, nastíněná Colbertem, se pokusila najít odpověď sociální demokratka Emmy Freundlich v knize o zapojení žen do průmyslu za války, publikované v roce 1918.³⁹⁴ Freundlich si je vědoma, že zejména pro Rakousko nejsou k dispozici úplné údaje, přesto na základě dostupných zdrojů (nejen statistik úrazového pojištění, ale též odborů a firemních časopisů) skládá obraz masivního zapojení žen do kovo zpracujícího průmyslu, zbrojařské výroby a dalších odvětví. Válku přitom vidí spíše jako pokračování předválečného trendu příklonu k ženské práci mimo domov, jež se jako první objevila s příchodem manufaktur. Válka však přinesla obrovské zrychlení. Freundlich sice předpokládá příchod vlny poválečné nezaměstnanosti, je však přesvědčena, že s prací žen je po válce potřeba počítat jako s trvalým jevem – čemuž je potřeba přizpůsobit mechanismy ochrany žen při práci, jak je stejná odměna za práci a úprava pracovní doby. Do knihy zahrnula i kapitolu „boj pohlaví“, v níž reaguje na

³⁹⁰ *Tři válečná léta. Ženská hlídka. Ženské listy.* Roč. XV, 1917, č. 7, s. 217–218, s. 218. Autor či autorka dále popisuje dopady na mateřství, které „nyní a zvláště po válce lépe bude ceněno a sociálně pojištěno“, také „otázka nemanželských dětí, která nejtěživěji se dotýkala ženy, dojde úpravy.“ Tamtéž, s. 1.

³⁹¹ Carl Colbert (1855–1929) byl rakouský publicista, od roku 1910 vydavatel vídeňských novin *Der Morgen*.

³⁹² Carl COLBERT. Der Abbau der Kriegsarbeit der Frau. *Neues Frauenleben.* Jg. XX, Jänner–Februar 1918, Nr. 1–2, s. 7–11.

³⁹³ Carl COLBERT, Der Abbau der Kriegsarbeit der Frau, c. d., s. 7.

³⁹⁴ Emmy FREUNDLICH, *Die industrielle Arbeit der Frau im Kriege.* Wien–Leipzig: Anzengruber Verlag, Brüder Suschitzky, 1918.

rozšířené očekávání, že po válce dojde k bojům o pracovní místa mezi ženami a muži. Tuto myšlenku připisuje měšťanským kruhům.³⁹⁵

Předvídaný boj žen o pracovní pozice, resp. o jejich udržení, byl i námětem některých až nenávistných projevů ze strany mužů. Příkladem je článek *Žena za války a po válce* podepsaný „setníkem Bauerem“. Je psaný z pozice vojáka, vracejícího se z fronty, který volá po normalizaci vztahů mezi mužem a ženou, po návratu předválečných poměrů.³⁹⁶ Článek Josefa R. Hradeckého s podobným tématem přinesl *Ženský svět* již v roce 1917.³⁹⁷ Podle Hradeckého je ironií, že ženy nedostaly to, o co usilovaly, tedy politická práva, ale právo na mužskou práci. „Vzniká tak úplně nový typ ženy, úplně odlišný od toho, za který bojovalo ženské hnutí,“ míní. „Věc je jasná, ženy prostě nejsou na svých místech – tam v těch tramwayových vozech, při mužských řemeslech a jinde,“ píše, a vyjadřuje přesvědčení, že „mimo okruh domácnosti nemůže být pro ženy trvalého štěstí“. ³⁹⁸

I když jsou tyto články prezentovány jako výraz zájmu a starosti o postavení žen, je z nich zřejmá obava části mužů z nebezpečné ženské konkurence. Ovšem také část aktivních žen viděla, že bude úkolem po válce, aby ženy, jimž byla výdělečná práce poměry vnucena, „byly vráceny rodině a domácnosti, svému přirozenému poslání mateřskému a svému vnitřnímu životu ženy“, jak psala Olga Stránská.³⁹⁹

To, co Colbert popisoval z pohledu konce války jako potenciální spoluvinu žen na válce, reflektuje z jiného úhlu Gabriela Dudeková jako válečné ženské zásluhy. Podle Dudekové pracovní nasazení žen a jejich role při udržování válečné ekonomiky a plnění „služby vlasti“ v zázemí zrovnoprávnily ženy a přelomily bariéry v názorech na tradiční

³⁹⁵ „Dělníci připouštějí stále více a více, že bránit se proti pronikání žen do různých povolání by bylo marným a pošetilým úsilím. Když se přesto stále mluví o bojích pohlaví, které nastoupí po konci války, pak pochází toto myšlenková vybava z měšťanských kruhů. Ty předpokládají, že po válce by mohly být ženy opět vytiskovány muži, a že tím musí utrpět ženská výdělečná práce a rovnoprávnost.“ Emmy FREUNDLICH. *Die industrielle Arbeit der Frau im Kriege*. c. d., s. 71.

³⁹⁶ BAUER, (setník). *Žena za války a po válce*. Přeložila L. GROSSMANNOVÁ-BRODSKÁ, *Ženské listy*, roč. 47, 1919, čísl. 10–11, s. 5–8.

³⁹⁷ Jos. R. HRADECKÝ, *Nové ženy*. *Ženský svět*. Rubrika Volná tribuna. 1917, č. 2, s. 41–43.

³⁹⁸ Jos. R. HRADECKÝ, *Nové ženy*, c. d. s. 41–42.

³⁹⁹ Olga STRÁNSKÁ, *Ženská otázka v novém osvětlení*. *Ženský svět*. 1917, č. 5–6, s. 104–105. V článku se Stránská zamýšlí nad současným stavem ženského hnutí. Zdá se jí, jakoby se život žen omezil na dva obory: hospodyňství a výdělečné zaměstnání. Ostatní zájmy jakoby u nás zanikly, ženské hnutí umlklo, píše. Ženské hnutí dosáhlo plné zralosti, ocitá se v postavení jakéhosi obratu. Návrat žen do domácnosti tak autorka vidí jako jeden z možných úkolů nového ženského hnutí.

poslání ženy v privátní sféře rodiny.⁴⁰⁰ Argument, vyskytující se do té doby v antifeministických spisech, zejména v katolickém prostředí, jako nezpochybnitelný, že totiž ženy, chtějí-li mít ženy stejná práva, musí mít i stejné povinnosti, včetně vojenské služby, definitivně padl.⁴⁰¹

Ilustrací proměny, kterou popisuje s historickým odstupem Dudeková, je anonymní článek ve vídeňském časopise *Zeitschrift für Frauenstimmrecht* s názvem *Das Wahlrecht der Frauen in Österreich* z léta roku 1918, v němž autor (či autorka) popisuje změnu naladění od začátku války. „Jestliže se na počátku války, s odchodem mužů na frontu, kteří měli sami rozhodnout o osudu světa, zdálo, že utichla všechna feministická snažení, situace se časem změnila. Ženy se zařadily mezi bojovníky. Zařadily se po tisících za válečnou frontu. Jejich práce napomáhá v obraně proti nepříteli a posiluje bojeschopnost mužů. Pocit nepostradatelnosti, musel nezbytně posílit těžce narušené sebevědomí žen, a tím také znovu oživil přání, aby dosáhly postavení odpovídající jejich hodnotě v národním i státním společenství.“⁴⁰²

Diskurs, který shrnuje Dudeková, byl typický pro část ženského hnutí, která se zapojila do válečného úsilí z nacionálních důvodů. Zdůrazňování válečných zásluh žen, které prokázaly svoji hodnotu tím, že nahradily v zaměstnáních muže a byly matkami synů, kteří válčili a umírali za vlast, a proto zasluhují lepší místo ve společnosti a volební právo, nebyl jediný.

Pacifistické feministky naopak spojovaly ženy s myšlenkami překonání národnostních antipatií, kosmopolitismu a míru. Ženy jako ochránkyně života ničeného válkou byly zvláště nakloněny míru, rozšíření volebního práva na ženy by tedy humanizovalo svět. Tyto úvahy (válečné zásluhy žen versus mírová povaha žen a humanizace světa), jakkoli jsou ve své vyhraněné podobě antagonistické, byly v praxi často různým způsobem kombinovány. Tato kombinace byla pro české prostředí typická. Na rozdíl od žen českoněmeckých a rakouských se české feministky neztotožnily s válkou, avšak schopnost zastat muže v práci a zajistit tak přežití dětem a rodině, se počítala. Byla zdrojem hrdosti žen a oporou pro jejich politické požadavky.

⁴⁰⁰ Gabriela DUDEKOVÁ, Vplyv Velkej vojny a rozpadu Habsburskej monarchie na právne a spoločenské postavenie žien. In: Lucie KOSTRBOVÁ, Jana MALÍNSKÁ, a kol. 1918. Model komplexního transformačního procesu?. c. d., s. 169–191.

⁴⁰¹ Gabriela DUDEKOVÁ, Vplyv Velkej vojny ..., c. d., s. 172–173.

⁴⁰² Das Wahlrecht der Frauen in Österreich, *ZFS*, VIII. Jahrgang, Wien Mai–Juni 1918, Nr. 5–6, s. 3.

Výzvou ženskému hnutí – bez zřetele k tomu, zda podporovalo válečné běsnění z nadšení či donucení, anebo mu vzdorovalo – bylo stále širší vtahování žen do veřejné sféry a ukládání povinností ženám, které byly součástí válečného hospodářství.⁴⁰³ Na tomto místě je užitečné učinit malou odbočku a připomenout zásadní hospodářskou a sociální proměnu, jíž znamenalo zavedení válečného hospodářství v Rakousko-Uhersku.

Základ pro válečné hospodářství byl položen zákonem o válečných příspěvcích (*Kriegsleistungsgesetz*) z prosince roku 1912,⁴⁰⁴ jehož přijetí bylo podmíněno vedením války na Balkáně. Zákon měl umožnit efektivní vedení války též na domácí frontě.⁴⁰⁵ Zákon navazoval na tradiční povinnosti věcných dodávek v době války, nadto ale zaváděl i pracovní povinnost a možnost rozsáhlé militarizace hospodářství. Muži mezi 18. až 50. rokem, kteří nebyli vojensky činní, mohli být v době války povoláni k různým službám. Zákon též dával možnost postavit podniky důležité pro vojenskou výrobu pod přímou vojenskou správou.

Zásahem do práv části žen byla již novelizace zákona o válečných výkonech v březnu 1917, která zavedla podstatné rozšíření pracovní povinnosti (fakticky nucené práce) ve všech závodech válečného průmyslu, a to bez rozdílu věku a pohlaví. Tím byly postaveny rovněž dotčené ženy pod zákon a ztratily svobodu pohybu.⁴⁰⁶ Dalším krokem byl návrh zákona z jara 1918, kterým měla být zavedena všeobecná válečná pracovní povinnost žen ve věku 19 až 40 let (a dále rozšířena pracovní povinnost mužů). Návrh byl reakcí vlády na lednové stávky roku 1918 a měl jím být nahrazen systém militarizovaných podniků podléhajících vojenské správě systémem nuceného výkonu práce.⁴⁰⁷

Návrh vyvolal ohlas v ženském hnutí. Posílil morální odpor vůči politické nesvéprávnosti žen, která začala být pocíťována jako zjevně amorální. „Pokud by neukázala ženám tato nesmyslná válka, že se musí zasazovat všemi prostředky o volební právo žen, musí skutečnost, že se o takovémto zákoně zasahujícím do života žen, rozhoduje přes hlavy těch, jichž se týká, probudit i ty nejlínější a nejméně přemýšlivé, uváděla Ernestine von

⁴⁰³ Válečné hospodářství v Rakousku popisuje mj. systematicky diplomová práce Mathias BRUCKER, *Die Kriegswirtschaft Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*. Universität Wien: Diplomarbeit. Wien, 2010.

⁴⁰⁴ Gesetz vom 26. Dezember 1912, betreffend die Kriegsleistungen, RGBl. Nr. 236

⁴⁰⁵ Viz Mathias BRUCKER, *Die Kriegswirtschaft ...*, c. d., s. 11 násl.

⁴⁰⁶ Christa HÄMMERLE, *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n...*, c. d., s. 16.

⁴⁰⁷ Srv. Maria L. KLAUSBERGER, *Die Frauen und die allgemeine Dienstpflicht*. In: *ZFS*, Jg. 8, 1918, Nr. 3–4, s. 1–3.

Fürth.⁴⁰⁸ Podobně publicistka Henriette Herzfelder argumentovala, že ženy nejsou stroje ani hélóti a minimální možný odpor vůči zákonu vtělila do věty: nejdříve volební právo, poté pracovní povinnost.⁴⁰⁹

V posledních válečných letech uvažovaly již také vládní kruhy v Německu a Rakousko-Uhersku o volebních reformách. Úvahy se objevovaly v Rakousku rovněž na úrovni komunální, zejména ve velkých městech, jako byla Vídeň a Praha, kde obecní volební právo nebylo – na rozdíl od voleb do říšské rady – reformováno, a řídilo se již přežilými volebními řády z poloviny uplynulého století. Dokladem, jak válka ovlivnila smýšlení o volebním právu žen na straně moci, je Vaszonyiho návrh reformy volebního práva v Uhersku z prosince roku 1917. Ženám mělo být dáno plné pasivní volební právo a aktivní volební právo buďto pro splnění vzdělanostního cenzu (což v uherských podmínkách s vysokou mírou analfabetismu znamenalo omezení volebního práva na malou část žen), pokud ženy byly členkami vědecké, literární nebo umělecké společnosti anebo pokud jejich manžel padl ve válce a měly s ním dítě.⁴¹⁰ Takovéto návrhy ovšem narážely na pobouření. (Co matky synů padlých ve válce? Copak smrt manžela nestačí?). Utvrzovaly ženy v nepřijatelnosti škatulkování a zpochybňovaly pojetí volebního práva žen jako odměny.⁴¹¹

V Praze oznámil starosta Grosz ochotu k přípravě reformy zastaralého volebního práva počátkem roku 1917. Reformou mělo být provedeno co největší rozšíření volebního práva, zvláště zavedením volebního práva žen, a to případně také zavedením rovného, přímého, tajného volebního práva. Zatímco návrh jako takový byl přijat jednomyslně, ustanovení o rovném, přímém a tajném právu většinově. V odůvodnění reformy je mj. poukázáno na to, že všechny vrstvy obyvatelstva prokázaly ve válce svoji zralost.⁴¹² Příslib však nebyl naplněn. Po lednových stávkách a demonstracích roku 1918 rovněž rakouská vláda přislíbila demokratizaci obecních voleb, jelikož uznala, že „předpoklady a stanoviska

⁴⁰⁸ Ernestine von FÜRTH, Die Arbeitspflicht die Frauen. Der Bund: Zentralblatt des Bundes österr. Frauenvereine. roč. XIII, 1918, č. 4, s. 1–3.

⁴⁰⁹ Henriette HERTZFELDER, Arbeitspflicht und Wahlrecht. In: ZFS, Jg.8, 1918, Nr. 2–3.

⁴¹⁰ Michal POTEMRA, Boj za všeobecné volebné právo v Uhorsku v politike slovenskej národnej buržoázie v rokoch 1910–1918. Historické štúdie XXII, 1977, 141–176, s. 163 a následující.

⁴¹¹ Ernestine von FÜRTH, Die Wirkung des Krieges auf das Frauenwahlrecht. *Neues Frauenleben*. Wien, Jänner–Februar 1918, XX, 1–2, s. 1–7, s. 3–4. Ze strany českých žen se uherská reforma dočkala kritiky i ze strany národnostní, kdy *Ženský obzor* vzhledem k požadavku znalosti maďarského jazyka konstatuje, že „Nemaďarským ženám je tato reforma tolik jako nic.“ Volební právo žen v Uhrách, *Ženský obzor*, č. 3, 1918, s. 90.

⁴¹² Das Frauenwahlrecht auf dem Weg. ZFS. Jg. 7, Nr. 4.5, April–May 1917, s. 1.2.

pro volební právo do obcí byly válkou podstatně změněny“ a potvrdila svou otevřenost i vůči „nárokům na účast žen ve veřejném životě odůvodněném jejich součinností ve válce“.⁴¹³

Vlády válčících států novými nároky, které kladly na ženy, nechtěně ale nevyhnutně nastolily otázku jejich politických práv a občanství. Válka tak vrátila volební právo žen na politickou agendu a v celém středoevropském prostoru z něj vytvořila potenciální součást „revolučního ujednání“ a nového uspořádání poměrů.

3.2. České ženy a československá národní revoluce

Účast českých žen na sociálních protestech za války

První světová válka přinesla zásadní proměnu vztahu civilního obyvatelstva a státu. Nové vztahy se formovaly v oblasti každodenních existenčních zápasů – v oblasti výroby a distribuce potravin. Jak v Rakousku tak i Německu se již na podzim roku 1914 začaly projevovat potíže v zásobování chlebem a bramborami. Zásobovací potíže se – ve všech směrech – v průběhu války zesilovaly a vedly k jevům známým jako hladové bouře. Podle Belindy J. Davis, která analyzovala hladové bouře v Berlíně, zápasy o otázky produkce a distribuce potravin – v nichž vystupovaly chudší městské ženy jako klíčové aktérky – napomohly zásadní změně vztahů mezi německým státem a obyvatelstvem. V průběhu války začala totiž široká veřejnost vnímat německou vládu jako odpovědnou za službu lidu, a nikoli obráceně, jako tomu bývalo dříve. Fatální neschopnost vilémovského státu dostát této nové povinnosti, specificky prostřednictvím přiměřeného zásobování, byla spolu s vojenským neúspěchem signálem ke zhroucení režimu.⁴¹⁴ V české historiografii zatím politické čtení hladových bouří nezdolácnělo. Převládá tendence klást apolitické a živelné hladové bouře do kontrastu s postupně se politicky profilujícím stávkovým hnutím.⁴¹⁵

⁴¹³ Podrobnou zprávu o prohlášení vlády přinesly např. *Národní listy*, 21. ledna 1918, večerní vydání.

⁴¹⁴ Belinda J. DAVIS, Homefront. Food, Politics and Women's Everyday Life During the First World War. In: Karen HAGEMANN, Stefanie SCHÜLER-SPRINGORUM (eds.), *Home/front: the military, war, and gender in twentieth-century Germany*. Oxford: Berg, 2002. s. 115–137, s. 117. Autorka se ve statí zabývá policejními zprávami o naladění obyvatelstva (*Stimmungsberichte*) v Berlíně a ukazuje tyto zprávy jako účinný prostředek komunikace mezi obyvatelstvem a mocí, zprostředkující jeho starosti a tužby nahoru a mocným a moci státu směrem dolů.

⁴¹⁵ Příkladem je dále citovaná stať Petera HEUMOSE, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: Hans MOMMSEN, Dušan

Změněné postavení žen a odpovědnost za zajištění rodin vedly rovněž v českých zemích k rozšíření nového fenoménu – účasti žen na sociálních protestech. Podle Petera Heumose, který zpracoval ucelený výčet hladových nepokojů v českých zemích v letech 1914–1918, představovaly hladové bouře (vedle protestních akcí v armádě a sporadických hornických stávek) v prvních dvou válečných letech nejčastější formu kolektivního sociálního protestu.⁴¹⁶ V roce 1915 bylo v českých zemích prokázáno 31 hladových demonstrací, v roce 1916 stoupl jejich počet na 70, u pěti z nich přitom dosáhl počet účastníků 1000 osob. V letech 1917 a 1918 (do října) se v Čechách konalo 252 hladových demonstrací, přičemž hladové demonstrace přecházely v těchto dvou letech velmi rychle v masové hnutí.⁴¹⁷

Jádro hladových demonstrací tvořili děti, ženy a mladiství. Spíše ojediněle docházelo k jejich spojení se stávkami, jako tomu byl v dubnu 1917 v Prostějově.⁴¹⁸ Podle Heumose zůstalo pro hladové demonstrace do konce války charakteristické nekomplexní vnímání souvislostí mezi okolnostmi, které se podílely na příčinách hladu. Při 588 hladových demonstracích v rozmezí let 1915 až 1918 účastníci jen ve 12 případech protestovali proti nedostatkům v distribuci a jen v jediném případě požadovali zastoupení v místní aprovidační komisi.⁴¹⁹ Heumos též uvádí, že nestejně rozdělování nedostatkových potravin vyvolávalo u obyvatelstva často větší rozhořčení než samotný nedostatek, a že se rozhořčení často obraceli proti majetným vrstvám, bohatým, blahobytným a privilegovaným vůbec.⁴²⁰ Ojediněle nabývaly tyto demonstrace formu mírových manifestací. Heumos si klade otázku, zda lze toto malé zpolitisoání připsat dělnickým stranám, především československé sociální demokracii. Podle něj živelné lidové nepokoje neodpovídaly vkusu sociální demokracie a také proto zůstaly izolované.⁴²¹

Jakkoli pouličním protestům nebyl historiografií připsán politický, revoluční a státotvorný smysl, socialistické političky, například Františka Zeminová či Louisa Landová-Štychová (jak ukáží v další kapitole práce) se jich dovolávaly jako prvku, legitimizujícího a

KOVÁČ, Jiří MALÍŘ a Michaela MARKOVÁ (eds.), *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno: Matice moravská, 2000, s. 207–232.

⁴¹⁶ Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 208.

⁴¹⁷ Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 208.

⁴¹⁸ Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 211. V Prostějově demonstrovalo asi 600 žen a dětí proti nedostatku chleba, které pohnuly dělníky k zastavení práce a společnému vyjednávání s hejtmanstvím.

⁴¹⁹ Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 214.

⁴²⁰ Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 214 a násl.

⁴²¹ Petr HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, c. d., s. 216 a násl.

morálně odůvodňující účast žen na správě věcí veřejných a při budování nového státu. Vedle hladových bouří se ženy účastnily rovněž stávkového hnutí. To mělo nejen dopad na další mobilizaci žen, ale – v radikálním výkladu československé revoluce – přímo činilo z mas protestujících žen politické aktéry.

Účast žen na hladových bouřích a stávkách lze též chápat jako jednu z vrstev ženského protestu proti válce. Měla s „autenticky politickým protestem“ (Michal Pullmann) žen, jemuž se budu věnovat dále, jen volnou souvislost. Byla s ním však spjata hodnotově, a to odporem vůči poměrům pocítovaným jako neúnosné, a tím, že činila stávající moc odpovědnou za tento stav nouze a vytvářením nároků na spravedlivější řád (viz též Úvod).

Politická aktivizace českých žen v letech 1917 a 1918

Rozmach hnutí za volební právo žen, které slavilo své vítězství zvolením spisovatelky Boženy Víkové-Kunětické do českého zemského sněmu v roce 1912, vzal s vypuknutím války za své. Ženské spolky a periodika byly nuceny v důsledku válečného nedostatku a cenzury omezit svoji činnost. „Veškerá politická činnost byla zatlačena do soukromí. Každý jednal na svou pěst“, popisuje situaci Albína Honzáková.⁴²² Situaci Ženského klubu českého, před válkou centra českého feminismu, shrnuje slovy: „Za války dělal Klub tichou obstrukci“.⁴²³ Rovněž na Moravě ustala v roce 1915 téměř všechna spolková aktivita pokrokových žen.⁴²⁴ Některé mírové aktivistky byly sledovány policií.⁴²⁵ Ženy z okruhu příbuzných zahraničního odboje (například Alice Masaryková a Hana Benešová) byly vězněny. Persekuce postihla i další ženy, někdy za reálné jindy smyšlené činy odporu, např. Relu Kotíkovou z brněnské pobočky Živnostenské banky za šíření letáků, tři ženy z Ivančic pro údajné vyšívání ruské vlajky.⁴²⁶

Teprve politické uvolnění, které bylo možné pozorovat v roce 1917, od nástupu císaře Karla, vyhlášení politické amnestie a svolání říšského sněmu, umožnilo pozvolné oživení

⁴²² Albína HONZÁKOVÁ, *Kniha života*, c. d., s. 68.

⁴²³ Takovou tichou obstrukcí byl například cyklus „Žena v české reformaci“, která vznikla „pod taktovkou“ Františky Plamínkové. Viz Eva UHROVÁ, Charismatická učitelka prvorepublikové ženské elity. Albína Honzáková, c. d., s. 144.

⁴²⁴ Jana BUREŠOVÁ, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě, c. d., s. 88.

⁴²⁵ Srv. Lucie JELÍNKOVÁ, Zapomenutá aktivistka Pavla Moudrá, c. d., s. 97.

⁴²⁶ Viz též Josef KUDELA, *Žena v našem boji za svobodu*, c. d., s. 14 a násl.

ženského hnutí. I tentokrát, a to ve vyhraněné podobě, se proluly snahy národní, nově stále intenzivněji protirakouské, se ženskými emancipačními snahami. Současně byla v nových podmínkách nastolena stará dilemata ženského emancipačního hnutí. Šlo především o otázku, zda mají aktivistky obnovit samostatné ženské postupy anebo se přidat k politickým stranám. Odpověď ale byla tentokrát jednoznačná: nikoli stranou, ale se stranami muselo jít ženské hnutí, chtělo-li zasahovat do dění.

S odstupem dvou desetiletí líčila Františka Zeminová naladění žen v posledních válečných letech takto: „V roce 1917 a 1918 byly již ženy znovu v silné aktivitě. Pořádaly demonstrace proti válce, hladu a proti Rakousku docela otevřeně. Ulice Prostějova, Plzně aj. byly zborceny krví demonstrujících žen a dětí – nikoli mužů. Za tmy, hladu a pěšky absolvovaly jsme na sta revolučních projevů v Praze i na venku. Mne za revoluční řeč o 1. máji 1918 stíhali u zemského trestního soudu a konfinovali venku na vesnici, Plamínkovou vyšetřováním disciplinárním. Před tím jsme společně s Plamínkovou a Výborem konaly obrovské schůze žen v Měšťanské besedě a j.“⁴²⁷

V roce 1917 dochází vedle hladových bouří také ke stále častějším projevům politického odporu žen proti válce. Protesty navazovaly na tradici slavení mezinárodního dne žen (*Frauentag*) sociální demokracií. Již 29. dubna 1917 se konalo shromáždění německých sociálně demokratických žen v Brně pod heslem „za volební právo žen a mír“. Řečnice mluvily o vztahu dělnictva k válce a k ruské revoluci a požadovaly svolání parlamentu. Jednání se zúčastnily jako hosté nejen zástupkyně ženského měšťanského hnutí, ale i ženy z české sociální demokracie.⁴²⁸ Ve Vídni se od jara 1917 začínají znova pořádat akce za zavedení volebního práva žen v komunálních volbách a za rovnoprávnost žen sociální demokratky i měšťanské spolky.⁴²⁹ Pokroková organizace moravských žen adresovala říšské radě ve Vídni dotaz, zda vláda hodlá podniknout potřebné kroky k jednání o míru. Za dva týdny bylo po Moravě shromážděno přes 50 000 podpisů.⁴³⁰

⁴²⁷ Fráňa ZEMINOVÁ, Vůdčí hlava čs. feminismu. In *Kniha života*, c. d., s. 455–468, s. 465.

⁴²⁸ Za českou sociální demokracii se zúčastnila paní Skannik, za měšťanské spolky předsedkyně místní pobočky *Frauenstimmrechtskomitee* paní Sinaiberger. Zpráva se ovšem staví kriticky ke zdůrazňování třídního boje ze strany sociálních demokratek. L. S. Eindrücke von Frauentag in Brünn, *ZFS*, 7 Jg. Nr. 4 – 5, Wien, April–May 1917, s. 4–5.

⁴²⁹ *ZFS*, 7 Jg. Nr. 4–5, Wien, April–May 1917, s. 6; *ZFS*, 7 Jg. Nr. 6–7. Wien, Juli 1917, s. 4–5.

⁴³⁰ Jana BUREŠOVÁ, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě. c. d., s. 88.

Angažované české ženy si byly vědomy velikého znevýhodnění ve srovnání s muži v možnostech své účasti na politickém dění. Poukazuje na to veřejný projev třinácti českých spisovatelek a intelektuálek,⁴³¹ které se obracely v roce 1917 k českým poslancům. V textu prohlášení žen se uvádí: „Českým poslancům! Ve velké dějinné době, kdy jde o přetvoření a přehodnocení celých útvarů státních, kdy dlouhou válkou znavené a vyčerpané lidstvo hledá cesty, jež by je dovedla k nezkalenému soužití všech národů, nemůžeme se nehlásit ke slovu my, české ženy. Nemáme, bohužel, politických práv, jež by nám umožňovala zúčastnit se přímo na utváření se nových poměrů, nemáme fora, na kterém bychom uplatniti mohly své cítění, své touhy, svou vůli a svou práci ve prospěch nejvyššího ideálu celého národa: samostatného státu. Ač tvoříme převážnou polovici národa a v strašlivých dobách válečných nezadaly jsme ve statečném snášení břed mužům, vyrovnaly se jim v rozvaze, vedení živnosti, obchodů, polního hospodářství, výchovy, sociální péče, nejsme povolány tam, kde rozhoduje se o budoucnosti národa. A přece máme právo i povinnost zápasit za jeho práva v jedněch řadách s muži.“ Ve svém projevu dále proto požadují volební právo, neboť „Padnouti musí privilegia pohlaví, jako padla privilegia kast.“⁴³²

Otevřený návrat ženského hnutí přináší rok 1918. Na schůzi 6. ledna, kde se v Praze sešli čeští poslanci (říšští i zemští) a byla přijata tzv. Tříkrálová deklarace požadující samostatný český stát a spojení se Slovenskem, byla z žen přítomna jen poslankyně Božena Viková-Kunětická. Bylo to symbolické. Aktivistky za rovnoprávnost žen musely rychle hledat cesty k zapojení do politického dění, pokud nechtěly zůstat stranou. Z podnětu Františky Plamínkové dochází k obnovení veřejných shromáždění žen. První z velkých schůzí žen, schůze v Měšťanské besedě byla plánovaná na 20. ledna 1918. Ve stejný den se konalo i shromáždění žen ve Vídni, svolané společně pokrokovými měšťanskými spolky a sociálními demokratkami s cílem manifestovat za volební právo žen v obecních volbách, jak přislíbila vláda stávkujícím dělníkům.⁴³³

⁴³¹ Za samostatnost státu. *Ženský obzor*, roč. XV, 1917, č. 7, s. 220–221. Projev učinily tyto ženy: Božena Augustinová, Ph. Dr. Věra Babáková, MUDr. Anna Bayerová, Libuše Bráfová, Marie Farská, Božena Haunerová, Růžena Jesenská, Pavla Maternová, Marie Majerová, Pavla Moudrá, Eliška z Purkyňů, Gabriela Preissová, Miloslava Síssová a Anna Slavíková.

⁴³² Za samostatnost státu. *Ženský obzor*, roč. XV, 1917, č. 7, s. 220–221, s. 220.

⁴³³ Srv. Ernestine von FÜRTH, Die Wirkung des Krieges auf das Frauenwahlrecht. *Neues Frauenleben*. Wien, Jänner–Februar 1918, XX, 1–2, s. 1–6, s. 5–7; též *ZFS*, 8 Jg. 1918, Nr. 1–2, s. 2.

První veřejná schůze žen se ale nakonec, z důvodu policejních, konala o téměř měsíc později, 17. února 1918.⁴³⁴ Podle zprávy, kterou přinesl *Ženský obzor*, byla „velkolepým projevem v boji za samostatný československý stát, za všeobecný, spravedlivý mír a českou demokracii“, projevem „naprostého sjednocení všech českých žen bez rozdílu politického přesvědčení a sociálního postavení“.⁴³⁵ Na schůzi promluvila jako ústřední řečnice Božena Víková-Kunětická. Mluvila o očekávání „velkého a rozhodujícího“, co nastane. Poukázala rovněž na to, že mezinárodní ženské hnutí stejně tak jako sociální demokracie selhaly.⁴³⁶ Na schůzi mluvila také Františka Plamínková, tématem byla historická samostatnost českého národa.

Na schůzi byla přijata resoluce, která podpořila deklaraci českých poslanců ze dne 6. ledna 1918. Přijaté usnesení požadovalo rovné právo všem a úplnou rovnoprávnost žen s muži, v životě soukromém i veřejném a zrušení výsad (nadpráví) rodu, majetku, stavu, pohlaví. Dále v tomto „ženském revolučním programu“ nalezneme požadavky náboženské nezávislosti, reformy školství v lidovém duchu, vybudování lidového zdravotnictví, ochrany mládeže, sociální péči o matky, ženy a dělnice, proměnu řádu v sociálně spravedlivější, osmihodinovou pracovní dobu, rozdělení a vyvlastnění velkostatků, náhradu válečných škod a progresivní zdanění.⁴³⁷ Popis schůze z pera Albíny Honzákové ukazuje, že moment nacionální, protirakouský, a genderově emancipační na schůzi splývaly: „Duší této manifestace v Měšt. Besedě, jíž se účastnily všechny ženské spolky, byla Plamínková. Sál byl přeplněn. Řečnice kritizovaly Rakousko. ... Na závěr všichni zpívali plným hlasem ‚Kde domov můj‘ a plakali.“⁴³⁸

Schůze následně vyvolala spor mezi Víkovou-Kunětickou a Františkou Plamínkovou, který byl ve své podstatě sporem o legitimitu a reprezentaci žen. Víková-Kunětická dávala najevo, že Plamínková, která nereprezentovala žádnou politickou stranu, neměla mandát schůzi žen svolávat. Podle ní se mělo jednat o schůzi žen z různých politických stran, nikoli o

⁴³⁴ Eva UHROVÁ, *Radostná i hořká Františka Plamínková*, c. d., s. 104–105.

⁴³⁵ Manifestační schůze českých žen v Praze. Politika. *Ženský obzor*, číslo 3, rok 1918, str. 93–94.

⁴³⁶ Božena VÍKOVÁ-KUNĚTICKÁ, *Před svítáním*. Řeč pronesená na manifestační schůzi českých žen 17. února 1918 v Praze. In: *Ženský svět*, 20. února 1918, s. 46–47, 25. března 1918, s. 79–82. *Ženský svět* označil manifestaci českých žen 17. února 1918 za první veřejný politický projev českých žen, kterým se připojily k boji za český stát. *Ženský svět*, 20. února 1918, s. 48.

⁴³⁷ O akci podrobně referoval ženský tisk. Viz Manifestační schůze českých žen v Praze. Politika. *Ženský obzor*, číslo 3, 1918, str. 93–94; Politický program českých žen, *Ženský list*, 20. února 1918, s. 48.

⁴³⁸ Albína HONZÁKOVÁ, *Kniha života*, c. d., s. 68.

schůzi ženských spolků. (Ty podle Vikové-Kunětické, pokud představovaly odnož jí nemilovaného mezinárodního ženského hnutí, měly za nových poměrů nejlépe zaniknout.) Můžeme se jen domnívat, že tento spor byl podnětem pro Plamínkovou ke vstupu do České strany socialistické v únoru 1918, kde se setkala s agilní Louisou Landovou-Štychovou.⁴³⁹

Nejpozději od února 1918 se dříve aktivní ženy začaly opět veřejně angažovat. Eliška Purkyňová, shrnula situaci za Ústřední spolek českých žen, jehož činnost byla policejně pozastavena, v květnu roku 1918 takto: „Nesměly jsme vykřiknouti po čtyři léta, musily jsme mlčet. Až nyní se to uvolnilo. A musíme se připravit na okamžik své svobody.“⁴⁴⁰ Od počátku roku 1918 můžeme sledovat též systematickou symbolickou účast žen na veřejných shromážděních, která spočívala zpravidla v přednesení projevu „jménem žen.“ Například na shromáždění konaném v době lednové generální stávky na Staroměstském náměstí promluvila jménem žen všech dělnických výborů socialistických stran spisovatelka Marie Majerová. Uvedla, že ženy se staví se ve všech požadavcích do jedné rady s muži, zdůrazňují právo na sebeurčení, žádají konec vraždění, konec útrapám matek, všeobecný mír. „Vědomy si toho, že práce žen udržuje společnost lidskou, chceme rovná práva politická pro ženy všech tříd.“⁴⁴¹ Zástupkyně žen byly rovněž v deputaci zástupců dělnictva, která se v době generální stávky odebrala Praze k místodržiteli.⁴⁴² Možnost veřejně vystoupit si ale musely ženy získat. Louisa Landová-Štychová k tomu poznamenává: „Ženy vůbec musily si tehdy všude probojovat své právo na přímé projevy, neboť byly jinak vždy opomenuty. Při práci se ale na ně nezapomnělo nikdy.“⁴⁴³

Velkou celonárodní manifestací, které se hromadně zúčastnily ženy, byly „národní“ oslavy 1. máje 1918 v Praze, do nichž se tentokrát zapojily i měšťanské strany. Jak dokumentuje dochovaný filmový záznam,⁴⁴⁴ a jak si povšimnul i dobový tisk, bylo na demonstraci hodně žen.⁴⁴⁵ Na jednotlivých akcích vystoupily též političky. Na Střeleckém

⁴³⁹ Spor popisuje Eva Uhrová. Viz Eva UHROVÁ, *Radostná i hořká Františka Plamínková*, c. d., s. 104–106.

⁴⁴⁰ Kongres slovanských žen v Praze. *Ženský obzor*, číslo 5–6, 1918, s. 153–61, s. 159.

⁴⁴¹ *Národní listy* 23. ledna 1918, večerní vydání.

⁴⁴² Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*. Praha: B. Vrbenský a V. Borek, [1935], s. 9–10. Podle citovaného zdroje mluvily tyto zástupkyně o katastrofické zásobovací situaci v zemi. I to ukazuje, že materiální nouze a špatné zásobování byly stížnostmi, které věcně propojovaly všechny vrstvy ženského protestu.

⁴⁴³ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*, c. d., s. 11.

⁴⁴⁴ Na snímku vystupuje i plamenně gestikulující řečnice – nejspíše sociální demokratka Božena Ecksteinová, viz Národní filmový archiv, dostupné na <http://film.nfa.cz/portal/avrecord/0066899>

⁴⁴⁵ *Národní listy*, večerní vydání, V Praze, čtvrtek 2. května 1918, s. 1.

ostrově promluvila sociální demokratka Božena Ecksteinová. Františka Zeminová z České strany socialistické stihla promluvit na několika místech. Za svůj projev, v němž se vyslovila pro samostatný stát v čele s T. G. Masarykem, byla vypovězena do rodné obce.⁴⁴⁶ Na akci státoprávní demokracie v Měšťanské besedě promluvila Viková-Kunětická (z jejího projevu ovšem sálal extrémní nacionalismus).⁴⁴⁷

Výraznou akcí obnoveného ženského hnutí byl Kongres slovanských žen v Praze, který se konal 17. května v Obecném domě u příležitosti vzpomínky na položení základů Národního divadla.⁴⁴⁸ Kongres byl paralelní ženskou akcí k celonárodním oslavám. Byl zorganizován skupinou žen, které Františka Plamínková nazvala „českou ženskou buržoazií“,⁴⁴⁹ protože se jí nelíbilo malé zapojení ženských spolků. Na kongresu se sešly vedle Češek také jihoslovanské, slovenské a polské ženy. Přijaly resoluci, přečtenou Františkou Plamínkovou. Ideou kongresu bylo „sloučení a společný postup všech slovanských větví v Rakousku, aby osvobozeny byly naše domovy“ a společný postup proti utlačovateli.⁴⁵⁰ Ve zmíněné rezoluci se pak požaduje „úplná samostatnost nejen království českého, ale všech národů slovanských, národů utlačených“ a požadavek svobody, která „po všechny časy zabezpečí uhněteným národům volnost a samostatnost a lidstvu mír.“⁴⁵¹ Z povahy věci se kongres přihlásil k myšlence slovanské vzájemnosti. V pojetí Boženy Vikové-Kunětické, oddané obdivovatelky Karla Kramáře, měla slovanská myšlenka a pospolitost význam přímo mýtický.⁴⁵²

⁴⁴⁶ Dana MUSILOVÁ. Život pro politiku: Františka Zeminová. In: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Jiří MARTÍNEK (eds.), *Cesty k samostatnosti: Portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 92–112, s. 99.

⁴⁴⁷ Řečnice mluvila mj. rovněž o vyhoštění cizích elementů nejen erbovních, ale i příživných. *Národní listy*, večerní vydání, V Praze, čtvrtek 2. května 1918, s. 1.

⁴⁴⁸ Obsáhlou reportáž o kongresu přinesl *Ženský obzor*. Kongres slovanských žen v Praze. *Ženský obzor*, číslo 5–6, 1918, s. 153 – 161. Událost obsáhle pokryl i *Ženský svět*, 25. května, 1918, s. 145–151.

⁴⁴⁹ Svolavatelky byly Zdeňka Hásková, Marie Majerová, Mil. Sísová a Božena Viková-Kunětická, viz *Ženský svět*, 25. května, 1918, s. 145.

⁴⁵⁰ Kongres slovanských žen v Praze. *Ženský obzor*, číslo 5–6, 1918, s. 153–161, s. 155.

⁴⁵¹ Kongres slovanských žen v Praze. *Ženský obzor*, číslo 5–6, 1918, s. 153–161, s. 160–161.

⁴⁵² „Budoucnost ukáže, co znamená slovanská pospolitost hospodářsky i politicky. Význam její není jen v rasovém poznání a určení. Slovanstvo je duchovní rasová nerozborná tvrz, čistá etika a čistá kultura, obrozující se ve zřídle svého praurčení, poslouchající hlasu člověka a hlasu svědomí. Budoucnost Slovanstva teprve přijde ku zdaru všeho lidstva.“ Kongres slovanských žen v Praze. *Ženský obzor*, č. 5–6, 1918, s. 153–161, s. 156.

Na jaře 1918 také strany definitivně pochopily význam žen – budoucích voliček. Formování ženského prvku v českých politických stranách bylo v plném proudu, podobě jako obnova stran samotných. V únoru 1918 se vytvořila *Česká státoprávní demokracie* splynutím národní strany svobodomyslné (mladočeské) a některých menších stran v čele s Karlem Kramářem, Antonínem Hajnem, Adolfem Stránským a Přemyslem Šámalem. O dva měsíce poté přijalo dne 7. dubna 1918 ženské sdružení při výkonném výboru České státoprávní demokracie pod vedením politické veteránky Boženy Vikové-Kunětické a za místopředsednictví Zdeňky Braunerové, Bohuslavy Sokolové a Miloslavy Sísové prohlášení *Českým ženám*, ve kterém je vyzvalo ke vstupu do této strany.⁴⁵³ V prohlášení, které otiskla ženská periodika, se píše otevřeně o budování základů československého státu jako velkého národního cíle. Autorky kladou důraz na budoucnost národa, na povinnost žen účastnit se politické práce, aby „život národní byl úplný, aby byl doplněn složkou našeho ženství, abychom národu přinesly své porozumění a svou práci, abychom samy rozšířily svůj obzor, chápaly lépe své zájmy a vychovávaly děti s pocitem povinnosti k věci národní“.⁴⁵⁴

V politickém kvasu jara roku 1918 vznikla i Česká strana socialistická. Ustavila se dne 1. dubna v Praze z bývalé strany národně sociální, k níž se připojili anarchokomunisté v čele s dr. Vrbenským, skupina inteligence kolem profesora Krejčího a část realistů. Vůdcem strany se stal Václav Klofáč. Strana se otevřeně hlásila k úplné státní samostatnosti českého národa. Na sjezdu strany, který se konal v dubnu 1918, vystupovala aktivně Františka Zeminová, která zasedala ve výkonném výboru spolu s Louisou Landovou Štychovou.

V politických stranách se nyní začaly angažovat rovněž některé z aktivistek boje za ženská práva, které stály dosud stranou stranického života. Jak již bylo zmíněno, Františka Plamínková vstupuje na jaře 1918 do České strany socialistické, kde byla zvolena do předsednictva strany.⁴⁵⁵ *Ženský svět* rozhodnutí Plamínkové „vstoupiti do strany a do politické zodpovědnosti“ uvítal s poznámkou, že stav před válkou, kdy stála mezi stranami, by byl

⁴⁵³ Ženská hlídka, *Ženský obzor*, číslo 4, 1918, s. 119–120. Mezi vyzývatelkami byly dále např. Olga Stránská-Absolonová. Výzvu podepsalo více než pět desítek členek sdružení.

⁴⁵⁴ Ženská hlídka, *Ženský obzor*, číslo 4, 1918, s. 119–120, s. 119, též *Ženský svět*, 28. dubna 1918, s. 117.

⁴⁵⁵ Politika. *Ženský obzor*, číslo 4, strana 127. Podle Evy Uhrové Václav Klofáč doufal, že „za její hvězdnou pověstí půjde početní řada intelektuálek“. Plamínková na jaře pracovala v domácnosti Louisy Landové Štychové na politickém programu. Eva UHROVÁ, *Radostná i hořká Františka Plamínková*, c. d., s. 106.

nesprávný, neužitečný a mrháním energie.⁴⁵⁶ Návrat k nadstranickému ženskému hnutí se v pohnuté době jevil jako nemožný.⁴⁵⁷

Pro české liberálně smýšlející feministky, jako byla Františka Plamínková, znamenaly vzrušené měsíce národní revoluce naplnění jejich snah a tužeb. „Koncem války, kdy bylo již jisto, že budeme volní, nebylo vůbec otázkou, jaká práva ženám patří. Všechna a táž jako mužům. Rovnoprávnost byla provedena všude, kde nebyla závislá na rakouské vládě.“⁴⁵⁸ Doba převratu přinesla spontánní zapojování žen nejen do stran, ale i do nově ustavovaných institucí.

Prosazování rovnosti žen v roce 1918 našlo své politické vyjádření a potvrzení ve Washingtonské deklaraci z 18. října roku 1918. Melissa Feinberg míní, že zařazení rovnosti žen na tak prominentní místo v prohlášení národní nezávislosti bylo nezvyklé, již vzhledem k tomu, že z něj političtí vůdci neměli bezprostřední zisk.⁴⁵⁹ Ferdinand Peroutka o Washingtonské deklaraci napsal: „Hlavním rysem tohoto programu je pokrokovost, které potom ani nebylo dosaženo v celém rozsahu. Není pochyby, že to byl skutečný program Masarykův pro nový stát. Odpovídal jeho minulosti.“⁴⁶⁰

Faktické zrovnoprávnění žen za národní revoluce

Prvním orgánem moci budoucího československého státu byl Národní výbor československý, zkráceně nazývaný Národní výbor, který se ustavil v Praze 13. července 1918. Ve vyhlášení ze dne 28. října 1918 se Národní výbor v prvním zákonu československém jménem československého národa prohlásil za faktickou vládu a vlastně i zárodečný parlament, za vykonavatele svrchovanosti.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ *Ženský svět*, 28. dubna 1918, s. 118.

⁴⁵⁷ Tento pocit zachytila Olga Stránská-Absolonová, když při vzniku samostatného státu napsala: „Ta slova: ženské hnutí nemůžeme dnes v plném významu slova vysloviti. Nezní dost pravdivě. Jakoby dnes již nepatřila k životu. V žití ženy nastaly takové převraty a změny, jakých jsme tak rychle neočekávaly a mnohé, oč jsme usilovaly, válka uskutečnila bez naší účasti a bez našeho vlivu.“ Olga STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Do vínku svobodným občankám. *Ženský svět*, 25. říjen 1918, s. 265–266.

⁴⁵⁸ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Žena v demokracii*, c. d., s. 14.

⁴⁵⁹ Melissa FEINBERG, *Elusive Equality...*, c. d., s. 30

⁴⁶⁰ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, 1991, I díl. Praha: Lidové noviny, s. 47.

⁴⁶¹ Antonín KLIMEK, Počátky parlamentní demokracie v Československu. In: Jaroslav VALENTA, Emil VORÁČEK, Josef HARNA. *Československo 1918–1938*. Praha: Historický ústav, 1999, s. 111–122, s. 112.

Národní výbor měl u svého ustavení 39 členů, byly v něm zastoupeny politické strany podle počtu hlasů, jaký obdržely při volbách do říšské rady v roce 1911.⁴⁶² Jeho členkou nebyla ani jedna žena. Jedinou výjimkou, ovšem jen podle vlastního svědectví, byl post náhradnice za vůdce anarchokomunistické skupiny (dr. Vrbenského), sloučené do České strany socialistické. Náhradnicí byla určena Louisa Landová-Štychová.⁴⁶³ S touto situací ale nebyly spokojeny ženy z České strany socialistické, kam vedle agilní anarchokomunistky Louisy Landové-Štychové a Františky Zeminové nově náležela také vůdkyně hnutí za volební právo žen, Františka Plamínková.

Ve svém pozdějším spisu k 14. říjnu popisuje Landová-Štychová situaci takto: „Národní výbor ustaven v červnu 1918. Všichni jsme tušili, že nenastane-li příznivější obrat k uskutečnění sociálních revolucí v Evropě, tento Národní výbor jest zárodkem příští revoluční vlády osvobozených českých zemí. A tu jsem se s. Plamínkovou považovala za povinnost upozornit ženy všech ostatních stran na to, že nyní je příhodný okamžik, kdy musíme prosadit zásadu politického zrovnoprávnění a domáhat se přímého zastoupení žen v Národním Výboru. Samy jsme to ve straně čs. soc. žádaly tím spíše, že jsme revolučně pracovaly a udržovaly ženské masy v pohotovosti k případným revolučním akcím.“⁴⁶⁴

Podle citovaného zdroje usnesla se Česká socialistická strana na schůzi 10. června, že strana vyšle zástupkyni do Národního výboru a že zástupci strany budou na nejbližší poradě stran požadovat totéž po ostatních stranách.⁴⁶⁵ V době Národního výboru požadavek realizován nebyl. Došlo k tomu až po ustavení RNS. Popis situace, jakkoli je pozdějšího data, se však shoduje v hlavních rysech s tím, co jeho autorka pronesla již v únoru 1920 v RNS.⁴⁶⁶

⁴⁶² V Národním výboru tak bylo zastoupeno sedm stran: československá strana soc. demokratická, strana agrární, národní demokracie, strana lidová (katolická), česká strana socialistická, strana národní (staročeská) a strana pokroková.

⁴⁶³ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*, c. d., s. 16.

⁴⁶⁴ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*, c. d., s. 15–16.

⁴⁶⁵ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*, c. d., s. 16.

⁴⁶⁶ Tehdy popsala situaci následovně: „V boji o zastoupení žen v původním Národním výboru, který byl zárodkem nynějšího Národního shromáždění, v boji, který jsme my československé socialistky rozvířily, poněvadž jsme předvíдалy ohromný význam Národního výboru, v tomto boji našly jsme zase podpory socialistů v jejich solidaritě v tom, že se za nás postavili a svým energickým vystoupením donutili i jiné strany, aby akceptovaly naše požadavky. Samozřejmě jenom strana lidová zůstala věrna svému programu a svým zásadám, a neakceptovala náš požadavek rovnoprávnosti a nevyslala do Národního shromáždění ze svého středu zástupkyni žen.“ Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 126 schůze, sobota 28. února 1920, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126009.htm>

Pro dokreslení tehdejší situace dodejme, že na Slovensku, kde vznikla Slovenská národná rada v září 1918, požadovala zastoupení žen v radě Ľudmila Podjavorinská. Její hlas nebyl vyslyšen.⁴⁶⁷

V kruzích politicky angažovaných žen vznikla rovněž myšlenka na založení Výboru pro ženskou otázku, který by byl zřízen při Národním výboru. Vypovídá o tom popis „všeženské schůze“, která se konala brzy po vyhlášení samostatnosti, dne 1. listopadu 1918.⁴⁶⁸ Tato schůze se konala v Občanské besedě za předsednictví sociální demokratky Boženy Ecksteinové. Pavla Buzková z České strany pokrokové zde požadovala zřízení komise pro zrovnoprávnění žen, v níž by zasedali odborníci obou pohlaví, Louisa Landová-Štychová vyzývala k vystupování z církví, další řečnice požadovaly rozšíření možností žen ke studiu na vyšších školách, koedukaci a zrušení celibátu, zazněl zde i projev o situaci divadelních umělekýň.⁴⁶⁹ Františka Plamínková, která schůzi zahajovala, promluvila o silné a pilné československé ženě, jejímž úkolem bude pomoci vybudovat stát, v němž nebude utiskovaných na straně jedné a bohatých a vládnoucích na straně druhé. Výzvy k ustavení zvláštního výboru pro ženskou otázku však zůstaly nevyslyšeny.

Brzy po vzniku Československa se stalo jasným, že v dohledné době nebudou provedeny parlamentní volby a že první národní shromáždění se bude skládat pouze z Čechů a Slováků. Podle dohody předáků politických stran se stalo prvním zákonodárným sborem tzv. Revoluční národní shromáždění. Na základě posledního zákona přijatého Národním výborem ze dne 14. listopadu, tzv. Prozatímní ústavě, se stal Revolučním národním shromážděním rozšířený a rekonstruovaný Národní výbor, doplněný o zástupce Slováků. Dodejme, že prozatímní ústava se otázkou volebního práva žen nezabývala.⁴⁷⁰

RNS bylo jednokomorovým parlamentem, na rozdíl od pozdějšího Národního shromáždění, vytvořeného na základě ústavy z roku 1920, které bylo složené z poslanecké sněmovny a senátu. Podobně jako Národní výbor, nebylo RNS zvoleno přímo, ale volbou výkonných výborů politických stran podle stejného klíče jaký platil při ustavení Národního výboru (v případě Slovenska podle návrhů politických vůdců). Počet poslanců shromáždění

⁴⁶⁷ Ľubica KOBOVÁ, The History of Female Suffrage in Slovakia, In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*, c. d., s. 225–239, cit. s. 230–231.

⁴⁶⁸ Všeženská schůze. Ženská hlídka. *Ženský obzor*, roč. XVI, č. 10, s. 310–314.

⁴⁶⁹ Všeženská schůze. Ženská hlídka. *Ženský obzor*, roč. XVI, č. 10, s. 310–314.

⁴⁷⁰ Zákon č. 37/1918 Sb., o prozatímní ústavě. Tento stručný organizační zákon měl pouze 21 článků a popsal základní instituce státu – parlament, presidenta a moc výkonnou.

vzrostl na 254, od března 1919 na 268 členů.⁴⁷¹ V RNS bylo 7 poslaneckých klubů.⁴⁷² Nejsilnější zastoupení měly socialistické strany (82 mandátů).

Revoluční národní shromáždění bylo prvním národním zákonodárným sborem, v němž zasedaly ženy. V RNS zasedalo při jeho ustavení 8 žen. „Každý klub usiloval, aby mezi jeho členy byly zastoupeny i ženy a aby tím manifestoval, že pohlaví nemůže být překážkou při výkonu občanských práv a povinností“, čteme v oficiální publikaci Národního shromáždění, vydané k desetiletí jeho činnosti.⁴⁷³ A tak i strany, jimž rovnost žen nebyla programově blízká, jako byli např. agráři, do Revolučního národního shromáždění ženy vyslaly. V Revolučním Národním shromáždění pracovalo 9 žen. Jejich podíl činil 3,34 %. Poslankyněmi RNS byly: Božena Ecksteinová (za sociální demokracii), „poslankyně v šátku“ Anna Chlebounová (strana agrární), Ludmila Zatloukalová-Coufalová (strana agrární), Františka Kolaříková (kooptována za Československou stranu socialistickou v roce 1919), Alice Masaryková, (byla do RNS delegována na návrh sociální demokracie do Slovenského politického klubu),⁴⁷⁴ Irena Káňová (do RNS nastoupila v roce 1919 na uvolněný mandát po Alici Masarykové), Božena Viková-Kunětická (za národní demokracii), Eliška Purkyňová (za národní demokracii, od roku 1920), Louisa Landová-Štychová (za Československou stranu socialistickou) a Františka Zeminová (za Československou stranu socialistickou).⁴⁷⁵

Ženy tak byly zastoupeny v nejvýznamnějších stranách a politických klubech. Počet žen, které zasedaly v Revolučním národním shromáždění, odpovídal preferencím dosavadních vůdců politických stran, kteří se rádi spokojili se symbolickou ženskou účastí. V některých

⁴⁷¹ Podle Prozatímní ústavy mělo Národní shromáždění 256 členů, ale tento stav nebyl nikdy dosažen. Zákonem ze dne 11. března byl v reakci na stížnost Slováků a sociálních demokratů zvýšen počet členů rozšířen na 270, ale ani tento stav nebyl naplněn. 2 místa v Revolučním národním shromáždění byla vyčleněna pro zástupce Slováků.

⁴⁷² Byly to klub české strany agrární, později republikánský klub československého venkova (55 členů), klub české strany socialistické (29 členů), klub české sociálně demokratické strany dělnické (53, později 55 členů), československý demokratický klub (později klub národně demokratický (46 členů), klub československé strany lidové (24 členů) a klub české strany pokrokové (6 členů) a klub slovenských poslanců (41, po rozšíření 53 členů).

⁴⁷³ *Národní shromáždění*, c. d., s. 18.

⁴⁷⁴ Radovan LOVČÍ uvádí, že Alici Masarykovou požádali o členství v parlamentu sociální demokraté. Podle Lovčího není známo, zda Alice Masaryková byla členkou této strany. Lovčí uvažuje, zda strana nekalkulovala s potenciální výhodou, pokud bude mít v parlamentu dceru presidenta. Alice Masaryková nebyla v průběhu války po návratu z vězení politicky aktivní, co ji ovšem okolnosti ani nedovolovaly. Viz Radovan LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu otce*, c. d., s. 200. Podobně byl ve Slovenském klubu Edvard Beneš.

⁴⁷⁵ Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 32 a násl., s. 155

stranách bylo přitom více kvalifikovaných kandidátek. V České straně socialistické se nenašlo místo pro Františku Plamínkovou, „vůdčí hlavu československého feminismu“, jak ji nazvala Františka Zeminová). Zeminová popisuje s odstupem let situaci takto: „Ale když se pak vytvořil Národní výbor, který později se proměnil v Ústavodárné národní shromáždění, boj všech složek byl tak silný, že jsem sama, spoluzakladatelka strany, dostala se po dvojitým bojovém hlasování kupředu. Na zásluhy žen se brzy zapomínalo. Plamínková, která vstoupila do strany na jaře 1918, se do Revolučního národního shromáždění nedostala.“⁴⁷⁶ Stejnou událost komentuje rovněž Louisa Landová-Štychová: „Bylo mnoho kandidátů a málo míst“.⁴⁷⁷ Sama se do Revolučního shromáždění dostala proto, že strana vzniklá sloučením několika socialistických skupin, vyhradila jedno místo pro zástupce anarchokomunistické skupiny, kterou zastupovala.⁴⁷⁸

„Nezřízená konkurence“ a „tlačence jednotlivých straníků o místa ve veřejných zastupitelských sborech“, jak ji v souvislosti s obsazením míst v Revolučním národním shromáždění připomíná František Weyr,⁴⁷⁹ nepochybně zmenšila šanci žen, z nichž se málokterá mohla vykázat dlouhou stranickou historií. (Výjimkou zde byla Františka Zeminová.) Důvodem malé nominace žen mohlo být i to, že nemohly nabídnout politické výhody, prestiž či dovednosti (Alice Masaryková v tom byla výjimkou).⁴⁸⁰

Přestože zastoupení žen bylo spíše jen symbolické, znamenalo zhmotnění a potvrzení revoluční myšlenky v praxi. Ve svém prvním poselství prezidenta k Národnímu shromáždění mohl T. G. Masaryk uvést: „Jsem šťasten, že vidím ženy v tomto shromáždění. Věřím, že ženy se mají věnovati veřejné činnosti jako mužové“.⁴⁸¹

Revoluční národní shromáždění jako celek ovšem nevidělo emancipaci žen jako naléhavý úkol nového státu, na který je potřeba napnout síly. Svědčí o tom absence zvláštního výboru, který by se tímto úkolem zabýval. Naproti tomu k jiným problémům doby byly

⁴⁷⁶ Fráňa ZEMINOVÁ, Vůdčí hlava čs. feminismu, In: Albína HONZÁKOVÁ (ed.), *Kniha života*, c. d., s. 455 – 468, s. 465.

⁴⁷⁷ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Několik vzpomínek, In: Albína HONZÁKOVÁ (ed.), *Kniha života*, s. 286–290, s. 289.

⁴⁷⁸ Louisa LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Několik vzpomínek, c. d., s. 289.

⁴⁷⁹ František WEYR, *Paměti I. Za Rakouska (1879–1918)*, c. d., s. 455.

⁴⁸⁰ Například František Weyr, kterého podle vlastních pamětí jako málo aktivního člena státoprávní demokracie prosadil do Revolučního národního shromáždění jeho přítel Karel Engliš, mohl přispět svými právními znalostmi a stal se posléze jedním z nejpracovitějších členů ústavního výboru.

⁴⁸¹ Poselství prezidentovo k Národnímu shromáždění ze dne 22. prosince 1918. In: Národní shromáždění československé v prvním roce republiky, s. 81.

ustaveny výbory (například pro prozkoumání zabaveného tajného policejního archivu, pro pozemkovou reformu či vnitřní kolonizaci). Boj za zlepšení postavení žen tak zůstal na bedrech několika málo poslankyň zastoupených v národním shromáždění, jež znevýhodňovala i malá zkušenost s tvorbou zákonů. Přesto se poslankyně ihned pokoušely využít svého mandátu ve prospěch zlepšení situace žen tak, jak si ji samy představovaly.

Agilní byla Božena Viková-Kunětická, která prosazovala svoji konzervativní představu péče o ženy. Již 3. prosince 1918 navrhla zavedení bezplatných hospodyňských kurzů pro služebné dívky a o den později, aby stát převzal péči o matky a kojence. Dne 12. prosince podala návrh na zřízení úřadu pro péči o ženy na ministerstvu vnitra. Poukazovala na to, že po návratu mužů z fronty mnoho žen ztratí práci a na hrozících zneužití žen k prostituci. „Navrhujeme proto, aby ministerstvo vnitra zřídilo úřad, který by měl přehled o všech zařízeních na ochranu žen, jenž by byl ve stálém, organickém spojení s příslušnými úřady, do jejichž oborů různé způsoby péče o ženy spadají, jenž by tedy veškeru ochranu ženy ve státu organisoval a v němž by proto zástupkyně žen měly také vůdčí postavení“.⁴⁸² Ve stejný den, 12. prosince 1918, podaly Louisa-Landová-Štychová a Alice Masaryková revolučněji znějící návrh na vyvlastnění císařských a šlechtických zámků, letohrádků, klášterů a dalších nemovitostí na zřizování „domovin“ pro děti pracujících matek.⁴⁸³ Návrh však nebyl přijat.⁴⁸⁴ V únoru 1919 podává Viková-Kunětická návrh na zrušení ženského celibátu ve veřejných službách.⁴⁸⁵ Návrh podala Viková-Kunětická výhradně se svými mužskými spolustraníky. Osobně však Viková-Kunětická k žádnému návrhu v RNS nepromluvila.

Podobně jako na centrální úrovni dochází k dosazování žen do nových orgánů moci rovněž na místní úrovni. V Praze byl zákonem o reorganizaci městské správy 13. listopadu

⁴⁸² Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918, Tisk 221, návrh posl. Bož. Vikové-Kunětické a soudr., aby v ministerstvu vnitra zřízen byl úřad pro péči o ženy, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0221_00.htm

⁴⁸³ Návrh Louisy Landové-Štychové, Dr. Masarykové a spol. na okamžité vyvlastnění císařských a šlechtických zámků, letohrádků, klášterů a pod. luxusních budov i těch paláců, kterých nebude použito k účelům státní administrativy nebo jako sanatorií pro legionáře, pro zařízení "Domovin" pro děti matek, jimž povolání brání v náležitě péči o dítě. Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk 226 ze dne 12. prosince 1918, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0226_00.htm

⁴⁸⁴ Viz Radovan LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce*, c. d., s. 202.

⁴⁸⁵ Návrh členů Nár. shromáždění B. Vikové-Kunětické a dra Jos. Schieszla a soudr., aby odstraněna byla všechna ustanovení, která brání ženám, zaměstnaným ve službách veřejných, uzavřítí sňatek a zůstat ve službě (zrušení ženského coelibatu), tisk 514 ze dne 18. února 1919, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0514_00.htm

1918 rozpuštěn sbor obecních starších a namísto něj byl jmenován správní sbor hlavního města. Jeho 49 členů zastupovalo politické strany podle výsledků posledních obecních voleb z roku 1911. Mezi členy výboru byly jmenovány tři ženy: Marie Majerová Stivínová, spisovatelka, Františka Plamínková, učitelka, a Bohuslava Sokolová, ředitelka měšťanské školy. Tři členky sboru reprezentovaly různé politické subjekty: Marie Majerová sdružení sociálně demokratických členů, Františka Plamínková klub České strany socialistické a Bohuslava Sokolová národní demokracii.⁴⁸⁶ (Ve stejných dnech usedají první ženy do lavic městské rady ve Vídni, kde došlo, po odmítnutí zastaralého návrhu volební reformy,⁴⁸⁷ k rekonstrukci zastupitelstva. Součástí dohody byla inkorporace žen, 5 za křesťanské demokraty, 5 za sociální demokraty a 2 za pokrokové měšťanské strany.⁴⁸⁸)

Na ustavující schůzi sboru byla v Praze dne 21. listopadu 1918 byla provedena volba městské správní rady. V sedmnáctičlenné pražské městské radě se objevují i dvě ženy: Plamínková a Sokolová.⁴⁸⁹ České ženy se tak poprvé stávají představitelkami exekutivy, byť zatím jen na obecní úrovni. Tento stav se v Československu po dobu první republiky nezměnil.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Věstník obecný královského městského města Prahy, ročník 25, č. 22 a 23, s. 314 a násl.

⁴⁸⁷ Zamítnutý návrh počítal s dvoukomorovým tělesem, z hlediska volebního práva žen konstituoval zvláštní ženskou kurii s 8 místy oproti mužské kurii s 65 místy. *ZFS*, Jg. 8, 1918, Nr. 7–8, s. 1–2.

⁴⁸⁸ Mezi zastupitelkami za sociální demokracii se objevují např. Emmy Freundlich a Adelheid Popp. In: *ZFS*, Jg.8, 1918, Nr. 9–10, s. 5.

⁴⁸⁹ Tomáš JELÍNEK, *Ženy v radě ...*, c. d., s. 321 a násl.

⁴⁹⁰ Otázkou je, proč k prosazení žen do exekutivy nenapomohl prezident Masaryk. Radovan LOVČÍ na toto téma rozvíjí komentář. Masaryk podle něj nebyl ve svých postojích vůči ženám prost jistých paradoxů. Jak později vzpomínali hradní úředníci, rád by býval přivítal v řadách ministerských kabinetů alespoň jednu ministryni. Líbila se mu rovněž myšlenka velvyslankyně. Byl ale při výběru náročný. Ani Františka Plamínková se mu nejevila dostatečně schopnou. Radovan LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková*, c. d., s. 227.

4. Revoluční národní shromáždění a zrovnoprávnění žen

4.1. Volební právo a ústavní listina

Po 28. říjnu 1918 potřeboval nový stát potvrdit svoji moc ve svobodných volbách. Parlamentní volby ale nebylo možno zatím uskutečnit. Probíhala mírová jednání a hranice státu nebyly definitivně dány.⁴⁹¹ To posunulo do popředí otázku obecních voleb. Obecní volby měly být jakousi náhražkou za volby parlamentní.⁴⁹² Mohl v nich být rovněž otestován nový volební systém s poměrným zastoupením, který měl garantovat zastoupení menšin. Význam obecních voleb podtrhovalo i to, že česká politika se tradičně soustřeďovala na rozvíjení samosprávy jako náhrady státní samostatnosti a samosprávu se podařilo povýšit na přelomu 19. a 20. století na téma tzv. velké politiky.⁴⁹³

Pro co nejrychlejší realizaci komunálních voleb mluvily i další důvody. Staré místní orgány byly v důsledku války ochromeny, často nefunkční, s problematickou legitimitou ve vztahu k nové moci. Dramatická byla situace v Praze. Sbor obecních starších se za války úmrtími a tím, že nebyl doplňován, zmenšil tak, že ani nebyl schopen usnášení. Stará pražská městská správa byla též považována Národním výborem za politicky nezpůsobilou.⁴⁹⁴ V některých případech docházelo k zasahování místních revolučních národních výborů (ustavených po vzoru pražského Národního výboru) do působnosti obecní samosprávy a státní správy, např. sesazováním úředníků okresních hejtmanství. Tyto tendence Národní výbor v Praze odmítal. Podle jeho představ byla role národních výborů omezena na pomoc při

⁴⁹¹ O nutnosti rychlého uspořádání voleb mluvil předseda vlády Karel Kramář při projednávání vládního prohlášení: „Vláda má ... za svou povinnost, všechno podniknouti, aby mohly býti volby do sněmu ústavodárného provedeny co nejdříve. Jest ovšem nutno vyčkati konečného rozhodnutí mírové konference o hranicích naší republiky a pro utváření volebních okresů znáti poměry populační, jak se utvářily průběhem posledního desetiletí a hlavně následkem války.“ *Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 14. schůze.* <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/014schuz/s014002.htm>

⁴⁹² Viz Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, díl II, Praha: Lidové noviny, 1991, s. 656.

⁴⁹³ Luboš VELEK, Rozvíjení české samosprávy jako náhrady neexistujícího státu a jako předstupně státní samostatnosti. In: Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: CDK, 2006, s. 146–151.

⁴⁹⁴ Situace v Praze byla revolučně vyřešena v listopadu 1918 jmenováním správního sboru hlavního města. Zákon č. 38/1918 Sb. ze dne 13. listopadu 1918 o rozpuštění sboru obecních starších hlavního města Prahy a zřízení správního sboru.

převodu státních úřadů do pravomoci československého státu a řešení místních hospodářských problémů.⁴⁹⁵

V dané situaci Národní výbor krátce po převratu dospěl k přesvědčení, že je potřeba, aby s největším urychlením byl vypracován volební řád do obcí. O tuto práci byli požádáni odborníci dr. Bedřich Bobek, prof. dr. Jiří Hoetzel a dr. Václav Joachim, kteří návrh v krátké době vypracovali.⁴⁹⁶ Situaci popisuje Bedřich Bobek takto: „Již osmý den po státním převratu z 28. října 1918 konal schůzi ústavní výbor Národního shromáždění s programem: Volební právo do obcí. V debatě, jež byla místy dosti vzrušená, byla vyslovena i hrozba, že si občané dosud nevolitelní opatří své v. p. [volební právo – pozn. autorky] sami obsazením radnic a obecních úřadů, poněvadž bude trvati příliš dlouho, než se vypracuje a schválí osnova nového volebního řádu. Aby samý počátek státu nestál ve znamení násilí, zavázal jsem se, že osnovu zákona o volebním řádu do obcí vypracuji do 14 dnů.“⁴⁹⁷

Od počátku přípravy volebních zákonů nebylo pochyb o tom, že dají ženám rovné volební právo. Již v návrhu ze dne 21. listopadu 1918 byl zástupci politických stran, podán návrh (tisk 26), aby ústavní výbor s největším urychlením vypracoval a Národnímu shromáždění předložil osnovu ústavy republiky československé, která bude zárukou všech svobod občanských a jejíž součástí, řády volební do sborů zákonodárných i samosprávných, budou založeny na zásadě všeobecného rovného práva hlasovacího pro muže i ženy s poměrným zastoupením.⁴⁹⁸ Ve stejný den byl podán tisk č. 27, který navrhoval, aby bylo ústavnímu výboru⁴⁹⁹ uloženo vypracovat a do tří neděl předložit Národnímu shromáždění k

⁴⁹⁵ Srv. Václav PEŠA, *Národní výbory v českých zemích roku 1918*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 44 a násl.

⁴⁹⁶ *Národní shromáždění československé v prvním roce republiky*, Praha: Vydalo předsednictvo Národního shromáždění, 1919, s. 233. Podle publikace *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí z roku 1928* (Praha: Vydalo předsednictvo Poslanecké sněmovny a předsednictvo Senátu, 1928), byla již na schůzi ústavního výboru dne 4. listopadu připravena osnova zákona o zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva v obcích se zastoupením menšin. K jeho odhlasování v plénu Národního výboru však nedošlo. *Tamtéž*, s. 12.

⁴⁹⁷ Bedřich BOBEK, Volební právo. In: Jiří HOETZEL a František WEYR (eds.), *Slovník veřejného práva československého*, Brno: Nakladatelství Rovnost, 1947–48, s. 311–343, s. 324.

⁴⁹⁸ Tisk 26. Návrh poslanců: Dra Belly, Dra Franke, Kaliny, Dra Meisnera, Udržala a spol. na vypracování ústavy republiky československé. *Národní shromáždění československé 1918–1920*. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0026_00.htm

⁴⁹⁹ Členů ústavního výboru bylo 16, podobně jako tomu bylo u jiných sněmovních výborů. Ústavní výbor byl zvolen na druhé schůzi Národního shromáždění dne 15. listopadu 1918. Původními členy výboru byli Bechyně, dr. Bouček, dr. Brabec, Burian, dr. Dérer, dr. Franke, dr. Franta, dr. Hnídek, dr. Horáček, Hudec, dr. Ivanka,

projednání osnovu řádu volebního do obcí na základě všeobecného rovného práva hlasovacího pro muže a ženy s poměrným zastoupením.⁵⁰⁰ Naléhavost úkolu vypracovat volební řád do zastupitelstev obcí potvrdila šibeniční lhůta, která byla výboru určena. Výbor proto použil jako základ návrh zpracovaný Bedřichem Bobkem a jeho spolupracovníky. Diskuse o návrhu nového volebního řádu do obcí proběhla v plénu RNS ve dnech 22. až 29. ledna 1919. Dne 31. ledna 1919 byl návrh schválen a byl publikován jako zákon č. 75/1919 Sb., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé.

Ze zadání by se dalo dovozovat, že diskuse o zúžení volebního práva žen byla vyloučena. Konstatovala to rovněž důvodová zpráva ústavního výboru k návrhu zákona: „[n]árodní shromáždění dalo ústavnímu výboru směrnicí, od které se výbor uchýliti nemohl a také nechtěl. Právo voliti má dle této směrnice býti všeobecné a rovné pro muže a ženy.“⁵⁰¹ Přesto došlo v ústavním výboru k diskusi o návrzích, které směřovaly k omezení pasivního volebního práva žen. Svědectví o nich podává samotná důvodová zpráva.⁵⁰² Potvrzuje je také vystoupení poslankyně Louisy Landové-Štychové ve sněmovní rozpravě i další zdroje. Jednalo se o dva návrhy, které se objevily v původním textu expertů: jednak, že počet členů obecního zastupitelstva ženského pohlaví nesmí být vyšší než polovina všech členů a že právo být volen za starostu obce, náměstka a za člena obecní rady nepřísluší ženám.

Zpravodajem návrhu byl dr. Alfréd Meissner, sociální demokrat a povoláním advokát, jehož zajímavou charakteristiku nám zachoval jeho kolega z výboru František Weyr. Weyr jej ve svých pamětech popsal jako neobyčejně bystrého právníka, zcela výjimečně pilného a houževnatého, který byl prototypem praktika a o právní teorii a odbornou vědeckou literaturu se mnoho nestaral.⁵⁰³ To za revoluce mohlo být někdy ku prospěchu věci, jak ukázaly i další diskuse ve výboru. Meissner navrhl škrtnut tato ustanovení s odůvodněním, že nelze rozlišovat aktivní a pasivní volební právo a že „žena nestojí ani intelektem, ani rozhledem za

Malypetr, dr. Meissner, Sonntág, Šrámek a dr. Weyr. Podrobněji viz Seznam výborů zvolených na počátku Národního shromáždění, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/vybory.htm>

⁵⁰⁰ Tisk č. 27. Návrh poslanců: Dra Belly, Dra Franke, Kaliny, Dra Meissnera, Udržala a spol. na vypracování volebního řádu do obcí, Národní shromáždění československé 1918–1920, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0027_00.htm

⁵⁰¹ Tisk 302. Zpráva ústavního výboru o předloze řádu volení do obcí. Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0302_01.htm

⁵⁰² Tisk 302. Zpráva ústavního výboru o předloze řádu volení do obcí. Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0302_02.htm

⁵⁰³ František WEYR, František a Jana UHDEOVÁ (ed.), *Paměti. 2, Za republiky (1918–1938)*. Brno: Atlantis, 2001, s. 323–324.

mužem, jistě pak je vyspělejší než oni muži, kterým před více než 50 lety svěřena byla správa obecní. Nejméně pak je odůvodněno, vylučovati ženu z obecní rady anebo úřadu starostenského, neboť by tím mnohá vynikající žena byla z vlastní správy obce vyloučena. ... Mohou-li ženy býti členy komisí a sboru usnášejícího, je nelogické, vylučovati je ze sborů výkonných.⁵⁰⁴

Důvodová zpráva přibližuje diskuse, jež ve výboru proběhly. Návrh expertů byl hájen s tím, že nešlo o zkrácení politických práv žen, ale že byl diktován ohledem na ně, protože žena nemívá dosti času, ani možnosti, aby se mohla věnovat veřejným záležitostem, že péče o rodinu a domácnost absorbují její čas v plné míře. Tato námitka nebyla uznána, protože v dalších předpisech (§ 8) předloha opravňuje ženy (spolu s dalšími kategoriemi osob), aby odmítly volbu. Podle zprávy pak oponovali návrhu expertů praktickými poukazy na schopnosti žen slovenský poslanec dr. Medvecký a dr. Hnídek (agrárník). Medvecký vyzvedl, že na Slovensku byly ženy v obcích průkopnicemi a velice se osvědčily, kdežto muži oddávali se alkoholismu a často neměli náležitě schopnosti. Hnídek uváděl, že v mnohých šumavských obcích, kde muži odcházejí v létě na práci, ženy nejen obstarávají polnosti a domácnost, ale také spravují obecní záležitosti. Nakonec se ústavní výbor, vědom si svého mandátu, jednohlasně usnesl, aby ženám byla přiznána volitelnost za stejných podmínek jako mužům.⁵⁰⁵

Jakou roli hrála v rozhodování ústavního výboru intervence Výboru pro volební právo žen, kterou zpravodaj nezmínil, nevíme. O protestu žen však víme od poslankyně Louisy Landové-Štychové, která jej v parlamentní rozpravě nad osnovou zákona důrazně připomněla. Dne 27. listopadu 1918 „12ti členná deputace žen, vedená dvěma z předních pracovníků naší strany, přišla do budovy sněmovní, dala si pozvati všechny ženské poslance, jakož i pány členy ústavního výboru, přednesla své námitky a odevzdala písemný protest, podepsaný členkami pro volební právo žen.“⁵⁰⁶

Návrh, že počet členů obecního zastupitelstva – žen nesmí být vyšší než polovina všech členů, představuje u nás patrně první pokus o použití kvót k dosažení genderové vyrovnanosti ve volebních zákonech. Dnes ovšem návrh budí úsměv. Skutečný podíl žen

⁵⁰⁴ Tisk 302. Zpráva ústavního výboru o předloze řádu volení do obcí. Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0302_02.htm

⁵⁰⁵ Tamtéž. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0302_02.htm

⁵⁰⁶ Louisa Landová-Štychová, 21. schůze, 24. ledna 1919, Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>

v zákonodárných sborech zůstal velmi nízký a návrh ani za celé století nenabyl (ve své původní podobě) na aktuálnosti.

Úvaha však měla racionální základ. Již ve druhé polovině 19. století se mnozí domnívali, že nemožnost zaopatření všech žen sňatkem je dána též nepoměrem mezi ženami a muži v populaci. Tento stav válka prohloubila. V prvních poválečných letech bylo skutečně v populaci výrazně více žen než mužů. Františka Plamínková např. uvádí, že v obecních volbách 15. června 1919 v Praze bylo vedle 56 000 voličů 76 000 voliček.⁵⁰⁷ Na lokální úrovni pak byla genderová nerovnováha leckdy výrazná. Podle údajů zveřejněných ve Věstníku hl. města Prahy bylo např. ve volebním obvodu Nové město a Vyšehrad z celkového počtu 51 933 voličů 21 268 voličů – mužů a 30 665 voliček.⁵⁰⁸ Demografická nerovnováha byla proto v poválečných letech zohledňována i při přípravě zákonů. Příkladem je argumentace poslankyně Marie Jurnečkové (a dalších) v důvodové zprávě k návrhu na vydání zákona o titulu neprovdaných žen.⁵⁰⁹ Návrh, aby i neprovdané ženy mohly užívat titul paní, podpořili navrhovatelé mj. argumentem, že přespočetnost žen, kterých je podle sčítání lidu z roku 1921 o 494.166 více než mužů, znemožňuje velkému počtu žen zaopatření sňatkem.⁵¹⁰

Za obavami navrhovatelů se stála úvaha, že početnější voličky budou preferovat ženské kandidátky. Uvažování tvůrců zákona nutně ovlivňovala i skutečnost, že návrh počítal s volební povinností, a tedy s vysokou volební účastí jak voličů, tak voliček. Kvóta tento problém řešila.

Diskuse v ústavním výboru ukázala, že bezvýhradné politické zrovnoprávnění žen nebylo zdaleka všemi odborníky, vesměs muži, chápáno jako samozřejmé. Potíž nečinilo uznání žen jako voliček, ale představa žen v exekutivních funkcích. Přední představitelka českých aktivistek za práva žen Františka Plamínková reflektovala tyto události již v roce 1920, kdy se na ně dívá shovívavě. A to přesto, že se mohla cítit dotčena. V době diskusí

⁵⁰⁷ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*, Praha: Vydáno péčí Ministerstva školství a národní osvěty ve Stát. škol. knihoskladě v Praze. 1920, s. 15.

⁵⁰⁸ *Věstník obecní královského hl. města Prahy*, ročník 25, 1918, č. 22 a 23, s. 326–327.

⁵⁰⁹ Marie Jurnečková byly sociální demokratkou, další navrhovatelky patřily k různým politickým stranám. Návrh byl příkladem ženské spolupráce napříč stranami i národnostmi.

⁵¹⁰ Tisk 1176. Návrh posl. M. Jurnečkové, F. Blatné, M. Šmejcové, A. Vetterové-Bečvářové a druhů na vydání zákona o titulu neprovdaných žen. Národní shromáždění Republiky československé 1929–1935, Poslanecká sněmovna. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1176_00.htm

ústavního výboru již byla jednou ze dvou žen, členek pražské městské rady.⁵¹¹ Návrh na omezení pasivního volebního práva žen tak nepřímou napadal i její způsobilost zastávat svou funkci.⁵¹²

O několik let později již viděla, velmi zklamána výsledkem prvních parlamentních voleb, tytéž události kritičtěji. Ve své práci z roku 1924 *Žena v demokracii* popisuje diskuse v ústavním výboru jako náznak politického úpadku: „Vývoj pokud jde o ženu, od převratu po dnešní den znamená ú p a d e k. Předem p o l i t i c k á demokracie, účast ženy na vládě. Po převratu byla úplná. Ale hned v okamžiku, kdy měla být vtělena v zákon (volební řády a ústavu), probudil se strach mužů z číselné převahy žen v národě. Zapomněli naši demokraté, že demokracie žádá, aby zastupitelské sbory vyjadřovaly též poměr početních sil ve státě a pak, že je v rukou občanstva, koho si zvolí. Zákon má jen dáti možnost svobodné volbě.“ A pokračuje: „Ve výboru byly předloženy ponižující návrhy od některých právníků: Aby ženy byly vyloučeny z úřadu starostenského v obci a náměstků starosty, dále aby nesmělo být zvoleno žen do obec. zastupitelstev více než polovina. Jak špatně znal navrhovatel své vrstevníky, na nichž po staletí pracoval rakousko-německý nedemokratický lis, bojící se každé svobody! Dnes, kdy vidí výsledky voleb, měl by vystoupiti na obranu práv žen. Návrhy padly. Zákony vyjadřují vůli doby revoluční.“⁵¹³

Návrh volebního řádu do obcí předložený ústavním výborem Revolučnímu národnímu shromáždění již žádný prvek omezení volebního práva žen neobsahoval. Ani v plénu, kde byl návrh projednáván ve dnech 22. až 31. ledna 1919, nebyly podobné návrhy vzneseny. „Jestliže některý z prvních československých zákonodárců nesouhlasil s tím, že ženy získají volební právo, nechal si svůj názor pro sebe“, shrnuje absenci debaty o zavedení rovného

⁵¹¹ Plamínková byla vyslána do Prozatímního správního sboru v čele s Přemyslem Šámalem Československou stranou socialistickou. Do městské správní rady byla zvolena dne 21. listopadu 1918. Druhou z radních byla Bohuslava Sokolová. Viz též kap. 3.

⁵¹² „Nutno připomenout, že při jednání o citovaných zákonech nebylo vůbec zásadních připomínek proti volebnímu právu žen. Skoro se o něm ani nemluvalo. Jen při obecním volebním řádu zástupci měšťanských stran měli obavu z většího počtu voliček než voličů a přáli si mítí vyslovenou zásadu, že žen nesmí být zvoleno do obecního zastupitelstva více než polovina. Těžší nebezpečí pro rovnoprávnost bylo vyvoláno požadavkem týchž stran, aby zákon znemožnil volbu žen starostou, náměstkem a dokonce radním. Socialistické strany zamítly tento návrh“, píše Plamínková v roce 1920. Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*, c. d., s. 6

⁵¹³ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Žena v demokracii*, Řeč pronesená v cyklu přednášek „O demokracii“ pořádaném sdruženými kulturními organizacemi v Praze. Praha: Nákladem svazu národního osvobození, 1920, s. 15–16.

volebního práva žen Melissa Feinberg.⁵¹⁴ K nim patřili, jak naznačuje Ľubica Kobová, někteří poslanci slovenského klubu.⁵¹⁵ V této chvíli se ale k podpoře plného volebního práva žen přihlásili představitelé všech politických stran, včetně strany lidové a agrární. Přihlášení se k politické rovnosti žen znamenalo v této historické chvíli přihlášení se k „revolučnímu ujednání“, přihlášení se k novému státu.

Diskutující potvrzovaly svými vystoupeními názor, který byl vysloven v důvodové zprávě: „V českých stranách zvítězil všeobecně názor, že všeobecné a rovné právo hlasovací pro muže a ženy je jedinec spravedlivý základ pro volení do obcí.“⁵¹⁶ Přispělo k tomu patrně i to, že rozšíření volebního práva se netýkalo pouze žen, ale i odstranění jiných výsad a demokratizace volebního práva vůbec. „Mezi tím, kdo platí statisíce daní, a tím, kdo neplatí nic, byly novým zákonem zrušeny všechny rozdíly. Velký to převrat v obcích“, psal Ferdinand Peroutka.⁵¹⁷ K podpoře tohoto velikého převratu se nyní hlásili všichni bez rozdílu, včetně zástupců konzervativních stran. I ti věděli, že je nemožné v této chvíli odporovat demokratickému proudu.

Pocity těch, kteří ještě nedávno rovné volební právo žen i nemajetných odmítali, vyjádřil představitel agrárníků, ministr financí Cyril Horáček. Pro staré volební řády hledal ospravedlnění „v tehdejší ovzduší politickém“ a jedním dechem se pasoval na pokrokáře: „Řekněme si to mezi sebou a musíme si to všichni přiznati: že to skutečně byla jistá politická a sociální křivda. A jest to opravdu pokrok, jestliže dnes jsme odhodláni, a sice všichni bez rozdílu, jak zde zasedáme, tuto křivdu tímto novým volebním řádem napravit.“⁵¹⁸

Členové RNS, reprezentující zde českou a slovenskou většinu obyvatel, věděli, že řeší zásadní státoprvný úkol, přesahující samotnou reformu obecních voleb. Diskusi shrnul poslanec dr. Šrámek slovy: „...nám běží o základní kámen celé naší ústavní budovy. Víme to všichni, že nebudujeme pouze dnes hlavních zásad volebního práva do obecních

⁵¹⁴ Melissa FEINBERG, *Elusive equality...*, c. d., s. 32.

⁵¹⁵ Kobová uvádí, že slovenští poslanci se obávali vlivu nábožensky smýšlejícího a nevzdělaného obyvatelstva, zejména žen. Tuto typickou obavu ale nevyslovili v Revolučním národním shromáždění, ale na zvláštních jednáních slovenských poslanců. Poslanec Národní republikánské rolnické strany Ján Slávik například na podzim 1919 zpochybňoval volební právo žen, jeho návrh byl ale na základě intervence sociálního demokrata Ivana Deréra odmítnut. Ľubica KOBOVÁ, *The History of Female Suffrage in Slovakia*, c. d., s. 234.

⁵¹⁶ Tisk 302. Zpráva ústavního výboru o předloze řádu volení do obcí, Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0302_01.htm

⁵¹⁷ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, I., c. d., s. 411–412.

⁵¹⁸ Cyril Horáček, Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 19. schůze. 22. ledna, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019004.htm>

zastupitelstev, nýbrž že zároveň již klademe základní kameny také pro volební právo do svého příštího zákonodárného sněmu.“⁵¹⁹ A tyto základní kameny měly především vytvořit stavbu, která by se ukázala funkční v podmínkách státu tvořeného z podstatné části národnostními menšinami. Pozornost většiny diskutujících se proto upnula k metodám řešení národnostní otázky – metodou poměrného volebního systému a tzv. vázanými listinami.⁵²⁰

Není proto překvapivé, že s projevy s ústředním tématem „volební právo žen“ vystoupily jen (a právě) dvě diskutující: poslankyně Božena Ecksteinová za Československou stranu sociálnědemokratickou a Louisa Landová-Štychová za Československou stranu socialistickou. Další řečníci se k rozšíření volebního práva na ženy vyjadřovali jen okrajově, zpravidla vyslovením podpory předloženému návrhu. Pro obě poslankyně však byla diskuse k zákonu příležitostí, aby přednesly svůj celkový náhled na politickou rovnoprávnost žen i její místo v československé společnosti. Tyto projevy přiblížím v části věnované reflexi zrovnoprávnění žen. Zde z nich uvedu jen to, co se vztahuje bezprostředně k obecnímu volebnímu právu.

Ecksteinová vyjádřila naději, že volební právo dá ženám i reálnou šanci účasti při praktické práci v obcích. Obce přitom viděla jako působiště pro veřejnou činnost žen nejbližší, nejdůležitější a s úkoly ženy, jako hospodyně a matky nejlépe slučitelné. Téma obce jako nejvhodnějšího působiště pro ženy – zmiňované i dalšími řečníky – rozvedla Ecksteinová do úvahy o sociální spravedlnosti. Obce a ženy v obcích jsou povolány k tomu, aby otevřenýma očima a pracovitou rukou pomáhaly k odstranění křivdy, kterou působí nerovné rozdělení práce a nerovné a nedemokratické rozdělení požitků.⁵²¹ Ženám v obecních zastupitelstvech pak předurčila řadu úkolů: zřizování „škol matek“, útluků pro děti, prádelen a kuchyní pro pracující ženy či zajištění dostatku mléka pro kojence, ale i širších celospolečenských úkolů v oblasti školství.⁵²²

Za zamyšlení stojí v diskusi široce prezentované představy o zvláštní kvalifikaci žen pro správu obce, potažmo i víra, že přispějí k povznesení morálky. Úvaha o zvláštním poslání žen při správě obce zazněla například v projevu zpravodaje, dr. Meissnera a v projevu ministra vnitra Švehly. Meissner poukazoval na zkušenosti žen při aktuálních zásobovacích

⁵¹⁹ Dr. Šrámek. *Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 20. schůze. Čtvrtek 23. ledna 1919.* <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020003.htm>

⁵²⁰ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, I., c. d., s. 411–412.

⁵²¹ Ecksteinová, *Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 20. schůze. 23. ledna 1919.* <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020002.htm> a násl.

⁵²² *Tamtéž*, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020002.htm>

otázkách, oba vyzvedávali účast žen při péči o mládež a pozvednutí morálky.⁵²³ „A chceme-li pro budoucnost svou jeden z největších úkolů řešit, zvednout morálku, pak musíme klásti veliký důraz na rodinu svou, a kdo jest tím základem? Žena. Má-li ona vychovávat, musí býti nejprve svobodná a volná. (*Výborně!*) Proto jí dáváme toto právo, vedouce, že ona ho užije ke prospěchu národa.“, argumentoval Švehla.⁵²⁴

Jde o argument, který nebyl nový, ale byl v boji za obecní volební právo žen široce využíván. „Ženy, které jsou zvyklé vést často komplikované jednotlivé domácnosti, se jeví být zvláště povolány k řešení organizačních záležitostí v obci,“ argumentovala pro zavedení volebního práva žen do obcí např. Margarete Minor.⁵²⁵ Tyto názory je také možné číst jako ozvuk myšlenky, silné v německém ženském hnutí, kdy dělba práce v domácnosti byla přenášena do představy dělby sfér v moci veřejné.⁵²⁶ Je však pravděpodobné, že některé obhájkyňe a obhájci volebního práva žen akceptovali tento argument spíše pragmaticky. Vylučování žen z politického života a z výkonu významnějších funkcí bylo velmi často odůvodňováno nedostatkem jejich zkušeností a kvalifikace. Pojetí správy obce jako analogie péče o širší rodinu (po linii děti, domácnost, hospodářství, zásobování, péče) naopak téměř automaticky ženy pro práci v obci kvalifikovaly.

Jediná živější výměna názorů spojená se zavedením volebního práva žen se tak strhla kolem „zpátečnictví žen“. Vyvolal ji svým projevem zpravodaj dr. Meissner, když uvedl: „Dále nás zajímá, jaký vliv bude míti na řízení veřejných věcí povolání žen a dělnictva ke správě těchto věcí. Nechci se klamati názorem, jakoby ženy byly vesměs nositelkami ideí

⁵²³ Poslanec, zpravodaj dr. Meissner, 22. ledna 1919, uvedl: „Přes tuto jistou perspektivu očekávám velmi mnoho prospěšného od účasti žen ve správě obcí. Nejen že ženy, kterým bylo nejvíce snášeti pod krutostmi války, (*Tak jest! Výborně!*) a které na vlastních zádech pocitovaly nespravedlivosti ve správě obecní, přispěti mohou svými zkušenostmi v otázkách zásobovacích, nýbrž ony – jak pevně očekávám – budou i hybným živlem a platnou silou v nejdůležitějším úkolu budoucnosti, při péči o tělesné, duševní a morální povznesení mladé generace národa. Válka zanechala tak těžké a zhoubné následky na těle i duši naší mládeže, že bude třeba úsilí všech vrstev, aby mládež tělesně posílily a uzdravily, a také vyzvedly ji z morálního bahna, v němž se brodí až pod uši. Tuto činnost, v níž obcím bude uložena důležitá účast, nedovedu si představit bez přímé, usilovné podpory **žen**. Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly. 19. schůze. 22. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019001.htm>

⁵²⁴ Ministr vnitra Švehla, Národní shromáždění československé 1918–1920, 21. schůze, 24. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021001.htm>

⁵²⁵ Margarete Minor. Das Gemeindewahlrecht der Frauen. In: *ZFS Jg.*, 7. Nr. 6–7, Wien, Juli 1917, s. 4–5.

⁵²⁶ Srovnej práci Barbary GREVEN-ASCHOFF, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*. c. d.

moderních a pokrokových. (*Hlas: To jsou dnes muži někteří též!*) Naopak: jejich politická opožděnost, mimochodem řečeno, zaviněná muži, zkřížuje v nejbližší budoucnosti asi mnohé snahy, pro něž muži v posledních letech vyvinuli největší úsilí. Bebel nazval ženy poslední zálohou reakce, která jim dá volební právo, aby se udržela. Vzpomeňme, že před léty v Belgii ženy sociálně-demokratické vyslovily se proti rozšíření volebního práva na ženy jedině z obavy, aby politická nevychova velké části žen nepřivodila posílení snah protipokrokových.⁵²⁷

Slova zpravodaje vyvolaly různorodé zaujaté reakce. Většina řečníků vyjadřovala naději, že obavy se nenaplní, a horlila pro osvětu mezi ženami, menšina zdůrazňovala princip, padni komu padni. Myšlenku, samotnou, že by ženy byly reakčnější ve srovnání s muži, zamítla radikální Louisa Landová-Štychová.

Názor první skupiny nejlépe reprezentují vystoupení poslanců dr. Buriana a Němce za Českou stranu sociálně demokratickou. Burian poukazoval na výchovný efekt vstupu žen do politického prostoru: „Jest jisto, že obavy, které byly vysloveny, jakoby ženy hlasovaly pro strany konservativní, podle všeho se neuplatní a neuskuteční. Ženám tím, že vstoupí do veřejného života, že účastní se politického ruchu, otevrou se docela nové duševní obzory a od toho můžeme očekávat nejlepší. Zaostalost žen přestane a my uvidíme také ženy bojovat a pracovat pro to, co vývoj společnosti lidské žádá.“⁵²⁸ Rovněž poslanec Němec mínil, že zrovnoprávnění žen je obranou proti tomu, aby se ženy staly nástrojem reakce: „Myslím, že netřeba nám mítí obav před ženami zrovnoprávněnými, jest nám více obavy mítí před ženami, které nemají žádných jiných povinností, než starati se pouze o rodinu, anebo když jsou z vrstev majetných, o svou zábavu, o svou kratochvíli, kdy život jejich není naplněn žádným hutnějším obsahem, když jest jim neznáma solidarita národní, solidarita sociální, když všechno to neznají.“⁵²⁹

Od účelového nazírání zpravodaje Meissnera na volební právo žen se důrazně distancoval dr. Cyril Horáček za stranu agrární, pozdější ministr financí v Tusarově vládě: „A já, pánové – a v tom se odchyluji zde od p. referenta – nekladu si otázku, s kým půjdou ty ženy a koho budou voliti. To jest mně, pánové, docela vedlejší věci. Já pravím: spravedlnost

⁵²⁷ Zpravodaj dr. Meissner, *Národní shromáždění československé 1918–1920*, 19. schůze 22. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019001.htm>

⁵²⁸ Poslanec Burian, *Národní shromáždění československé 1918–1920*, 20. schůze, 23. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020001.htm>

⁵²⁹ Poslanec Němec. *Národní shromáždění československé 1918–1920*. Stenoprotokoly. 19. schůze, 22. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019003.htm>

to žádá, abychom ženám to volební právo dali, a je dalším úkolem politických stran, aby si ty ženy pro své idee vychovaly. (*Výborně! Tak jest!*)⁵³⁰

Razantně se do diskuse o zpátečnictví žen zapojila Louisa Landová-Štychová. Vlastní „zpátečnictví žen“ označila za spíše okrajový jev, v němž se ženy neliší od mužů: „Ano, bude tu jistá část žen indiferentních, která bude voliti zpátečnický. Budou to snad klášterní sestry, budou to ženy, které prodávají svíčky a svaté obrázky, členky Marianských sdružení a mezi ně se připletou i ony ženy, na jejichž uvědomení nám nezbylo času. (*Posl. Zeminová: Bohužel!*) Dovoluji si však podotknout, že vedle nich svorně budou státi i mnozí mužové, kteří měli více času se uvědomiti, nežli ženy.“⁵³¹ S ohledem na skutečnou rovnost požadovala pak i omezení zvláštního ustanovení, které umožňovalo ženám odmítnout volbu. Navrhovala je omezit jen na ženy, které prokáží, že jsou přetíženy povinnostmi mateřskými neb hospodyňskými, ale nikoliv ženy bezdětné nebo samostatné. Návrh však byl schválen v původním znění – možnost žen odmítnut zvolení za členku obecního zastupitelstva, obecní rady a obecních komisí zůstala zachována.⁵³²

Návrhu expertů a práci ústavního výboru se v diskusi dotknul také národní demokrat Bohuslav Franta. Připomněl, že volitelnost byla nově přiřčena také ženám, co musí každý přítel pokroku vítat s největší radostí. Ústavní výbor tím, že škrtnul všecka omezení, dal okazala zadost právu žen.⁵³³

Ve svízelné situaci se v diskusi octli lidovci jako strana, jež se tradičně proti volebnímu právu žen stavěla a nyní z něj měla údajně nezaslouženě profitovat. Šrámkovi nezbylo než za stranu odmítnout, že by jeho strana snad podporovala volební právo žen z těchto důvodů. „Chceme, aby opravdu spravedlnost přidělovala poměrný všem úděl na moci politické, a to všude, ve všech sborech, do kterých náš republikánský občan nebo občanka volí. Také občanka, a tu jsme pro plné rovné právo žen. Nejsme pro to, jak snad bylo včera zdůrazňováno podle knihy kdysi Bebelovy, že my budeme mít, prý aspoň při těch prvních

⁵³⁰ Poslanec Horáček. Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 19. schůze, 22. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019004.htm>

⁵³¹ Louisa Landová-Štychová. Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 21. schůze, 24. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>

⁵³² Viz čl. 8 zákona č. 75/1919 Sb. ze dne 31. ledna 1919, kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé.

⁵³³ Bohuslav Franta, Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly. 19. schůze, 22. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/019schuz/s019002.htm>

volbách, z volebního práva ženského největší poměrně úspěch, nýbrž proto, že jsme plně přesvědčeni o stejnocennosti žen ...“⁵³⁴ Musel však přitom vyslechnout nejednu sžíravou poznámku z pléna.⁵³⁵

Volby do obcí se uskutečnily 15. a 16. června 1919. Ve volbách, které se konaly pouze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, kromě sporných území (Valticko, Vitorazsko, Hlučínsko a část Těšínska), nikoli tedy na Slovensku, dominovala Československá sociálně demokratická strana dělnická, která volby vyhrála. V důsledku rozšíření volebního práva se voleb mohl (resp. měl povinnost) zúčastnit každý občan či občanka starší 21 let, za podmínky, že žil v obci nejméně 3 měsíce. Voleb se tak mohlo zúčastnit cca. 5106928 obyvatel, tj. 54,8% celkového obyvatelstva.⁵³⁶ Mezi českými voliči získala Československá sociálně demokratická strana dělnická 32,5 % hlasů, následovali socialisté s 17,3 %, agráři s 15,3 % a lidovci s 9,8%. Na posledním místě z vládních stran skončili národní demokraté, kteří obdrželi 9,6 % hlasů. Výsledek voleb, co se politického spektra týče, shrnul Thomas Weiser tak, že zrcadlí tehdejší neklid mas, který se pojil se sociálními a národnostními hnutími v době zvratu. Celková nálada voličů se přikláněla doleva; občanské a nacionální strany utrpěly ztráty.⁵³⁷ Podrobnější genderový rozbor volebních výsledků chybí. Obavy ze zpátečnictví žen se ale naplnily jen okrajově. Podle Lothara Höbelta si rozšířením volebního

⁵³⁴ Poslanec dr. Šrámek, Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 20. schůze, 23. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020003.htm>

⁵³⁵ Mezi jinými od poslankyně Františky Zeminové, že se lidovci starají o vzdělání žen jen proto, aby „lovili“ a že se z kazatelen pletou do politiky. *Tamtéž*.

⁵³⁶ Thomas WEISER, Die Gemeindewahlen in der Tschechoslowakei 1919. In: Peter HEUMOS, Hans LEMBERG, (eds.), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa: Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989*. München: Oldenbourg, 1993, s. 215–223, s. 216.

⁵³⁷ Thomas WEISER, Die Gemeindewahlen in der Tschechoslowakei 1919, c. d., s. 218. Znakem pohnuté doby byl i vysoký počet stran, které se ucházely o přízeň voličů – podle citovaného autora to bylo jak na německé tak i na české straně více než 400 subjektů, *Tamtéž*.

práva na ženy strany politického katolicismu v Rakousku polepšily o 10 % (ve srovnání s čistě mužskou volbou); stejný závěr podle něj platí i o pro Československo.⁵³⁸

V důsledku voleb došlo ke změně vlády – nová vláda tzv. rudo-zelené koalice v čele se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem byla prezidentem Masarykem jmenována 8. července roku 1919. Vláda, podobně jako všechny vlády do první republiky, byla vládou složenou jen z mužů.

Ve volbách byly na místní úrovni poprvé do místních zastupitelských sborů zvoleny ženy, které se dostaly rovněž do místní exekutivy. V Praze bylo voleno 90 členů městského zastupitelstva, mezi nimi bylo zvoleno 12,8 % žen. Do městské rady v Praze, vzešlé z těchto voleb, byly na ustavující schůzi dne 30. června 1919, zvoleny čtyři ženy: Otilie Kovářová-Machová za stranu národně demokratickou, Marie Majerová za stranu sociálně demokratickou, Františka Plamínková za Československou stranu socialistickou a Eliška Purkyňová za stranu národně demokratickou. Rada měla 29 členů.⁵³⁹ V prvních obecních volbách byly zvoleny 3 starostky a 3 náměstkyně starostů. Podle Františky Plamínkové pracovaly ženy, zvolené v prvních obecních volbách, zejména v chudinství, bytové péči, kulturních a aprovidačních komisích.⁵⁴⁰ Diskuse v Národním shromáždění se tak do značné míry ukázala být proroctvím, jež se samo naplnilo.

Zavedením přímého, rovného a všeobecného práva žen v obecních volbách tak bylo všeobecné volební právo žen – deklarované při založení státu – poprvé uzákoněno. S jistým zpožděním, s nímž byla přijata ústava, pak bylo vtěleno i do ní a současně též do řádu volení do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění.⁵⁴¹ Řád volení do poslanecké sněmovny přiznal aktivní i pasivní právo československým občanům a občankám bez rozdílu pohlaví a zachoval stejnou věkovou hranici aktivního volebního práva (21 let) i volitelnosti (30 let) pro muže i ženy.⁵⁴² Důvodová zpráva k řádu volení do Poslanecké sněmovny potvrzuje, že

⁵³⁸ Lothar HÖBELT, "Entösterreicherung" im Vergleich: Die Verfassungsentwicklung der Tschechoslowakei und (Deutsch-) Österreichs nach 1918. In: Lucie KOSTRBOVÁ a Jana MALÍNSKÁ (eds.), *1918: Model komplexního transformačního procesu*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 93–99, cit. s. 95–96.

⁵³⁹ Tomáš JELÍNEK, *Ženy v Radě hlavního města Prahy v letech 1918–1938*. In: Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA (eds.), *Žena v dějinách Prahy*, c. d., s. 321–326, cit. s. 321–322.

⁵⁴⁰ Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*, c. d., s. 25.

⁵⁴¹ Zákon č. 123/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým vydává se řád volení do poslanecké sněmovny.

⁵⁴² Podle § 1 zákona č. 123/1920 Sb. příslušelo právo volit poslance všem státním občanům Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří v den vyložení seznamů voličských překročili 21. rok věku svého a měli bydliště v některé obci Československé republiky aspoň tři měsíce. Za poslance mohli býti voleni státní občané a

základy volebního práva položil již řád volení do obcí, na který se na mnoha místech odvolává.⁵⁴³ Kodifikaci aktivního i pasivního volebního práva pro ženy důvodová zpráva jen shrnuje „Rovnoprávnost obou pohlaví při volbách do Národního shromáždění netřeba podle názoru vlády odůvodňovati.“⁵⁴⁴ Aktivní volební právo do Senátu bylo odvozeno od volebního práva po poslanecké sněmovně, vyšší byla jen věková hranice, opět stejná pro obě pohlaví. Činila 26 let. Za členy senátu mohli být voleni státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří v den volby dosáhli 45. roku věku, pokud byli aspoň 10 let státními občany Československé republiky.⁵⁴⁵

Volební právo žen bylo tedy již na počátku roku 1920 pro vládu samozřejmostí, již nebylo potřeba odůvodnit. Platí ovšem rovněž, že jakákoli skutečná diskuse o volebním právu žen na půdě Revolučního národního shromáždění byla v té době prakticky nemožná. Zákonodárny sbor, v němž již ženy zasedaly, a jehož prvotním úkolem bylo schválení ústavy, by zpochybněním žen jako plnoprávných a rovnoprávných politických osobností zpochybnil svou vlastní legitimitu. Absenci odůvodnění volebního práva žen ze strany vlády lze číst i jako rozumný prostředek předejití nežádoucí diskuse v době, kdy původní revoluční étos vyprchával.

Rovnost žen v ústavní listině (§ 106)

Je potřeba zmínit alespoň krátce i diskuse ohledně klíčového a svým způsobem jedinečného výdobytku československé národní revoluce, uzákonění rovnosti žen v podobě prvního odstavce § 106 ústavní listiny. Ten zní: „Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“⁵⁴⁶ Je včleněn do hlavy páté s názvem Práva a svobody, jakož i povinnosti občanské. § 106 je věnován rovnosti a vedle citovaného odstranění výsad řeší také otázku rovnosti obyvatel bez zřetele k původu, státní příslušnosti, jazyku, rasy nebo náboženství (v odstavci druhém) a

občanky Československé republiky, bez rozdílu pohlaví, kteří v den volby dokonali 30 roků věku a byli aspoň tři léta státními občany Československé republiky.

⁵⁴³ Tisk 969. Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. Vládní návrh. Zákon ze dne ...1919, O řádu volení pro Národní shromáždění československé republiky, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0969_01.htm a násl. stránky.

⁵⁴⁴ Tisk 969, část 7. Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0969_07.htm

⁵⁴⁵ Zákon č. 124/1920 Sb. ze dne 29. února 1920 o složení a pravomoci senátu.

⁵⁴⁶ Zákon ze dne 29. února 1920 č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

užívání titulů a akademických hodností (v odstavci třetím). Lze souhlasit s Karlem Malým, který v tomto paragrafu vidí jeden z nejpodstatnějších rozdílů oproti bývalé rakouské ústavě, ba přímo projev rozchodu s rakouskou ústavní tradicí.⁵⁴⁷

Jednání o článku 106 (jak jej budu dále zjednodušeně označovat) zde nabízí zajímavé doplnění a paralelu k jednání o volebním řádu do obcí. Rovněž zde se rozhoří diskuse mezi zastánci a odpůrci ženské rovnoprávnosti v rámci ústavního výboru. Do jednání pléna se opět promítají pouze ozvuky těchto diskusí. I zde se setkáváme s odpůrci z řad právních expertů. Právní věda a její fakulty, zdá se, patřily k pevnostem patriarchálního smýšlení, vanul zde nadále duch mužské arogance starých časů. Stojí za připomenutí, že z řad právnických fakult byly až do zániku monarchie ženy vyloučeny. Při pohledu na věc z jiného úhlu pak dělicí linie mezi zastánci a odpůrci ženské rovnosti opět sleduje pravolevé spektrum. Odpůrci se řadí ke státotvorné pravici (národní demokraté), přívrženci k levici (sociální demokraté a socialisté).

Poslankyně v ústavním výboru neměly žádnou reprezentantku. To lze vzhledem k předpokládané kvalifikaci člena ústavního výboru považovat za logické. Ideální člen ústavního výboru měl být dobrým právníkem, schopným hájit názory své strany cestou práva. Tuto schopnost poslankyně mít nemohly a neměly. Lze jen spekulovat, zda za daných poměrů o členství v ústavním výboru usilovaly.⁵⁴⁸ Vyloučení žen z možností a příležitostí v minulosti se reprodukuje v přítomnosti, bludný kruh se tak uzavírá.

Samotný text ústavní listiny byl vypracován ústavním výborem, jemuž byla přikázána vládní osnova ústavní listiny. Vládní osnova byla z hlediska legislativně-technického dílem sekčního šéfa prof. dr. Jiřího Hoetzela.⁵⁴⁹ Jejimi politickými inspirátory byli především Antonín Švehla a dr. Meissner, zástupci dvou největších stran.⁵⁵⁰ Předsedou ústavního výboru

⁵⁴⁷ Stará rakouská právní úprava sice také zakotvovala rovnost před zákonem, ale v řadě předpisů jej nerespektovala. Malý toto tvrzení dokládá i připomenutím podoby rakouského volebního práva. Karel MALÝ, *Československá ústava z roku 1920 – otevření cesty k demokratické společnosti*. In: Jana ČECHUROVÁ a kol. *Ústava 1920: vyvrcholení konstituování československého státu*. Praha: Leges, 2011. 192 s. Teoretik, s. 9–23, cit. s. 14–15.

⁵⁴⁸ Připomenou, že členové klíčového ústavního výboru byli zvoleni dne 15. listopadu 1918. Ze stenografických záznamů plyne, že ještě 14. listopadu nebyl seznam návrhů hotov. Kvalifikace některých členů výboru je zřejmá. Například František Weyr byl nejen univerzitním profesorem práva, ale též autorem jednoho z pěti existujících návrhů ústavní listiny, jak byla zpracována za války.

⁵⁴⁹ František WEYR, *Československé ústavní právo*, Praha: Melantrich, 1937s. 87.

⁵⁵⁰ K vypracování ústavní listiny viz též Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu II*, s. 922 a násl. Peroutka popisuje velké váhání vlády, zda vůbec předložit návrh svým jménem. Za politické tvůrce označuje Švehlu a Meissnera, kteří „uzavřeli vřelý spolek zejména ku prosazení vázaných kandidátních listin“. *Tamtéž*, s. 924.

byl v době projednávání ústavní listiny dr. Alfred Meissner (sociální demokrat), místopředsedy dr. František Hnídek (agrárník) a dr. František Weyr (národní demokrat). Výbor, který skončil své porady 14. února. Projednávání ústavní listiny v RNS bylo zahájeno 27. února 1920 a ukončeno 29. února 1920. Mnohé zásadní, koncepční otázky byly do poslední chvíle předmětem jednání mezi politickými stranami a vládou. Jak uvedl ve své zprávě zpravodaj dr. Václav Bouček, známý pražský advokát, (Česká strana pokroková),⁵⁵¹ protokoly o poradách výboru nepodávají plný obraz o vzniku jednotlivých ustanovení, protože těžiště práce spočívalo v poradách, jednak podvýboru (subkomitétu), jednak zpravodaje s ministrem vnitra a odborným přednostou prof. dr. Jiřím Hoetzlem.⁵⁵²

Diskuse o § 106 probíhaly na uzavřeném jednání v ústavním výboru. Zásluhou editorské práce Evy Broklové jsou dnes dostupné širší odborné veřejnosti.⁵⁵³ Diskuse k § 106 se ve výboru soustředily na jeho první odstavce, konkrétně na otázku odstranění („zneuznání“) výsad pohlaví, jak byla zahrnuta do vládní (Hoetzlovy) osnovy ústavy. K návrhu na zahrnutí odstranění výsad pohlaví do ústavy se vyjádřili poslanci dr. František Weyr (národní demokracie), dr. Jiří Hoetzel, autor původního osnovy zákona, ministr vnitra dr. Antonín Švehla (agrární strana), dr. Theodor Bartošek (Česká strana socialistická), dr. Josef Dolanský (Československá strana lidová), dr. Alfréd Meissner (Československá sociální demokracie) a již zmíněný zpravodaj dr. Václav Bouček (Česká strana pokroková). Jak již bylo uvedeno, v ústavním výboru nebyla žádná poslankyně, a proto se touto cestou nemohly političky do diskuse zapojit.

Největším odpůrcem rovnosti obou pohlaví byl František Weyr. Weyr navrhoval vynechat z návrhu slovo pohlaví. Argumentoval přitom kombinací právní a politické logiky. Poukazoval jednak na nejasnosti výkladu pojmu „výsady pohlaví“, jednak vyjevil vůli uchovat stávající občanský zákoník, který zakotvoval nerovné postavení žen a mužů v rodině. Jako vynikající ústavní právník viděl zde rozpor mezi navrhovaným zněním ústavy a běžným zákonem. Na rozdíl od svých kolegů (dr. Bartoška a dr. Boučka), ale nebyl ztotožněn s vizí úpravy občanského zákoníku směrem k rovnosti žen a mužů. Ve prospěch zachování

⁵⁵¹ Václav Bouček hájil za války např. Alici Masarykovou.

⁵⁵² Tisk 2421. Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky, usnesené ústavním výborem podle § 14. a 17. jednacího řádu, Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2421_01.htm

⁵⁵³ Stručné shrnutí diskusí v knize Dany MUSILOVÉ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 32–33, autorka zde cituje z práce Evy BROKLOVÉ, *První československá ústava, Diskuse v ústavním výboru v lednu a v únoru 1920*, s. 49–51.

nerovného postavení žen v manželství argumentoval i tím, že si nedovede manželství přestavit, „kdyby již zákon v něm uzákoňoval anarchii“; „kde je společenství dvou lidí, musí někdo z nich rozhodovat“. ⁵⁵⁴ Navrhoval proto ponechat pouze obecnou deklaraci o rovnosti občanů před zákonem. ⁵⁵⁵

Dr. Hoetzel za vládu potvrdil, že formulace zákona je úmyslná. Příští zákony by měly tuto zásadu provést. To dokládala i důvodová zpráva k vládnímu návrhu. ⁵⁵⁶ Nicméně přítomný ministr vnitra Švehla sdělil, že „vláda na tom nestojí“, čímž usnadnil situaci odpůrcům. Návrhu se ovšem zastal zpravodaj dr. Bouček. Poukázal na to, že cílem ustavení je zabránit vydání zákona, který by petrifikoval rozdíl mezi mužem a ženou, např. ženy vylučoval z advokacie či funkce soudních úředníků. Přitom podotkl: „Ženské by byly v mnohých věcech lepší nežli my. Proč to nemáme říci, když fakticky to provádíme krok za krokem?“ ⁵⁵⁷

Při závěrečném hlasování ve výboru byla okleštěná Weyrova varianta „Výsady rodu a povolání se neuznávají“ těsnou většinou (čtyř hlasů proti třem) zamítnuta. Pět hlasy proti třem byl nakonec přijat původní návrh zpravodaje dr. Boučka ve znění: „Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“ ⁵⁵⁸

V současné literatuře se setkáváme s domněnkou, že ústavní výbor obdržel „direktivu“, jak ve věci rovnoprávnosti pohlaví postupovat, a že za ní mohl stát prezident Masaryk. ⁵⁵⁹ Záznam z jednání v ústavním výboru tomu ovšem nenapovídá. Hlasování o Weyrově protinávru i lhostejný postoj ministra Švehly svědčí o diskusi s otevřeným koncem. To však neznamená, že mezi § 106 ústavní listiny a větou z Washingtonské deklarace, slibující zrovnoprávnění žen, není přímá a logická souvislost. Naopak: § 106 odst. 1 je

⁵⁵⁴ Eva BROKLOVÁ, *První československá ústava, Diskuse v ústavním výboru v lednu a v únoru 1920*, s. 49.

⁵⁵⁵ Logickým řešením právního rozporu mohlo být též explicitní vepsání zmocnění k úpravě zákonů odporujících ústavě do znění ustanovení. To však Weyr jako alternativu nenavrhol.

⁵⁵⁶ Viz Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se uvazuje ústavní listina, k § 106. Otištěno v: Zdeněk NEUBAUER a František WEYR, (eds), *Ústavní listina Československé republiky: její znění s poznámkami*. Praha: Orbis, 1931, s. 105 – 145, s. 142. Zpráva konstatuje, že provedení této zásady je přenecháno zvláštním zákonům, které jsou nutné, ježto by jinak v důsledku zásady rovnosti prohlášené ve větě první nastala rovnost i tam, kde by to odporovalo jiným ustanovením právního řádu.

⁵⁵⁷ Eva BROKLOVÁ, *První československá ústava, Diskuse v ústavním výboru v lednu a v únoru 1920*, s. 50.

⁵⁵⁸ Eva BROKLOVÁ, *První československá ústava*, c. d., s. 51. Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, s. 32–33, 133.

⁵⁵⁹ Viz Marie BAHENSKÁ, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy ...*, c. d., s. 202–203.

nepochybně právním přepisem politického kréda socialistického i liberálního křídla národní revoluce.⁵⁶⁰

Při projednávání ústavní listiny v plénu RNS již tato verze nebyla zpochybněna, Kriticky konzervativní postoj „politických stoupenců pana dra Kramáře“ k § 106 v ní však připomněl a odmítl člen ústavního výboru dr. Bartošek.⁵⁶¹ S gustem se pustila do odpůrců rovnosti žen z ústavního výboru ve svém vystoupení také poslankyně Louisa Landová-Štychová. Jako socialistku ji údajně nijak nepřekvapilo, že ze stran nesocialistických byly činěny námitky proti rovnosti žen s muži a že „jen energii stran socialistických můžeme my ženy děkovati, jestliže zásady rovnosti pohlaví došly v ústavě naší jistého zabezpečení“.⁵⁶² V bojovém referátu o rovnosti žen probrala situaci od antiky přes Darwina k paní Curieové a vyzvala ženy, aby se semknuly ještě úžeji kolem praporu socialismu. „Pomněte, že vítězství socialismu přináší ženám právo a vrací jim důstojnost lidskou, kterou jim nábožensko-kapitalistický řád po tisíciletí ku škodě celého lidstva odepíral.“⁵⁶³ Přitom se dotkla i práce žen v RNS, která „záleží ponejvíce v horečné snaze, napravití všechna ta nejkřiklavější bezpráví, kterých se starý režim na ženách dopouštěl, a bdíti nad tím, aby nová zákonná ustanovení neodporovala základním zákonům, jimiž má býti rovnoprávnost žen zaručena. Proto nemá nikdo práva, vytýkati zejména nám socialistkám, že jsme zde nedělaly nějakých ohromujících věcí.“⁵⁶⁴ Landová-Štychová rovněž uvažovala o tom, že práce žen by mohla přispět ke zmírnění národnostních třenic. Poukázala ke společnému zájmu českých německých, polských a maďarských matek, aby se účastnily vytváření zákonů o manželství

⁵⁶⁰ Nelze však prohlásit § 106 odst. 1 ústavní listiny za zcela jedinečný. Má jistou paralelu např. v § 109 Výmarské ústavy ze srpna 1919. (Všichni Němci jsou si před zákonem rovni. Muži a ženy mají stejná občanská práva a povinnosti. Veřejnoprávní výsady nebo újmy vznikající narozením nebo stavem jsou zrušeny....“). Viz *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva*, s. 72. Společným zdrojem formulace o odstranění výsad jsou programy sociální demokracie. Viz též kapitola 3.

⁵⁶¹ V projevu uvedl: „V ústavní naší listině velmi důležitá jest hlava V. o právech, svobodách a povinnostech občanských. Zásady tu vyjádřené měly by býti samozřejmými, ale nebyly. V § 106 se praví, že neuznává tato ústava výsady pohlaví, rodu a povolání. I o toto byl spor a právě političtí stoupenci pana dra Kramáře to byli, kteří říkali, že ústavou nemůžeme odstranit to, co je zákonem přírody a nerovnosti mezi lidmi a zejména mezi obojím pohlavím, že jest uzákoněna a petrifikována přírodou. Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly. 125. schůze. 27. února 1920, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125021.htm>

⁵⁶² Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 126. schůze, 28. února 1920, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126009.htm> (a násl.)

⁵⁶³ *Tamtéž*, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126010.htm>

⁵⁶⁴ *Tamtéž*, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126010.htm>

rodině i mateřství. Pochopila též, že k účinnému hájení zájmů je nutná účast žen v parlamentních výborech: „Bude nutno, abychom zde společně bděly, abychom se domohly ve svých stranách přímého účastenství ve všech výborech Národního shromáždění, neboť v každém výboru jedná se též čas od času o speciálních zájmech žen a my bychom nemohly převzít plnou zodpovědnost za ustanovení, při nichž nemáme možnosti přímé účasti.“⁵⁶⁵

Skutečnost, že návrh Františka Weyra (a jeho podpůrců) ve výboru neprošel, poněkud usnadnila českým feministkám další boje za emancipaci žen. Přijatá formulace totiž nejen že výsady pohlaví odmítla. Současně též ukazovala, že zde v minulosti byly a že zde prakticky jsou. Oč jde, je právě odnětí právního statutu těmto rozdílům. To deklarace navrhovaná Weyrem explicitně neříkala. Bylo by ji snadnější obejít.

Schválení návrhu ústavní listiny dne 29. února 1920 bylo tečkou za „dlouhým rokem 1919“ a uzavřelo definitivně poslední fázi československé národní revoluce. Revoluční národní shromáždění poté ukončilo svoji činnost v polovině dubna 1920. Volby do poslanecké sněmovny a Senátu Národního shromáždění se konaly ve druhé polovině dubna. Byly to první parlamentní volby na území dnešní České republiky, v nichž volily a mohly být voleny i ženy na základě rovného, přímého a tajného hlasovacího práva.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ *Tamtéž*. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126011.htm>

⁵⁶⁶ Volby se nekonaly na územích, které podléhaly plebiscitu o připojení, v Čechách se to týkalo Vitorazska, na Moravě Valticka, nejrozsáhlejší území leželo ve Slezsku–Těšínsku. Volby dále neproběhly na celém území Podkarpatské Rusi a ne územích podléhajících plebiscitu na Oravě a Spiši. ČSÚ, Specifika voleb 1920, [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003EE6AE/\\$File/422008k09.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003EE6AE/$File/422008k09.pdf).

4.2. Ženské hlasy v Revolučním národním shromáždění

Činnost poslankyň v období první republiky je především zásluhou Dany Musilové⁵⁶⁷ již dobře zmapovanou kapitolou historie. Volím-li přesto k uzavření práce krátkou sondu do prvních projevů žen v sálu Revolučního národního shromáždění, vede mne k tomu zvláštní důvod. Zajímá mne poznat, jak tyto bývalé aktivistky – nyní političky – refletovaly vztah mezi politickým zrovnoprávněním žen, národní revolucí a dosavadním ženským hnutím. Podnětem a příležitostí k takové reflexi se stalo především většinou parlamentní vystoupení té které poslankyně, případně diskuse k tématu, které se přímo zrovnoprávnění žen týkalo, jako bylo právě výše diskutované zavedení volebního práva žen. Z poslankyň, které usedly v lavicích RNS, se k řečnickému pultu postavily jen 4 ženy. Byly to: Alice Masaryková, zastupující Slovensko, sociální demokratka Božena Ecksteinová a československé socialistky Františka Zeminová a Louisa Landová-Štychová. Alice Masaryková promluvila v plénu RNS dvakrát. Božena Ecksteinová, Františka Zeminová a Landová-Štychová se každá odebraly k řečnickému pultu čtyřikrát. Ostatní poslankyně se spokojily buď s písemnými podněty (národní demokratka Božena Viková-Kunětická) anebo vůbec aktivně nevystupovaly.⁵⁶⁸

Jak již bylo uvedeno, dvě z těchto čtyř poslankyň, Božena Ecksteinová a Louisa Landová-Štychová, se zapojily do projednávání volebního řádu do obcí. Pro obě poslankyně byla diskuse k zákonu především příležitostí, aby poprvé přednesly svůj celkový náhled na politickou rovnoprávnost žen i její místo v rodící se nové společnosti. U obou poslankyň se jednalo o jejich vůbec první vystoupení před plénem RNS. Celkově šlo o třetí a čtvrté vystoupení poslankyně. Obě se stylizovaly do role mluvčí žen – a tak jak mluvčí žen, žen své vlastní politické skupiny. Jejich projevy jsou doklady o reflexi a sebereflexi vítězícího českého ženského emancipačního hnutí. Obsahově s nimi ladí projev Františky Zeminové za Československou stranu socialistickou, která se k politickému zrovnoprávnění žen i volebnímu právu žen vyslovila již o dva týdny dříve, při projednávání vládního prohlášení.⁵⁶⁹ Je však třeba zmínit také vůbec první parlamentní projev poslankyně, který zazněl v sálu

⁵⁶⁷ Viz Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d.

⁵⁶⁸ Poslankyně strany agrární Anna Chlebounová a Ludmila Zatloukalová-Coufalová nevystoupily v RNS k žádnému tématu a ani se nijak dle sněmovních záznamů neangažovaly. Národní demokratka Eliška Purkyňová působila v RNS jen od 22. ledna 1920, tedy velmi krátce. Veřejně nevystoupila ani Slovenka Irena Káňová, která od 1. září 1919 nahradila dr. Alici Masarykovou.

⁵⁶⁹ Viz <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s016003.htm>

RNS. Pronesla jej dr. Alice Masaryková na 15. schůzi shromáždění dne 10. ledna 1919. Vystoupila, stejně jako Zeminová, v rámci rozpravy k programovému prohlášení vlády. Její projev však zaslouží pozornost nejen pro své prvenství, ale i jako určitý protiklad k projevům dalších tří poslankyň.⁵⁷⁰

Projev Alice Masarykové, v němž požadovala zřízení útulny pro děti v Praze, vyvolal nejen potlesk ve sněmovně, ale i příznivý ohlas v tisku. Že šlo o dceru prezidenta, zde nemohlo néhrát roli. *Národní politika* vyličila její projev takto: „Jako první žena promluvila včera v Nár. shromáždění Alice Masaryková. Vystoupivši v širokém, prostém klobouku na tribunu, vnesla do politické debaty jiný tón, dožadujíc se nehledanými slovy pomoci pro naše chudé, opuštěné děti. Její slova: „Myslím, že nevidíte oči těch dětí – před nimi ustupuje faleš a klam!!“ Nezůstala bez hlubokého dojmu a sněmovna slíbila, že útulna do dvou měsíců bude zřízena.“⁵⁷¹

Stenografický záznam jednání ovšem nevyvolává tak příznivý dojem. Řeč Alice Masarykové měla podobu interpelace na vládu (samotná řečnice volila slovo „ultimatum“) a demonstrovala potřebnost útulny pro děti líčením drastických zážitků z terénu. Z projevu je patrná nesamozřejmost, s níž Alice Masaryková v nové roli vystupovala. To dokládají její výroky „Já nechci pouštět se do politiky, já chci zůstat při těch dětech“ či „...nechci Vás unavovat, nechci, aby se mi vytklo, že také řečním.“⁵⁷² Tento postoj však popudil Františku Zeminovou. Na místě komentovala její vystoupení slovy „To je právo a povinnost! Proto jste zvolena, abyste mluvila.“⁵⁷³ Tím však její kritika neskončila. K projevu Alice Masarykové se ve svém následném vystoupení znovu vrátila. Leželo jí zjevně na srdci, aby napravila celkový dojem vstupu žen do parlamentní politiky.

Františka Zeminová byla jako poslankyně výjimečná, byla celou svou bytostí stranicou politickou. Byla jednou z mála poslankyň, která se neomezovala na ženská témata. To dokumentovala již prvním vystoupením na parlamentní půdě ve svém projevu ze dne 14. ledna 1919 k vládnímu prohlášení.⁵⁷⁴ Zahájila jej komentářem k vystoupení ministra

⁵⁷⁰ Projev zmiňuje též Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, c. d., s. 158–160.

⁵⁷¹ Národní shromáždění, *Národní politika*, roč. 37, v Praze, v sobotu dne 11. ledna 1919, s. 1.

⁵⁷² Národní shromáždění československé 1918–1920. Stenoprotokoly. 15. schůze, 10. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/015schuz/s015009.htm>

⁵⁷³ ⁵⁷³ Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 15. schůze, 10. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/015schuz/s015009.htm>

⁵⁷⁴ Národní shromáždění československé. Stenoprotokoly. 16. schůze, 14. ledna 1919, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s016003.htm>

zemědělství Karla Práška, k cenám produktů, lichvě a vyvlastnění velkostatků. Ministrovi mj. vytkla, že jako ministr vlády československé vystupuje jako příslušník určité politické strany. Teprve pak přistoupila k jádru svého projevu, aby se „několika slovy dotkla se smýšlení, které se objevuje v širokých řadách žen československého národa.“ Připomněla projev Alice Masarykové a připsala úspěch jejího vystoupení nejen jménu otce, ale i srdečné formě a tématu ochrany práv dětí. Ohradila se však proti apolitičnosti vystupování své kolegyně: „Jedno však mne poněkud zarazilo v její řeči a sice, že způsobem poměrně energickým obrátila se proti tomu, že nebude mluvit vůbec politicky.“ Poukázala pak na konkrétní činnost Masarykové, jež naopak dokumentovala, „že žena dovede se v politice uplatnit dobře a správně a že snad nebudeme elementem neklidným a rozrušujícím, nýbrž elementem, který bude smiřovati vrstvy národa a který opravdu chce působiti k nápravě takových pochybných zjevů, jež za války se objevily.“⁵⁷⁵

Své vlastní postoje i postoje svých stranických kolegyně vymezila takto: „My naproti tomu socialisticky smýšlející ženy československé zdůrazňujeme, že jedním z prvních a nejdůležitějších požadavků našich jest, hlásiti se o plná politická, kulturní a sociální práva, jaká nám přináleží. Úloha pouhé filantropie nebo výpomoci v otázkách národnostních již nám nepostačuje.“ A pokračovala: „Nám ženám není politika postrachem, nám jest nejvyšším, ano posvátným úkolem občanským.“ Zrovnoprávnění žen vylicila jako důsledek demokratické vlny, jako součást osvobození utiskovaných národů a skupin. „Nebylo to nic jiného, než ona veliká vlna světové demokracie, která se převalila přes všechny národy v Evropě a vynesla na povrch všechny, kdož trpěli, ať celí národové, stavy neb jednotlivci; demokracie byla to, která nás ženy vyzvedla z toho zákoutí, ve kterém byly jsme po staletí zaklety, abychom se hlásily ku práci ve veřejném životě.“⁵⁷⁶

Přislíbila, nikoli jen jménem svým, ale celých mas československých žen, že nikdy nebudou agentem zpátečnictví. „Demokracie a republika nejsou pro nás pouhá slova, jsou nám oduševnělými formami nového, radostnějšího života, pro který chceme pracovati.“ Již tím, že ženám jsou dána politická práva, budou vytrženy „z úzkého egoismu rodiny a z frivolity duševní zahálky“ a budou se více starat o změny zákonů a řádů společenských, nežli o změnu módy. Vyjádřila též přesvědčení, že „v politických zápasech příštích nebude žena jenom aktivním činitelem, ale že také její pasivní volební právo náležitě bude uplatněno.“⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s016003.htm>

⁵⁷⁶ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s016003.htm>

⁵⁷⁷ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s016003.htm>

Po vzletné pasáži k ženskému volebnímu právu se vrátila k poměrům v zemědělství a za všeobecného rozruchu vznesla obvinění na bývalého poslance Kulicha a nynějšího poslance Měchuru, kteří údajně prodávali obilí, mouku a jiné potraviny za lichvářské ceny. Není divu, že *Národní listy* si neodpustily břitký komentář. „Nešlo arcit' o řeč panenskou: hned z prvních vět viděti, že jde o orátorku dělnických schůzí a táborů, na nichž platívá vedle argumentů i sesílený tón a důraz, že této mluvčí drobných tříd není cizí ovzduší polemicky rozvířené a plné srážek.“ Komentáře k vystoupení Zeminové pak uzavřely uštěpačnou poznámkou. „Trochu humorně vypadalo, když po své bojovné kapitole prohlásila česká socialistka o sobě a svých družkách z Národního shromáždění, že úkol žen tady spatřuje v tom, aby nepůsobily bojovně a rozkladně, nýbrž přispívaly k uklidnění a smířlivému tónu.“⁵⁷⁸

Rovněž Božena Ecksteinová svůj projev koncipovala jako projev zástupkyně žen, především však žen sociálnědemokratických a dělnických.⁵⁷⁹ Zahájila jej slavnostním oceněním historického významu vstupu žen do Národního shromáždění, v němž viděla výraz osvícenosti českého národa, i přímo lásky českých mužů k pokroku: „V okamžiku, kdy dostalo se prvním ženám dlouho odpíraného práva, a kdy vstoupily jako členové Národního shromáždění do této sněmovny, vydechlo statisíce českých žen šťastným vědomím, že přestaly být němou, bezvýznamnou massou. Velký pojem demokracie přestal být pro ženu mrtvou frází a s gestem samozřejmosti uvedl ji k této tribuně. Bez bojů, bez skrupulí, jen ve správném ocenění ženské spolupráce, v důvěře v kladné hodnoty ženy otevřela se tato sněmovna ženám, kráčely přes její práh s velkou radostí v srdcích, v uvážení, jak otázka politického zrovnoprávnění neozvučně narážela na stěny parlamentů národů pyšných na svoji kulturu uznanou a vyspělou.“⁵⁸⁰

Ve svém projevu Ecksteinová barvitě vylíčila i způsob života a práce dělnických žen a upozornila, že ani uzákoněním osmihodinové pracovní doby nenastala pro dělnické ženy,

⁵⁷⁸ Národní shromáždění, *Národní listy*, 15. ledna 1919, ranní vydání, s. 1

⁵⁷⁹ „Ženským“ a sociálním tématům se Božena Ecksteinová věnovala i v dalších vystoupeních, konkrétně mluvila v Revolučním národním shromáždění při rozpravě o státním rozpočtu o sociální péči o pracující ženy, dále o práci dětí a o domácí práci. Viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, *Národní shromáždění československé 1918–1920*, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmennyy/e.htm>

⁵⁸⁰ Národní shromáždění československé. Stenoprotokoly. 20. schůze. 23. ledna 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020002.htm>

pracující v domáckém průmyslu, žádná změna.⁵⁸¹ Projev ukončila úvahou o komplementaritě poslání muže a ženy ve společenském životě, jež nebyla prosta stereotypů „Víme dobře, že zatím co mužové budou zírat do daleka budoucnosti, budou ženy počítati o přítomnosti a potřebách okamžiku, doplňovati to, co mužové až do té doby zapomněly učiniti. Pečovati o to základní, o dítě a o rodinu....“⁵⁸²

Přestože Ecksteinová byla sociální demokratkou, v jejím projevu se objevuje řada tezí, zformovaných liberálním ženským měšťanským hnutím. Je to zejména citovaná teze o pokrokovosti malého českého národa, a jeho jistá morální převaha nad národy velkými, demonstrována v rovném postavení žen, a též vyzvedávání spolupráce s muži. „Vstoupily jsme do sněmovny republiky bez zápasu, nejen vrženy vlnou demokratismu, ale uznány váhou svého rovnocenného lidství. (*Výborně!*) Znaly jsme z dob starého režimu příliš reálně pokořující bezmocnost přezíraných bytostí, než abychom nepocítily radost a vděčnost z té chvíle, jež k nám promluvila jako k rovnocenným složkám národa, uvědomující si, jak velikou úlohu v tomto splnění tužeb žen hrála láska českých mužů k pokroku, jejich opravdová, bezvýhradná věrnost k zásadám elementární demokracie, kterou vepsali ve štít republiky: porozumění pro potřeby a touhy českých žen.“⁵⁸³

Razantně svým projevem do diskuse k volebnímu právu vstoupila i třetí řečnice, Louisa Landová-Štychová, jejíž projev lze číst i jako radikální polemiku s převládajícími názory na ženy. Vstoupily-li v pojetí Boženy Ecksteinové první české poslankyně do parlamentu v důsledku osvícenosti českého národa a poválečné demokratické vlny, podle Louisy Landové-Štychové si ženy vstup do parlamentu vybojovaly. Vstup žen do sněmovny byl výsledkem jejich zásluh v národní revoluci, jejich boje proti Rakousku, v jejich zapojení do revolt a stávek, do pasivní resistance a sabotáží. České ženy tak podaly důkaz o svých schopnostech politických, a „nepřijímají rovné právo volební z vašich rukou jako velkomyslný dar, nýbrž jako satisfakci, jako akt spravedlnosti, kterého si plně zaslouží a o

⁵⁸¹ „Ty ženy naše již o 4. hodině musí vstávat, nežli odejdou do práce. ... Dříve než došla za svou denní práci, měla úkol, aby své děti opatřila je to případě odnesla na dvě, tři až čtyři místa, jedno k příbuzným a jedno k známým, musila poklidit ve své domácnosti, musila uvařit nejnutnější pokrm a odešla do práce, a vracela se po 12–14hodinné pracovní době, aby teprve pak vykonala své povinnosti hospodyňské a mateřské.“ *Tamtéž*. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020003.htm>

⁵⁸² *Tamtéž*. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020003.htm>

⁵⁸³ *Tamtéž*. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/020schuz/s020002.htm>

který se samy svou promyšlenou soustavnou akcí pro volbu žen do Národního výboru a Národního shromáždění velmi energicky přičinily.“⁵⁸⁴

Dosavadní nerovné postavení žen chápala Landová-Štychová jako součást třídního rozdělení společnosti: „Právě v těch dobách, kdy porobou lidí méně rvavých, nebo vůbec prostých dravčích instinktů byly zabezpečeny základy soukromovlastnických řádů, byla to žena, která se stala první jejich obětí. Označena jménem majitele jako vlastnický objekt, podléhala těžkému pokoření své osobnosti, ztratila právo sebeurčení a podrobovala se dočasně v domnělém zájmu svých dětí.“⁵⁸⁵ Rovnoprávnost žen s muži má podle Landové-Štychové své dalekosáhlé důsledky. Žena v samosprávě obcí pro ni znamenala počátek přestavby dosavadních společenských řádů, o nichž snila. Její vize zahrnovala reformu manželského práva, rodiny, reorganizaci domáckých prací. Řešení těchto otázek viděla v přímé souvislosti s bytovou reformou, se zřizováním jeslí, mateřských škol a domovín pro děti zaměstnaných matek.⁵⁸⁶

Vyzvedla i vztah dělnických žen k novému státu: „Ale nikdy se pokrokové a svobodné republice československé nezpronevěří ty massy československých žen proletářských, které v roce 1915 vodily své děti k Husovu pomníku, kde vrývaly do dětských duší mlčenlivý, ale hrdý a tvrdý vzdor, nikdy se nezpronevěří ženy, které v zoufalé hrůze vrhaly se na koleje před vlaky, v nichž byli odváženi na světové lidské jatky jejich drazí, nebo ony ženy, které rozhořčeně strhávaly rakouské plíšky s prsou svých příbuzných jako odznaky hanby a zrady, a zejména se nezpronevěří republice ony nepřehledné massy československých socialistek, které spolupomáhaly republiku budovati, které riskovaly své existence, ba i životy a pomáhaly věrně a nezištně při naší drobné krtčí práci v zázemí, podrývající nenáviděné Rakousko.“⁵⁸⁷

Svůj projev Landová-Štychová ukončila rétorickým odmítnutím volebního práva žen jako pouhé politické módy. „My nedopustíme, pánové, aby volební právo žen bylo považováno za politickou modu. My nechceme být ve veřejných sborech, ať zákonodárných nebo samosprávných, pouhým okrasným ornamentem. My se chceme, pánové, uplatnit jako zdatný pracovní element, který si svého místa čestně uhájí a pevně doufáme, že po letech, až objeví se viditelné účinky naší součinnosti zejména v samosprávách obecních, bude celá

⁵⁸⁴ Poslankyně Louisa Landová-Štychová, Národní shromáždění československé. 21. schůze. 24. ledna 1918, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>

⁵⁸⁵ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021006.htm>

⁵⁸⁶ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>

⁵⁸⁷ Tamtéž. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>.

československá republika hrdá na své dcery.⁵⁸⁸ Média její projev zaznamenala kriticky. Dle *Národních listů*, které zhodnotily její projev jako apoteosu ženy, se svým projevem naprosto vymkla ze speciální debaty.⁵⁸⁹ To však Landovou-Štychovou neodradilo. Jako jediná z poslankyň se zapojila do diskusí k ústavní listině, kde svoji ostře polemickou „obranu žen“ zopakovala.

Vývoj zastoupení žen po roce 1918 v zastupitelských sborech však přinesl ženským aktivistkám zklamání. „Sněmovní volby z r. 1920 ukázaly již pokles smyslu demokratického, rozpor teorie a praxe. Zvoleno bylo 13 poslankyň na 304 mandáty, 3 senátorky na 150 mandátů (mezi nimi jediná Češka). Nebylo žen způsobilých? Zapracovaných? Popírám to“, komentuje vývoj Plamínková, která sama neúspěšně kandidovala na senátorku.⁵⁹⁰

Ve volbách v roce 1920 bylo, jak uvedeno, zvoleno 13 poslankyň.⁵⁹¹ V Senátu zasedla za Českou stranu sociálně demokratickou Božena Ecksteinová-Hniličková, Ema Maria Herzig za Deutsche Nationalpartei (DNP) a Anna Perthen za německé sociální demokraty (DSAP).⁵⁹² Zastoupení žen v parlamentu tak zajišťovaly stále více pouze strany na levém spektru, což se dalším vývojem dále prohloubilo.⁵⁹³

⁵⁸⁸ *Tamtéž*. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/021schuz/s021007.htm>

⁵⁸⁹ Národní shromáždění, 21. schůze, v sobotu 25. ledna 1919, *Národní listy*, 25. ledna 1919, Ranní vydání.

⁵⁹⁰ Františka PLAMÍNKOVÁ. *Žena v demokracii*, c. d., s. 16

⁵⁹¹ Dosaženo bylo tohoto zastoupení poslankyň: Československá sociálně demokratická strana dělnická: 4 poslankyně, Karpišková Betty 1920–1929, Malá Anna 1920–1925 (KSČ), Skaunicová Františka 1920–1923 (KSČ) a Sychravová Anna (1920–1925); Německá sociálně demokratická strana dělnická: 3 ženy: Blatný Franziska (1920–1935), Deutsch Maria (1920–1925) a Kirpal Irene (1920–1938), Československá strana socialistická: 3 ženy, Landová-Štychová Louisa 1920–1923, 1925–1929 (KSČ), Pechmanová-Klosová Ludmila (1920–1935) a Zeminová Františka (1920–1939), Československá strana lidová (ľudová): 1 žena, Rozsypalová Augusta (1920–1925), Republikánská strana čsl. venkova: 1 žena, Chlebounová Anna (1920–1929), Národní demokracie s agrární opozicí: 1 žena, Purkyňová Eliška (1920–1925). Srv. Dana MUSILOVÁ. *Z ženského pohledu*, c. d., s. 154–157.

⁵⁹² Dana MUSILOVÁ. *Z ženského pohledu*, c. d., s. 156–157.

⁵⁹³ Viz též přehled „Ženy v Národním shromáždění dle politické příslušnosti“ uváděný Danou Musilovou: Nejvíce reprezentantek – žen měla KSČ (15), Česká (Československá) strana národně sociální následovala se 8 ženami, Československá strana sociálnědemokratická se 7, Německá sociální demokracie měla 5 reprezentantek, ostatní strany měli jen mezi 4–1 reprezentantkami. Viz Dana MUSILOVÁ. *Z ženského pohledu*, c. d., s. 156–157.

Podobný vývoj nastal i v sousedním Rakousku.⁵⁹⁴ V Rakousku, na rozdíl od Československa nezasedla v Prozatímním národním shromáždění žádná žena. V ustavujícím Národním shromáždění, které bylo zvoleno v únoru roku 1919, zasedalo celkem 8 žen (z celkem 159 poslanců a poslankyň). Ve volbách v roce 1920 bylo zvoleno do nově ustavené dolní sněmovny (Nationalrat) šest sociálních demokratek, dvě křesťanské demokratky a jedna členka velkoněmecké strany (celkem 9 poslankyň na 175 mandátů); v roce 1923 bylo zvoleno celkem 8 poslankyň, v roce 1927 6 poslankyň. V Spolkové radě (Bundesrat) zasedalo před válkou 3 až 5 žen.⁵⁹⁵ V Rakousku dodávala ženské hlasy v poslanecké sněmovně téměř výlučně sociální demokracie, v Československu bylo zastoupení jen o něco pestřejší. Podíl poslankyň zůstal v obou případech nízký.⁵⁹⁶ Podobně i zde se poslankyně soustřeďovaly především na ženská a sociální témata.⁵⁹⁷

Úpadek dále prohloubil i ve druhých obecních volbách, což Plamínková dokazuje srovnáním výsledků obecních voleb v roce 1919 v roce 1923. „Úpadek demokracie – pokud jde o ženu – se stupňuje. Nemáme všeobecné statistiky z druhých obecních voleb r. 1923. ... Ve velké Praze v 1919 zvoleno 12.8% žen, v r. 1923 toliko 7.9%. V r. 1919 ve vnitřní Praze byly 4 ženy v městské radě, v ostatních obcích řada městských radních, v Košířích a Kobylisích byly ženy náměstky starostovými. Po druhých volbách r. 1923 v celé Praze jest jediná žena členem městské rady!“⁵⁹⁸

Zklamání z tohoto vývoje vedlo aktivistky za práva žen mj. k názoru, že je nutno opět pracovat společně bez ohledu na politickou příslušnost. V roce 1923 tak Františka Plamínková zakládá Ženskou národní radu⁵⁹⁹ jako lobbyistickou platformu sdružující

⁵⁹⁴ Republik Österreich. Parlament. Entwicklung des Frauenanteils im Nationalrat.

http://www.parlament.gv.at/SERV/STAT/PERSSTAT/FRAUENANTEIL/entwicklung_frauenanteil_NR.shtml

⁵⁹⁵ Republik Österreich. Parlament. Entwicklung des Frauenanteils im Bundesrat.

http://www.parlament.gv.at/SERV/STAT/PERSSTAT/FRAUENANTEIL/entwicklung_frauenanteil_BR.shtml

⁵⁹⁶ V rakouské dolní komoře tvořil podíl žen 3,64 až 6,67 %. Republik Österreich. Parlament. Entwicklung des Frauenanteils im Nationalrat,

http://www.parlament.gv.at/SERV/STAT/PERSSTAT/FRAUENANTEIL/entwicklung_frauenanteil_NR.shtml

⁵⁹⁷ K činnosti žen v prvních deseti letech viz též Illy KJÄER, Zehn Jahre parlamentarische Frauenarbeit in Österreich. *Die Österreicherin*, Jg. 2, Nr. 2, 1929, s. 2–3. Autorka počítá k úspěchům rakouských poslankyň v prvních deseti letech rozvoj vzdělávání žen, ochranu žen při práci, boj proti alkoholismu proti nemravnostem a rozvoj péče o děti.

⁵⁹⁸ Františka PLAMÍNKOVÁ. *Žena v demokracii*, c. d., s. 16.

⁵⁹⁹ Posláním *Ženské národní rady* (1923) bylo zavést rovnoprávnost žen, zaručenou ústavou, do životní praxe. Prostředkem byla především osvěta, odborná práce a politický lobbying na všech úrovních.

pokrokové ženské spolky a koordinující jejich činnost při prosazování emancipace žen. Na Moravě dochází k obnovení činnosti Pokrokové organizace moravských žen pod názvem Zemská organizace pokrokových žen moravských.⁶⁰⁰ Tak končí velká revoluční vlna politického zrovnoprávnění žen spojená s válkou a československou národní revolucí a nastává období každodenní politické práce na prosazování rovnosti v zákonech i v praxi.

⁶⁰⁰ Jana BUREŠOVÁ, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě, c. d., s. 90.

Shrnutí

Cílem práce bylo přispět k poznání významné události československých dějin i globálního úsilí o emancipaci žen: politického a občanského zrovnoprávnění žen při vzniku československého státu. Závěry, k nimž práce vedla, shrnuji do pěti bloků. První čtyři bloky odpovídají čtyřem kapitolám práce. V posledním bloku formuluji hlavní teze práce zasazené do evropského kontextu.

1. Ženské hnutí se rozvíjí v Předlitavsku od 60. let 19. století, tj. od doby obnoveného parlamentarismu a spolkového života, v jazykově a nacionálně uzavřených prostředích. Přesto jsou aktivity německorakouských a českých žen dvěma rameny jednoho proudu, což je dáno jednotícím právním a politickým rámcem monarchie. V odklonu od dosud převažujícího přístupu sleduji v úvodní kapitole české emancipační hnutí žen jako součást ženského hnutí v Předlitavsku, což nabízí nový pohled na některá starší tvrzení o jeho povaze. Nelze například prokázat, že by spolupráce s pokrokovými muži byla specifikem českého ženského hnutí, stejně postupovaly reprezentantky německorakouského ženského hnutí. Jednalo se o nutnost, neboť jen muži měli politickou moc. Srovnání nepotvrzuje ani často uváděné zpoždění českého ženského hnutí ve srovnání s hnutím celorakouským či evropským. Drobné posuny jsou vysvětlitelné vztahy centra a periferie, což platí nejen o vztahu Vídeň – Praha ale i Praha – Brno. České i rakouské hnutí jsou velmi dobře napojeny na vznikající transnacionální síť a mezinárodní ženské hnutí, v českém případě i díky transatlantické migraci do USA. Pokus o vytvoření celorakouské organizace žen ale ztroskotává na diametrálně odlišných národních ambicích.

Boje o volební právo žen charakterizují druhou etapu ženského hnutí, která začíná na přelomu 80. a 90. let 19. století (protest vídeňských učitelek v roce 1888, petice Ženského výrobního spolku českého z roku 1891) a končí rokem 1918, kdy české a rakouské ženy získávají volební právo v nástupnických státech západní části habsburské monarchie, v Rakousku a Československu. Tyto boje jsou vyvolány zpočátku odporem žen vůči odbourání jejich existujícího omezeného volebního práva v rámci starého kuriového (třídního) systému. Ke vzplanutí zápasu o všeobecné a rovné volební právo žen dochází v celorakouském měřítku v roce 1905. Sufražistky ve Vídni (pod vedením Ernestine von Fürth) a v Praze (pod vedením Františky Plamínkové) vytváří výbory pro volební právo žen. Přes neúspěch přináší v obou

táborech zapojení do boje za všeobecné volební právo vytvoření silných organizačních platform, které fungují stabilně a výkonně i v celém předválečném desetiletí.

Podobně jako u jiných obrozujících se národů je ženská otázka v české společnosti formulována jako otázka národní a je začleňována i do konstrukce národních dějin. Ženská otázka česká, jak jí chápe např. Eliška Krásnohorská, spočívá v tom, aby ženy v české společnosti znovu zaujaly místo, jaké jim náleželo v českých dějinách od nejstarší doby. Některé feministky (např. Františka Plamínková) přetváří tyto teze v době vzniku státu do podoby ideologie, která má doplňovat Masarykův obraz smyslu českých dějin.

2. Vedle sociálního hnutí za zlepšení postavení žen, za možnost práce a vzdělání, a hnutí za volební právo žen, představují politické strany nejvýznamnější faktor, který ovlivňuje rychlost přístupu žen k rovnoprávnosti. Větší zájem stran o ženy jako pomocnice a budoucí voličky nastává na sklonku 90. let. Podobně jako probuzený intelektuální zájem o postavení žen ve společnosti byl zájem stran o ženy součástí širšího modernizačního procesu společnosti. Objevuje se nejdříve u nových stran vzešlých z intelektuálního kvasu 90. let, u stran tzv. pokrokových. Volební právo žen, podobně jako všeobecné volební právo pro muže, bylo nejen ideálem, ale také předmětem taktických úvah, „politikaření“ stran. Zde má svůj původ velká diskuse o tzv. zpátečnictví žen. Pramení z předpokladu, že ženy budou volit konzervativně, a tím způsobí oslabení antiklerikálních stran a posílí strany konzervativní.

České aktivistky za volební právo se rozcházeły ve vztahu k politickým stranám. Některé horlily pro vstup do politických stran, které paradoxně navzdory zákazu členství žen v politických spolcích, nebyly ženám zcela uzavřeny (např. Františka Zeminová, Pavla Buzková). Jiné volily taktiku prosazování ženských práv prostřednictvím ženských spolků (Výbor pro volební právo žen). Zvolení spisovatelky Boženy Vikové-Kunětické poslankyní českého zemského sněmu v roce 1912, s pomocí Výboru pro volební právo žen a za podpory vedení mladočeské strany, zdánlivě potvrdilo úspěšnost druhé taktiky.

Pro začlenění žen do stran byl zpravidla praktikován asymetrický model, kdy byly v rámci stran zřizovány tzv. ženské sekce či ústředí (např. strana mladočeská). Model ústředí lze situovat do středu kontinua, kde jsou na jednom konci ženy vedle mužů individuálními členkami strany, na opačném konci stojí samostatná ženská organizace, která je ke straně přidružená jen volně, podobně jako jiné zájmové organizace. Zdánlivě pokrokovější řešení začleněním žen přímo do organizací „mužských“ (např. ve straně pokrokové a v sociální demokracii), ale mnohdy znamenala oslabení významu ženského tématu, jak dokazují i diskuse v rámci rakouské sociální demokracie na ženských kongresech.

Analýza politických programů českých politických stran v období od konce 90. let do roku 1918 ukazuje svérázný a později již neopakovaný jev: značnou a systematickou pozornost, kterou strany věnovaly ve svých programech ženské otázce. Propracovaný „ženský program“ měly od konce 90. let nejen strany pokrokového tábora a strana národně sociální, ale i strany politického katolicismu. Prvky ženského programu lze nalézt dokonce u agrárního hnutí. Chybí ale v hlavních programových dokumentech původních všennárodních stran, u staročechů a mladočechů. U mladočechů je program doplněn teprve v roce 1914 o rezoluci vzešlou ze ženské konference strany.

Mezi dvěma zkoumanými prvky, tj. rozpracovaností ženského programu a prosazováním volebního práva žen, není mechanická vazba. U většiny pokrokových stran a u strany národně sociální doprovází bohaté ženské programy jednoznačný požadavek všeobecného volebního práva pro ženy. U sociálnědemokratické strany, která má v programovém prosazování volebního práva žen prvenství, ale ženský program prakticky chybí. Naopak strany politického katolicismu mají výrazný ženský program, někdy s prvky radikálního diferenčního feminismu, který je doprovázen silným požadavkem budování ženských organizací při stranách, nikoli však požadavkem volebního práva žen. Tyto skutečnosti lze vysvětlit z ideologie a hodnot těchto stran.

Strana národně sociální a strany politického katolicismu sdílely starost o etické otázky postavení žen a o rodinný život. Požadovaly např. zabránění zneužívání žen, zejména sexuálnímu, přísné trestání obtěžování žen na pracovišti a volaly též po odpovědnosti mužů za řádnou péči o rodinu. Je pozoruhodné, že jde o témata, která jsou dnes často připisována radikálním feministkám a jsou částí konzervativnější společnosti odmítány (viz vztah k „sexuálnímu harašení“ v české společnosti.).

V prvním desetiletí 20. století měla myšlenka politické rovnoprávnosti žen proklamovanou podporu značné části českých politických stran. Široce deklarovaná podpora požadavku emancipace žen ze stran české politické reprezentace, především její liberální nacionální složky, byla výjimečná. Naproti tomu německé nacionalistické hnutí v Rakousku zůstávalo před válkou v táboře oponentů volebního práva žen.⁶⁰¹ Podobně malou podporu měšťanských politických stran měly ženy v Německu. Na tomto pozadí můžeme konstatovat, že české národní hnutí přiznalo českým ženám a jejich požadavkům prominentní místo.

⁶⁰¹ Za největší odpůrce volebního práva žen byly považovány německorakouským ženským hnutím němečtí nacionalisté a představitelé křesťanskosociálního proudu. Viz Birgitta BADER-ZAAR, *Gaining the Vote in a World of Transformation: Female Suffrage in Austria*, c. d., s. 191–206, s. 198.

3. Cestu k 28. říjnu 1918, který „bez úvah, bez výhrad a otálení postavil vedle svobodného občana svobodnou občanku“ (Františka Plamínková) otevřela první světová válka, která představuje akcelerátor dění. Válka přináší zpočátku utlumení českého ženského hnutí. Vývoj u žen sleduje pozice českého národa jako celku. Naproti tomu u hnutí žen německorakouských dochází k výrazné dobrovolné mobilizaci ve prospěch války prostřednictvím zapojení ženských organizací zastřešených Svazem rakouských ženských spolků do válečné péče. Německorakouská ženská válečná péče, zahrnující militarizované ruční práce, jako šicí dílny, pletací dílny, dále ošetřování, pomoc pozůstalým či výrobu „dárků z lásky“ pro vojáky, však nedosáhla takového stupně organizovanosti jako Národní služba žen v Německu. Ta zůstala pro rakouské ženy nedostižným, ale i odmítaným vzorem. Rozsah zapojení českého ženského hnutí do podobných aktivit není doposud podrobněji popsán.

Již od roku 1917, v návaznosti na uvolnění politických poměrů, se ženské mírové hnutí a emancipační hnutí žen postupně obnovují. Současně dochází k jejich transformaci. Spolu s účastí žen-dělnic a žen z nižších vrstev v hladových bouřích a stávkách tvoří tyto aktivity specifický segment ženského protestu v národním a sociálním hnutí, které se procesem zahušťování kritiky (Michal Pullmann) mění v revoluci. Transformuje se vztah žen k politickým stranám. I z těch aktivistek, které stranicí odmítaly, se stávají straničky a političky (Františka Plamínková). Tato proměna je především věcí legitimacy. Volání po volebním právu žen mimo strany již nelze dále konstruovat jako národní kauzu, jako projev odporu vůči moci, jako tomu bylo za Rakouska. V revoluci platí, že jen členství žen v politických stranách a stranická pozice jim může zajistit podíl na moci.

Zrovnoprávnění žen v době národní revoluce 1918/1919 představuje proces, který má svoji faktickou a právní dimenzi, jež nejsou synchronní. K faktickému zrovnoprávnění žen dochází v průběhu národní revoluce z revoluční vůle, jak byla vyjádřena ve Washingtonské deklaraci z 18. října 1918. Jejím symbolem je vstup žen do Revolučního národního shromáždění a dalších zastupitelských sborů (např. zastupitelstvo hlavního města Prahy), a to mimo jakoukoli právní úpravu, v procesu jejich rekonstrukce či ustavení. Dostupné prameny ukazují, že hlavním aktérem zde byly socialistické strany, především Česká (Československá) strana socialistická a bývalé aktivistky za volební právo žen (Františka Plamínková), na rozdíl od situace v Rakousku a Německu, kde tuto roli sehrála především sociální demokracie.

4. Právní zrovnoprávnění žen v Československu následuje jejich zrovnoprávnění faktické. Jeho výraznými nástroji byly volební řády pro volby do obcí (když parlamentní volby byly odloženy) přijaté Revolučním národním shromážděním v lednu 1919 a § 106 ústavní listiny v roce 1920, který požaduje odstranění všech privilegií pohlaví. Do vlastních právních diskusí, které byly vedeny ve výborech sněmovny, neměla ani jedna z 8 poslankyň Revolučního národního shromáždění přístup. Bylo to důsledkem obrovského znevýhodnění žen v politickém životě, které, navzdory nyní deklarované rovnosti, přetrvávalo. Politickým všem stran chybělo potřebné vzdělání, zejména právní, kontakty zbudované mezi starým parlamentáři (jichž byla v Revolučním národním shromáždění většina), uznávané profese i důvěra mužského okolí. Omezení pasivního volebního práva žen se aktivistkám ve spojení se socialistickými poslanci povedlo zabránit. Expertní návrhy ale ilustrují smýšlení mnoha mužů, typicky byrokratů a právníků, přicházejících často ze starého rakouského aparátu. Takovéto názory však v Revolučním národním shromážděním v diskusi k volebnímu právu žen do obcí nezaznějí: rovnost žen je hegemonní myšlenkou. Podobně je tomu v jednání o § 106 ústavní listiny. Diskuse v ústavním výboru ilustruje vážný odpor ze strany nesocialistických stran, především národních demokratů, k revoluční myšlence ženské rovnoprávnosti ve všech oblastech života. V Revolučním národním shromážděním však již odstranění výsad pohlaví zpochybňováno není. Ostatně, rozhodují o něm také poslankyně.

Přes jisté signály mezi revoluce, kterých si byly političky velmi brzy vědomy, reflektují ve svých projevech v Revolučním národním shromážděním politické zrovnoprávnění žen pozitivně jako zlomovou událost z hlediska života národa i žen. Na rozdíl od svých rakouských družek nepřijímají volební právo se smutkem z národní porážky, ale s radostí z vítězství. Političky, které se v Revolučním národním shromážděním vyjádřily k tématu zrovnoprávnění žen (Božena Ecksteinová, Louisa Landová-Štychová, Františka Zeminová) se ale částečně rozcházejí v tom, jak popisují hlavní aktéry zrovnoprávnění žen. Pro Boženu Ecksteinovou, ač je sociální demokratkou, je volební právo žen ženám dáno, je důsledkem světové revoluce a osvícenosti českých mužů. Pro političky pro České (Československé) strany socialistické (Landová-Štychová, Zeminová) je naopak volební právo žen ženami samotnými vybojováno.

Jestliže na počátku první světové války se zdálo, že feminismus a ženské hnutí patří mezi její první oběti, na jejím konci bylo zřejmé, že patří mezi vítěze. Situace v nově vzniklém československém státě tomu plně odpovídala.

Ženy v Československu získaly nejen plné volební právo, ale také ústavní příslib úplného zrovnoprávnění. Zatímco samotná „povšechná možnost“ (František Weyr) realizace volebního práva žen se otevřela zhroucením starého režimu, jeho vlastní realizace měla své konkrétní aktéry, své, obrazně řečeno „ženy 28. října“. K uskutečnění rovnoprávnosti žen nejprve v rovině faktické vedl rovněž jev, který v této práci nazývám „ženským protestem“. Jde o účast žen na hnutí proti válce a za národní samostatnost, která měla podobu jak ženské účasti v hladových bouřích a stávkách, tak v obnoveném a transformovaném ženském emancipačním hnutí. Na rozdíl od části žen německých a německorakouských neomezily české ženy dobrovolně svůj boj za politickou rovnost ve prospěch války, ale naopak spojily jeho obnovu zcela přirozeně s protiválečným hnutím a s národní revolucí. Jako účastnice aktivit, které formou zahušťování kritiky vedly spolu s jinými okolnostmi k československému převratu a revoluci, požadovaly nejen sociální spravedlnost a národní sebeurčení, ale akcentovaly také požadavek volebního práva žen a jejich plné rovnoprávnosti. To, s výjimkou Washingtonské deklarace, z úst vůdců odboje nezaznělo. Konkrétním aktérkami byly především ženy z České (Československé) strany socialistické, k nimž nově náležela ústřední osobnost českého hnutí za volební právo žen Františka Plamínková.

Rychlé a účinné zapojení českých aktivistek za rovnoprávnost žen do protestního hnutí, které vyvrcholilo v československé národní revoluci, umožnila předválečná rozvinutost českého ženského hnutí. České ženské hnutí tvořilo rovnocennou součást ženského emancipačního hnutí v Předlitavsku. Bylo schopno naklonit si významnou část české politické reprezentace pro deklarativní podporu ženské emancipace jako národní věci. Intenzivní pronikání ženské otázky a emancipace žen do programů českých politických stran od 90. let vytvořilo autentický příslib zrovnoprávnění žen, který v době národní revoluce nebylo možno pominout – zvláště, byl-li stranám představitelkami ženského hnutí připomínán.

Rozhodující roli ve vytváření právní podoby realizace zrovnoprávnění žen v letech 1919 a 1920 měly politické strany, především strany socialistického bloku. Do sféry legislativní činnosti – domény stranických a vládních právních expertů – političky nepronikly. Bránil jim v tom nedostatek vzdělání a patrně i nedůvěra prostředí. Výsledná podoba jak volebních zákonů, tak i § 106 ústavní listiny byla dána dozníváním revolučního étosu rovnosti, který zejména v případě projednávání volebního řádu do obcí převládala

Politické zrovnoprávnění žen v Československu, k němuž došlo brzy, a to jak z hlediska zahájení bojů za volební právo žen v české společnosti (asi po 15 letech), tak i z hlediska mezinárodního srovnání, je příkladem prolnutí dvou emancipačních proudů: emancipace národa a emancipace žen. Tyto dva proudy se ve svém vývoji podporovaly. Dominantní národní hnutí vytvářelo ženskému emancipačnímu hnutí prostor. Ženské hnutí zase národní hnutí demokratizovalo tím, že do něj vtahovalo ženskou část národa, formulovalo požadavky rovné participace a otevíralo řadu sociálních otázek. Politické zrovnoprávnění žen, ale i jeho meze, na něž narazily aktivistky již za revoluce, spoluurčovaly nejen charakter československé národní revoluce, ale zprostředkovaně i povahu prvorepublikové demokracie.

Tabulky

Tabulka č. 1

Chronologie událostí německého, německorakouského, českého a mezinárodního ženského emancipačního hnutí do roku 1918

	Ženské hnutí v Německu (Berlín)	Německorakouské ženské hnutí (Víděň)	Hnutí německy mluvících žen v českých zemích	České ženské hnutí (Praha)	Transnacionální ženské hnutí
spolky usilující o zlepšení možností výdělků a vzdělání žen	1865 Allgemeiner Deutscher Frauenverein (Louise Otto, Auguste Schmidt)	1866 Wiener Frauen-Erwerb-Verein	70. léta Deutscher Frauenerwerbverein in Prag, Frauenerwerbverein in Brünn	1871 založení Ženského výrobního spolku českého v Praze (Karolína Světlá)	
Střechová organizace ženských spolků	1894 Bund Deutscher Frauenvereine / 1899 Verband Fortschrittlicher Frauenvereine, zal. Hedwig Dohm, Minna Cauer, Anita Augspurg, Lily Braun	1893 Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, (Auguste Fickert, Marie Lang, Rosa Mayreder); 1902 Bund Österreichischer Frauenvereine (Marianne Hainisch)	1893 Verein "Frauenfortschritt" Prag, (Wilhelmine Wiechowski)	1898 Ústřední spolek českých žen (Teréza Nováková, Pavla Klenková, Johana Danešová, Anna Elblová, Kamilou Hrušková a Eliškou Purkyňová)	1888 založení Mezinárodní rady žen / International Council of Women
Sdružení pro volební právo žen	1902 Der Deutsche Verein für Frauenstimmrecht im Hamburg (Anita Augspurg, Minna Cauer),	1905 Deutschösterreichische Frauenstimmrechtskomitee (Ernestine von Fürth, Vídeň, Leonore Sinaiberger, Brno a Anna Warniczek, Opava, stav v roce 1913).	1905 Výbor pro volební právo žen (Františka Plamínková)	1904 Mezinárodní aliance za volební právo žen / The International Alliance for Women Suffrage	
Politické zrovnoprávnění žen / volební právo žen	18. 12. 1918	12. 11. 1918 (Gesetz über die Staats und Regierungsform Deutschösterreichs)	listopad 1918 <i>de facto</i> – ustavením Revolučního národního shromáždění, 1919 <i>de iure</i> – obecní volby; 1920 <i>de iure</i> – ústava a parlamentní volby		

Postavení žen („ženská otázka“) a volební právo žen v programech českých politických stran v letech 1888–1914

<i>Politická strana / uskupení</i>	Volební právo žen	Celkové zrovnoprávnění žen	Pracovní podmínky žen / ochrana matek při práci	Vzdělání žen, výdělečné možnosti žen	Rodinné a mravnostní otázky (obtěžování, prostituce, pornografie)	Jiné / poznámka
<i>Národní strana (staročeská)</i>						témata zůstala mimo programový záběh strany
<i>Národní strana svobodomyslná (mladočeská)</i>	ve svém oficiálním programu tento cíl nedeklarovala, v praxi volební právo žen podpořila					usnesení k ženskému programu přijato v r. 1914 na 1. sjezdu mladočeských žen.
<i>Československá sociálně demokratická strana dělnická</i>	všeobecné, rovné a přímé volební právo 1898/89 tzv. hainfeldský sjezd)	ano	zákaz práce žen v zdraví škodlivých provozech, pracovní podmínky dělnic			cíle sociálních demokratických byly stanoveny na ženských kongresech strany
<i>Česká národně sociální strana</i>	všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo bez rozdílu pohlaví do všech zastupitelských sborů 1898	„Žena budiž ve všech směrech postavena na roveň mužů“ 1898	zákaz práce šestinedělek, zákaz práce žen ve zdraví škodlivých závodech (1898); závazné zkrácení pracovní doby vdaných žen; zákaz noční práce žen a práce přesčas	všestranné vzdělání žen, přístup žen ke všem povoláním (1900)	pojetí ženy do mravní výchovy; potírání prostituce odstraňováním její příčin, netrpění konkubinátů, stíhání frivolní a schválné nudity (1898); zavržení celibátu a svatebních kaucí, proti pohlavnímu	Strana přijala komplexní program k tzv. ženské otázce v r. 1900; zde se objevuje i požadavek, aby každý člen strany si osvojil vyšší a čistší názor na

			(1900)		zneužívání žen; stíhání přestupků proti mravopochestnosti (např. ztrátou práva zaměstnávat ženy (1900)	ženu i rodinu i v soukromém životě.
<i>Strana pokrokových socialistů</i>	Ano	veškeré výsady, které jsou dnes uděleny pouze mužům, musí býti platnými i pro pohlaví druhé; požaduje rovná politická, kulturní i sociální práva žen (1896)	stejná odměny za práci žen, pokud se vyrovná mužské (1896)	plná svobodu studia i práce ženské (1896)	Zabývá se i vztahem ženy a muže k rodině, hájí vzdělanou ženu a odpovědného muže.	
<i>Česká strana radikálně pokroková</i>	všeobecné, přímé a rovné a tajné hlasovací právo bez rozdílu pohlaví	požaduje politickou, kulturní i hospodářskou rovnost pohlaví (1897)	stanovení stejné minimální mzdy pro muže a ženy, zákaz práce žen přičítící se mravnosti a škodící ženskému organismu (1897); stanovení nejvyšší zákonné pracovní doby, úplný zákaz noční práce žen a přesčasů, aby dozor nad pracujícími ženami vykonávaly ženy (1898)	ano	požaduje potrestání přestupků „proti mravopochestnosti podřízených žen“ 1898	Podrobný program k postavení žen obsahuje dokument „Žena a náš národní a veřejný život“ z roku 1898.
<i>Česká strana státoprávní</i>	politická práva přiznává pouze ženám samostatným (1899)			Právo na zaměstnání, „jehož je žena schopna“, všechny prostředky ke vzdělání (1899)		za hlavní působení ženy považuje rodinu (1899)
<i>Česká strana státoprávně pokroková</i>	všeobecné, přímé a rovné a tajné	zákaz práce přičítící se mravnosti			zřízení inspektorek pro ženské dělnictvo	

	hlasovací právo bez rozdílu pohlaví					
<i>České strana lidová (realistické) / Česká strana pokroková (realistická)</i>	všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo	„Žena budiž na roveň muži postavena kulturně, právně i politicky“. 1906		ano	ano	komplexní program pro ženskou otázku obsahuje teprve program z roku 1912
<i>Politický katolicismus</i>	volební právo žen vystavené na korporátním (stavovském) principu	usiluje o uchování patriarchální rodiny	žádá omezování práce žen, kterou vidí jako neslučitelnou s péčí o rodinu	ve vymezených výšečích, upřednostňuje oddělené školy pro dívky	potírání sexuálního obtěžování na pracovišti, prostituce, nevhodné literatury, řeší odpovědnost živitele vůči ženě a rodině, vymáhání výživného, odpovědnost otce nemanželského dítěte	klade důraz na ženské organizace pro podporu katolického hnutí a církve
<i>Agrární hnutí</i>	selektivní volební právo žen			české školy pro selské dívky		

Seznam zkratek

BÖFV – Bund Österreichischer Frauenvereine

c. d. – citované dílo

LA PNP – Literární archiv Památníku Národního písemnictví

RNS – Revoluční národní shromáždění

ZFS – Zeitschrift für Frauenstimmrecht

Literatura a prameny

Literatura

53. *Jahresausweis Israel. Frauenvereins Brünn für das Jahr 1914–15*, Brünn: Verlag Israel. Frauenvereins Brünn, 1915.

ADLOF, Alois. *O ženské otázce*. Královské Vinohrady: Marta, [1904].

BADER-ZAAR, Birgitta, Gaining the Vote in a World of Transformation: Female Suffrage in Austria, In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.). *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, International studies in sociology and social anthropology, s. 191–206.

BADER-ZAAR, Birgitta, Das Frauenwahlrecht vor Gericht. Reklamationen und Beschwerden in der österreichischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie. In: Milan VOJÁČEK (ed.) *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 11–27.

BADER-ZAAR, Birgitta, Controversy: War-related Changes in Gender Relations: The Issue of Women's Citizenship. In: 1914–1918-online. International Encyclopaedia of the First World War, ed. by Ute DANIEL, Peter GATRELL, Oliver JANZ, Heather JONES, Jennifer KEENE, Alan KRAMER, and Bill NASSON, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014–10-08. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10036>.

BAHENSKÁ, Marie a Jana MALÍNSKÁ (eds.). *Ženy a politika: (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ (eds.). *Ženy na stráž: České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Akademie věd ČR, 2010.

BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011.

BAHENSKÁ, Marie, HECZKOVÁ, Libuše a Dana MUSILOVÁ. *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: Gender sondy / 02*. Praha: Libri / Slon, 2005.

BARŠOVÁ, Andrea, Partnerství gayů a lesbiček. Kdy dozraje čas pro změnu?, *Sociální studia* 7, 2002, s. 173–187.

BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce: vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. [Díl I až III]*. V Praze: Orbis, 1935.

Bericht des Ausschusses für die 46. ordentl. Generalversammlung des Deutschen Prager Frauen-Erwerb-Vereins für das Jahr 1915. Prag: Verlag des Deutschen Prager Frauen-Erwerb-Vereins 1916.

Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien vom 29. März bis 2. April 1910. Hrsg. von der Katholischen Reichsfrauenorganisation Österreichs. Wien: Herder, 1910.

BEUYS, Barbara. *Die neuen Frauen – Revolution im Kaiserreich: 1900–1914*. München: Carl Hanser Verlag, 2014.

BOBEK, Bedřich. Volební právo. In: Jiří HOETZEL, František WEYR (eds.). *Slovník veřejného práva československého*, Brno: Nakladatelství Rovnost, 1947–1948, s. 311–343.

BOCK, Gisela. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. Utváření Evropy; sv. 11.

BRAUN, Lily. *Die Frauen und der Krieg*. 1915. Berlin: Verlag von S. Hirzel.

BRAUN, Lily. *Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka*. Přeložil Josef Felix. Praha: Tisk. a vyd. druž. Samostatnosti, 1902. Knih. Samostatnosti; sv. 9.

BROKLOVÁ, Eva. *První československá ústava: diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992.

BRUCKER, Mathias. *Die Kriegswirtschaft Österreich–Ungarns im Ersten Weltkrieg. Rüstungsproduktion, Mannschafts– und Offizierensatz, Transportsystem, Ernährung– und Finanz– Wirtschaft sowie Kriegssozialismus*. Diplomarbeit, Universität Wien. Historisch–Kulturwissenschaftliche Fakultät Wien, 2010. <http://othes.univie.ac.at/9239/>

BUREŠOVÁ, Jana. Národně politické aktivity českých ženských pokrokových spolků v první polovině 20. století. *ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA HISTORICA* 31, 2002, s. 265–276.

BUREŠOVÁ, Jana. Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě. *ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA HISTORICA* 28, 1998, s. 77–91.

BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.

BUREŠOVÁ, Jana. Rozdílné pohledy na novou společenskou realitu po roce 1918 na příkladu katolických a pokrokově orientovaných ženských spolků. In: Lucie KOSTRBOVÁ a Jana MALÍNSKÁ a kol. 1918. *Model komplexního transformačního procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 193–201.

BUREŠOVÁ, Jana. *Společenskopolitická aktivita a veřejná činnost žen za první Československé republiky 1918–1938*. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, II. díl, Praha 1999, s. 393–400.

BUREŠOVÁ, Jana. T. G. Masaryk a emancipace žen. In: *T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství: sborník mezinárodní vědecké konference konané v Praze, 2.–4. března 2000*. Praha: Filosofia, 2001, s. 261–274.

BUZKOVÁ, Pavla. *Pokrokový názor na ženskou otázku*. Praha: Tiskařské a nakladatelské družstvo Pokrok. Knihovnička Času. 1909.

CIBULKA, Pavel, (ed.). *Politické programy českých národních stran v letech 1860–1890*. Praha: Historický ústav, 2000. 343 s. Edice politických programů; sv. 3.

CIBULKA, Pavel, Politizace německého ženského hnutí v Brně před první světovou válkou. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ, (eds.). *Ženy a politika: (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

ČAPEK, Karel, Miloš POHORSKÝ (eds.). *Hovory s T. G. Masarykem*. Československý spisovatel, 1990. Spisy / Karel Čapek; sv. 20.

ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Ústava 1920: vyvrcholení konstituování československého státu*. Praha: Leges, 2011. Teoretik.

Das Frauenstimmrecht. Festschrift herausgegeben vom Österreichischen Frauenstimmrechtskomitee anlässlich der internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11, und 12. Juni 1913. Wien: St. Stefan, 1913.

DAVIS, Belinda, J. Home front. Food, Politics and Women s Everyday Life during the First World War. In: Karen HAGEMANN, Stefanie SCHÜLER-SPRINGORUM (eds.), *Home / front: the military, war, and gender in twentieth-century Germany*. Oxford: Berg, 2002.

Der Kampf ums Frauenwahlrecht. In: Adelheid POPP, *Gedenkbuch. 20 Jahre österreichische Arbeiterinnenbewegung* / im Auftrage des Frauenreichskomitees hrsg. von. Adelheid Popp. Wien: Volksbuch [1912], s. 162–163.

Die Frauen-Internationale für Frieden und Freiheit. Herausgegeben von der Internationalen Frauenliga für Frieden und Freiheit (Zweig Deutschösterreich). Wien: Otto Maass' Söhne, 1919.

DOLTON, Patricia F., Women's suffrage movement. *The Alert Collector*, Vol. 54, Winter 2014, Issue 2, s. 31–37.

DORAZILOVÁ, Miroslava. Lidmila Konečná. In Josef KUDELA (ed.). *Brno v Boji za svobodu*. Sborník vzpomínek. Druhý svazek. Brno: Moravský legionář, 1937, s. 224–228.

DOUBEK, Vratislav. 28. říjen v československé tradici a jeho role ve veřejném mínění. In: Vratislav DOUBEK a kol. *Křehké vítězství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918–1948*. Praha: Mladá fronta, 2008, s. 49–63.

DOUBEK, Vratislav. Všeobecné volební právo – symbol politiky či politikaření? *Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, č. 1, s. 68–81.

DOUBEK, Vratislav. Předpoklady československého parlamentarismu. In: Vratislav DOUBEK, Martin POLÁŠEK a kol. *Parlament v čase změny: případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Praha: Akropolis, 2011, s. 7–17.

DUDEKOVÁ, Gabriela. V ženském, alebo národním záujme. Božena Viková-Kunětická a její bojkot kongresu Medzinárodnej aliancie za volebné právo žien v roku 1913. In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ, (eds.). *Ženy a politika: (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 91–127.

DUDEKOVÁ, Gabriela. Vplyv Veľkej vojny a rozpadu Habsburskej monarchie na právne na spoločenské postavenie žien. In: Lucie KOSTRBOVÁ, Jana MALÍNSKÁ a kol. *1918. Model komplexního transformačního procesu?*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 169–191.

FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2006.

FLEISCHER, Paul. Die Teilnahme der Frauen an die öffentlichen Angelegenheiten. In: *Bericht über den I. allgemeinen österreichischen katholischen Frauentag in Wien vom 29. März bis 2. April 1910*, s. 75–100.

FRANTA, Bohuslav. *Parlamentní právo žen*. Praha: Český čtenář, 1916. Český čtenář, kn. 31, roč. 8, sv. 3.

Frauenkriegskalender 1915. Herausgegeben vom Bund Österreichischer Frauenvereine, Wien 1915.

FREUNDLICH, Emmy. *Die industrielle Arbeit der Frau im Kriege*. Veröffentlichungen des Vereins Die Bereitschaft, Verein für Soziale Arbeit und zur Verbreitung sozialer Kenntnisse. Fachgruppe für soziale Frauenarbeit. Wien – Leipzig: Anzengruber Verlag, Brüder Suschitzky, 1918.

FÜRTH von, Ernestine. Geschichte der Frauenstimmrechtsbewegung. In: Martha Stephanie Braun et al. (eds.), *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Wien 1930, s. 65–83.

FÜRTH, von, Ernestine. Die Frauenstimmrechtsbewegung in Österreich. Festschrift. In: *Das Frauenstimmrecht. Festschrift herausgegeben vom Österreichischen Frauenstimmrechtskomitee anlässlich der internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11, und 12. Juni 1913*. Wien: St. Stefan, 1913, s. 9–11.

GALANDAUER, Jan. Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914. *Historie a vojenství*, 5, 1999, s. 22–43.

GELNAROVÁ, Jitka, *Právo i dobro. Argumentace a diskurs českých aktivistek za volební právo žen*. Disertační práce (PhD.). Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2013.

GREVEN-ASCHOFF, Barbara. *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, Göttingen: c 2011, Vandenhoeck & Ruprecht.

HAGEMANN, Karen, Stefanie SCHÜLER-SPRINGORUM (eds.). *Home/front: the military, war, and gender in twentieth-century Germany*. 1st pub. Oxford: Berg, 2002.

HAIDER, Edgard, Wien 1914, *Alltag am Ende des Abgrunds*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2013.

HAINISCH, Marianne. *Die Brotfrage der Frau*. Wien: Gistel, 1875.

HAINISCH, Marianne. *Bericht über den International Council mit einem Rückblick auf die Österr. Frauenbewegung an der Jahrhundertwende erstattet am 29. März 1901*. Wien: Bloch, 1901.

HAINISCH, Marianne. Zur Geschichte der Österreichischen Frauenbewegung. Aus Meinen Erinnerungen. In: Martha Stephanie Braun et al. (eds.), *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Hrsg. im Auftrag des Bundes Österreichischer Frauenvereine, Wien 1930, s. 13–24.

HAINISCH, Marianne: *Frauenarbeit*. Wien: Heller, 1911.

HAINISCH, Marianne, Geschichte der Frauenbewegung in Österreich, In: Gertrud BÄUMER, Helene LANGE (eds.). *Handbuch der Frauenbewegung*, 1901. Reprint Forgotten Books. 2013, s. 166–188, dostupné z http://www.forgottenbooks.com/readbook_text/Handbuch_der_Frauenbewegung_1100071983/185

HAJN, Alois. *Ženská otázka v letech 1900–1920: Retrospektiva a kulturně historický dokument*. Praha: Tiskem a nákladem Pokroku, 1939.

HÄMMERLE, Christa. *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n des Ersten Weltkriegs in Österreich–Ungarn*. Wien: Böhlau, 2014.

HARNA, Josef, Martin KUČERA, (eds.). *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896–1920*. Praha: Historický ústav, 2010. Edice politických programů; sv. 6.

HARNA, Josef, Vlastislav LACINA (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha: Historický ústav, 2007. Edice politických programů; sv. 5.

HARNA, Josef, (ed.). *Politické programy českého národního socialismu 1897–1948*. Praha: Historický ústav, 1998. Edice politických programů; sv. 1.

HECZKOVÁ, Libuše: Cesta světla? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické. In: Petra HANAKOVÁ, Libuše HECZKOVÁ a Eva VĚŠÍNOVÁ (eds.). *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, Gender sondy; sv. 5.

HECZKOVÁ, Libuše. *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009. Mnemosyne; sv. 1.

HERZFELDER, Henriette. Die Internationale Frauenstimmrechtsvereinigung. (International Woman Suffrage Alliance). In: *Festschrift herausgegeben vom Österreichischen Frauenstimmrechtskomitee anlässlich der internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11. und 12. Juni 1913*. Wien: St. Stefan, 1913, s. 12–13.

HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci* [Red.]: Hans MOMMSEN, Dušan KOVÁČ, Jiří MALÍŘ, Michaela MARKOVÁ, Brno: Matice moravská, 2000, s. 207–232.

HLAVAČKA, Milan. Český pohled na příčiny rozpadu habsburské monarchie (1848–1918). In: Petr PROKŠ a kol. *České země a moderní dějiny Evropy: studie k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav, 2010. 358 s. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada C, Miscellanea; sv. 23.

HÖBELT, Lothar. "Entösterreichung" im Vergleich: Die Verfassungsentwicklung der Tschechoslowakei und (Deutsch-) Österreichs nach 1918. In: Lucie KOSTRBOVÁ, Jana MALÍNSKÁ (eds.). *1918: Model komplexního transformačního procesu*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010.

HONZÁKOVÁ, Albína (ed.). *Kniha života: Práce a osobnost F. F. Plamínkové. Sborník k 60. narozeninám*. Praha: Melantrich, 1935.

HONZÁKOVÁ, Albína. *Tomáš Garrique Masaryk a ženy. Masarykovo lidské poselství budiž základem školy i života: Dvě přednášky dr. Albíny Honzákové*. Praha: Vydal Říšský svaz čsl. učitelek v Praze a Ženská národní rada, 1938.

IGGERS, Wilma A. *Frauenleben in Prag: ethnische Vielfalt und kultureller Wandel seit dem 18. Jahrhundert*. Wien: Böhlau, 2000.

In Memory of Františka Plamínková. Member of the Senate of the Czechoslovak Republic Executed by the Nazis. Londýn, 1943.

JELÍNEK, Tomáš. Ženy v Radě hlavního města Prahy v letech 1918–1938. In: Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA (eds.). *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996.

JELÍNKOVÁ, Lucie, Zapomenutá aktivistka Pavla Moudrá. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2009, dostupné z https://dspace.upce.cz/bitstream/10195/34582/1/jelinkoval_zapomenutaaktivistka_2009.pdf

JEŽKOVÁ, Petra. *Božena, bojovná žena. Nacionalistický radikalismus českého feminismu*. In BAHENSKÁ, Marie a MALÍNSKÁ, Jana (eds.). *Ženy a politika:(1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

JONÁŠ, Karel. *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*. Ženská bibliotéka. Praha: J. Otto, 1872.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky, 1918–1938: Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri, 2000–2003. Dějiny českých zemí.

KECK, Margaret E., Kathryn SIKKINK. *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

KLIMEK, Antonín. Počátky parlamentní demokracie v Československu. In: Jaroslav VALENTA, Emil VORÁČEK, Josef HARNA. *Československo 1918–1938*. Praha: Historický ústav, 1999, s. 111–122.

KNOP, Karen. *Diversity and self-determination in international law* [online]. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002. Cambridge studies in international and comparative law, <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10014585>

KOBOVÁ, Ľubica. Načo je (komu) volebné právo: Jeden z príbehov volebného práva žien na Slovensku. In: Jana CVIKOVÁ, Jana JURÁŇOVÁ, Ľubica KOBOVÁ. *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2007, 273–291.

KOBOVÁ, Ľubica. The History of Female Suffrage in Slovakia, In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.). *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, International studies in sociology and social anthropology, s. 225–239.

KORYTOVÁ-MAGSTADT, Štěpánka. *Kde domov můj?: Češi a Slováci v USA a jejich vazba k mateřské zemi: 1880–1920*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2010. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky; 3, 2010.

KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého ženského sněmu. In: Jiří PEŠEK, Václav LEDVINKA (eds.). *Žena v dějinách Prahy. Documenta Pragensia XIII: Sborník příspěvku z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996, s. 307–320.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Ženská otázka česká*. 2. náklad, Praha: Edv. Grégr, 1881. Epištoly svobody; č. 29.

KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013. Knihnice Dějin a současnosti; sv. 49.

KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Nakl. časopisu Ženská revue, Brno, 1914.

KUDELA, Josef, *Žena v našem boji za svobodu*, Brno: Družstvo Moravský legionář, 1930.

LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Louisa. *Sociálně-revoluční význam 14. října 1918*. Praha: B. Vrbenský a V. Borek, [1935]. Solidarita.

LENDEROVÁ, Milena, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Česká historie sv. 21.

LISCHKE, Ute. Lily Braun, 1865–1916: German writer, feminist and socialist, Rochester, NY, Camden House, 2000,

LOVČÍ, Radovan. *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta ve vydavatelství Togga, 2007. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis; vol. 3.

MACKOVÁ, Marie, Z jeptišky poslankyní. In: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Jiří MARTÍNEK (eds.). *Cesty k samostatnosti: Portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 113–136.

MALEČKOVÁ, Jitka. *Úrodná půda: žena ve službách národa*. Praha: ISV, 2002. Historie.

MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*. Praha: NLN, 2013. Knihnice Dějin a současnosti; sv. 48.

MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky žena nesmí – proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon / Libry, 2005.

MALÍNSKÁ, Jana. *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen*, Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova Praha, Filozofická fakulta, 2007.

MALÍNSKÁ, Jana. Národní a demokratický aspekt v českém ženském hnutí. In: Lucie KOSTRBOVÁ, Jana MALÍNSKÁ a kol. 1918. Model komplexního transformačního procesu?. 1. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 153–168.

MALÍNSKÁ, Jana. Volební právo do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí v letech 1848–1914. *Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století. 2009, 2457.

MALÍŘ, Jiří. *Staročesi a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: CERM, 1998. Historie.

MALÍŘ, Jiří, Pavel MAREK et al. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. 2 sv.

MALÝ, Karel, Československá ústava z roku 1920 – otevření cesty k demokratické společnosti. In: Jana ČECHUROVÁ a kol. *Ústava 1920: vyvrcholení konstituování československého státu*. Praha: Leges, 2011. s. 9–23.

MAREK, Pavel. (ed.). *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha: Historický ústav, 2011. Edice politických programů; sv. 7.

Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T. G. Masaryka. Díl I. V Praze: Ženská národní rada, 1930.

MASARYK, Tomáš Garrigue *Cesta demokracie*. Soubor projevů za republiky. Svazek první. 1918–1920, Praha: Čin, 1939.

MASARYK, Tomáš Garrigue *Cesta demokracie*. Soubor projevů za republiky. Svazek druhý. 1921–1922, Praha: Čin, 1938.

MASARYK, Tomáš Garrigue a KOSÁK, Michal (ed.). *Ideály humanitní: a texty z let 1901–1903*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2011. Spisy T. G. Masaryka; sv. 25.

MASARYK, Tomáš Garrigue, Jana MALÍNSKÁ (ed.). *Politika vědou a uměním: texty z let 1911–1914*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2011. Spisy T. G. Masaryka; sv. 28

MASARYK, Tomáš Garrigue, Josef NAVRÁTIL, (eds.). *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1968. České myšlení; sv. 1.

MASARYK, Tomáš, G. *O ženě. Se statí F. F. Plamínkové: Několik poznámek o práci československých žen*. 1. Praha: Čin, 1929.

MATES, Pavel. Právní úprava politických stran v první republice. In: Jaroslav VALENTA, Emil VORÁČEK, Josef HARNA (eds.). *Československo 1918–1938*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. s. 152–154.

MEINERS, Antonia. *Die Stunde der Frauen: zwischen Monarchie, Weltkrieg und Wahlrecht 1913–1919*. München: Elisabeth Sandmann Verlag, 2013.

MEYER, Alfred G. *The feminism and socialism of Lily Braun*. Bloomington: Indiana University Press, 1985.

MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918 – 1939*. I. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové. Veduta, 2007.

MUSILOVÁ, Dana. Život pro politiku: Františka Zeminová. In: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Jiří MARTÍNEK (eds.). *Cesty k samostatnosti: Portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, 92–112.

MUSILOVÁ, Dana, Mothers of the Nation: Women's vote in the Czech Republic. In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.). *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, International studies in sociology and social anthropology.

Národní shromáždění československé v prvním roce republiky. Praha: Vydalo předsednictvo Národního shromáždění, 1919.

Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí. Praha: Vydalo předsednictvo Poslanecké sněmovny a předsednictvo Senátu, 1928,

NEČASOVÁ, Denisa. České ženy na cestě k volebnímu právu na stránkách ženského tisku. In: *Sborník prací FF UK*, C 52, 2005, s. 119–121.

NEUBAUER, Zdeněk, František WEYR (eds.). *Ústavní listina Československé republiky: její znění s poznámkami.* Praha: Orbis, 1931. 180, [3] s. Sbírka spisů právnických a národohospodářských; sv. 53.

NEUDORFLOVÁ, Marie, L. *Masaryk a ženy.* Přednáška pro Masarykovo demokratické hnutí. Divadlo Kolowrat. 27.4.2006. 13 s.

NOVÁKOVÁ, Svazy žen a nacionalismus. In: *Ze ženského hnutí.* Praha: Josef R. Vilímek, [1912], s. 354–364.

NOVÁKOVÁ, Teréza. Proti volebnímu právu žen. (Psáno koncem roku 1908). In: *Ze ženského hnutí.* Praha: Jos. R. Vilímek, s. 327–342.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Ze ženského hnutí.* Praha: Josef R. Vilímek, [1912].

NOVÁKOVÁ, Teréza. Ženské sjezdy. Několik poznámek před II. Sjezdem žen českoslovanských v červnu 1908. In: *Ze ženského hnutí.* Praha: Josef R. Vilímek, [1912], s. 76–90.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Ženský klub český v Praze: Přednáška pí. Terézy Novákové: Úvahy a přání klubu se týkající od zástupkyň učitelek a pošt. úřednic.* Praha: Komitét pro zřízení Ženského klubu, 1902.

PALACKÝ František. Doslov (namísto předmluvy) k Radhostu. In: František PALACKÝ, *Úvahy a projevy.* Praha: Melantrich, 1977, s. 15 – 62.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. I.–IV.* Praha: Lidové noviny, 1991.

PEŠA, Václav. *Národní výbory v českých zemích roku 1918*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd, roč. 72, seš. 12.

PFOSER, Alfred, Andreas WEIGL (eds.). *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*. [Wien]: Metroverlag, 2013.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. Několik poznámek o práci československých žen, in: T. G. MASARYK, *O Ženě. Se statí F. F. Plamínkové Několik poznámek o práci československých žen*. Praha: Čin, 1929, s. 11–15.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Občanská rovnoprávnost žen*. Praha: Vydáno péčí Ministerstva školství a národní osvěty ve Stát. škol. knihoskladě v Praze. 1920.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. *Žena v demokracii*. Řeč pronesená v cyklu přednášek „O demokracii“ pořádaném sdruženými kulturními organizacemi v Praze. Praha: Nákladem svazu národního osvobození, 1924.

POPP, Adelheid. Frauentag und Internationale sozialdemokratische Frauenkonferenz. In *Frauenwahlrecht und sozialistische Frauenbildung. Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz*. Wien: Verlag des Frauenreichskomitees, 1913, s. 18–21.

POPP, Adelheid. *Gedenkbuch 20 Jahre österreichische Arbeiterinnenbewegung* / im Auftrage des Frauenreichskomitees, Hrsg. von. Adelheid Popp. Wien: Volksbuch [1912]

POTEMRA, Michal. Boj za všeobecné volebné právo v Uhorsku v politike slovenskej národnej buržoázie v rokoch 1910 – 1918. *Historické štúdie*. 1977, XXII, 141 – 176.

Program Národní strany svobodomyšlné. Praha: nákl. vlastním, 1912. Knihovna Národní strany svobodomyšlné; čís. 11.

PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha: Historický ústav, 1999. Edice politických programů; sv. 2.

PROKŠ, Petr. *Habsburkové & velká válka (1914–1918): [první světová válka a rozpad Rakouska–Uherska 1914–1918]*. Praha: Naše vojsko, 2011.

PULLMANN, Michal, *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918. K hodnotovým aspektům tří revolucí ve střední Evropě*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2002.

PULLMANN, Michal. Sociální hnutí jako problém soudobé historické vědy v kontextu sociálních věd: Příspěvek k interdisciplinárnímu výzkumu. In: Zdeněk KÁRNÍK a Michal KOPEČEK. *Bolševizmus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003.

PULLMANN, Michal, Zneuznání, konflikt a revoluce. Místo hodnotových orientací a praktického jednání historických aktérů v dynamice sociálních hnutí, In: Jana ČECHUROVÁ, Jiří ŠTAIF (eds.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes*. Univerzita Karlova v Praze, 2004, s. 59–67.

PULLMANN, Michal, Spravedlnost a demokracie v moderní době. Přelom roku 1918 mezi revolucí a reformou. In: Marek HRUBEC (ed.), *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci*. Praha: Filosofia, 2005. Filosofie a sociální vědy; sv. 17, s. 111–135.

REBHAN-GLÜCK, Ines. Die österreichische Frauenbewegung und der Krieg. In: Alfred PFOSER, Andreas WEIGEL (Hrsg.): *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*, Wien: Metroverlag, 2013, s. 82–87.

REBHAN-GLÜCK, Ines. *Wenn wir nur glücklich wieder beisammen wären. Der Krieg, der Frieden und die Liebe am Beispiel Feld–postkorespondenz von Mathilde und Ottokar Hanzel*. Diplomarbeit. Universität Wien, 2010.

RODRÍGUEZ-RUIZ, Blanca, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.). *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, International studies in sociology and social anthropology.

Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, Transition to Modernity, the Achievement of Female Suffrage, and Women's Citizenship. In: Blanca RODRÍGUEZ-RUIZ, Ruth RUBIO-MARÍN, (eds.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*. Leiden: Brill, 2012, s. 1–46.

RUBIO-MARÍN, Ruth, The achievement of female suffrage in Europe: on women's citizenship. *I–CON*, 2014, Vol. 12, No. 1, 4–34.

RUPP, Leila J. *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1997.

SCHASER, Angelika. *Helene Lange und Gertrud Bäumer: eine politische Lebensgemeinschaft*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau II. Auflage, 2010.

SECKÁ, Milena. *Vojta Náprstek: vlastenec, sběratel, mecenáš*. Praha: Vyšehrad, 2011.

SOUKUPOVÁ, Blanka. Ženská otázka a české dělnictvo (Praha 1867–1881). In Jiří PEŠEK, a Václav LEDVINKA (eds.). *Žena v dějinách Prahy. Documenta Pragensia XIII: Sborník příspěvku z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996, s. 253–261.

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Česká historie; sv. 7.

ŠMERAL, Bohumír. *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*. Praha: Nákladem Tiskového výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické (časopis Zář), 1906.

ŠTĚPÁNKOVÁ, Petra: „Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková Kunětická. In: Petra HANÁKOVÁ a Libuše HECZKOVÁ (eds.). *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006.

TURKOVÁ, Miloslava. Pražské ženy na prvním sjezdu žen československých. In: Jiří PEŠEK, Václav LEDVINKA (sestavili). *Žena v dějinách Prahy. Documenta Pragensia XIII: Sborník příspěvku z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996. s. 301–305.

UHROVÁ, Eva. *České ženy známé a neznámé*. Neuvedeno: Nákladem vlastním, 2008.

UHROVÁ, Eva. První česká politička, přítelkyně Charlotty Masarykové. Karla Máchová 21.10.1853–16.5.1920. In: *České ženy známé a neznámé*. Neuvedeno: Nákladem vlastním, 2008, s. 99–123.

UHROVÁ, Eva. *Anna Honzáková a jiné dámy*. [Česko]: E. Uhrová, ©2012.

UHROVÁ, Eva. Charismatická učitelka prvorepublikové ženské elity. Albína Honzáková. In: Eva UHROVÁ. *Anna Honzáková a jiné dámy*, [Česko]: E. Uhrová, ©2012, s. 109–185.

UHROVÁ, Eva. *Radostná i hořká Františka Plamínková*. Praha: Mediasys, ©2014.

URBAN, Gisela. Das Frauenstimmrecht. Seine Ursachen und Seine Ziele. In: *Das Frauenstimmrecht. Festschrift herausgegeben vom Österreichischen Frauenstimmrechtskomitee anlässlich der internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11, und 12. Juni 1913*. Wien: St. Stefan, 1913, s. 4–8.

URBAN, Gisela. Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung. Im Spiegel der wichtigsten Vereinsgründungen. In: Martha Stephanie Braun et al. (eds.) *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Hrsg. im Auftrag des Bundes Österreichischer Frauenvereine, Wien 1930, s. 35–64.

VELEK, Luboš. Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu. *Střed: Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, č. 1, s. 58–67.

VELEK, Luboš. První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a volebního chování v českých zemích v 19. a 20. století. In: Milan VOJÁČEK (ed.). *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 259–319.

VELEK, Luboš. Rozvíjení české samosprávy jako náhrady neexistujícího státu a jako předstupně státní samostatnosti. In: Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (eds.) *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: CDK, 2006, s. 146–151.

VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena, Libuše HECZKOVÁ a Kateřina SVATOŇOVÁ, (eds.). *Jus suffragii: politické projevy Boženy Vikové-Kunětické z let 1890–1926*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012.

VODIČKA, Libor, Spor o smysl českých dějin a české moderní drama, *ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA, MORAVICA* 4, 2005, s. 41–46.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století. In: Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA (eds.). *Žena v dějinách Prahy. Documenta Pragensia XIII: Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996. s. 291–299.

Was fordern die Arbeiterinnen Österreichs: Bericht über die zweite Konferenz der sozialdemokratischen Frauen Österreichs, abgehalten zu Wien am 8. November 1903. – Wien: Ignaz Brand, 1903

WAALDIJK, Kees, Small change. How the Road to the Same-Sex Marriage Got Paved in the Netherlands. In: Robert WINTEMUTE, Mads ADEANES (eds.), *Legal Recognition of Same Sex Partnership. A Study of National, European and International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2001, s. 635–651.

WEISER, Thomas. Die Gemeindewahlen in der Tschechoslowakei 1919. Peter HEUMOS, Hans LEMBERG (eds.). *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa: Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989*. München: Oldenbourg, 1993. 261 s. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum; Bd. 17.

WELCZECK, Adelheid, von. *Das Frauenstimmrecht in Verschiedenen Ländern*. Gautzsch bei Leipzig: Felix Dietrich, 1908.

WEYR, František a UHDEOVÁ, Jana (ed.). *Paměti. 2, Za republiky (1918–1938)*. V Brně: Atlantis, 2001.

WEYR, František. *Československé právo ústavní*. V Praze: Melantrich, 1937. Vysokoškolské rukověti. I, Řada spisů právnických a hospodářských; sv. 5.

WEYR, František. *Paměti. 1, Za Rakouska (1879–1918)*. Brno: Atlantis, 1999.

WURMOVÁ, Jindřiška. Z těžkých dob. In: Josef KUDELA (ed.). *Brno v Boji za svobodu*. Sborník vzpomínek. Druhý svazek. Brno: Moravský legionář, 1937, s. 219224.

ZEMINOVÁ, Fráňa. Vůdčí hlava čs. feminismu. In: Albína Honzáková (ed.). *Kniha života: Práce a osobnost F. F. Plamínkové. Sborník k 60. narozeninám*. Praha: Melantrich, 1935, s. 455–468.

ŽELEZNÁ, Hana. Božena Viková-Kunětická. Na konci cesty? In: Marie BAHENSKÁ, Jana MALÍNSKÁ (eds.). *Ženy a politika: (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 203–212.

Články v dobovém tisku

Der Bund. Zentralblatt des Bundes österr. Frauenvereine.

FÜRTH von, Ernestine. Die Arbeitspflicht die Frauen. *Der Bund: Zentralblatt des Bundes österr. Frauenvereine*. 1918, XIII, č. 4, s. 1–3.

HAINISCH, Marianne. An unsere Leser ! *Der Bund: Zentralblatt des Bundes österr. Frauenvereine*. Dezember 1918, XIII, č. 10, s. 1–3.

Die Emancipation

Was versteht man unter Frauen Emanzipation? *Die Emancipation. Zeitschrift für Frauen*. Probe Nummer. Wien 2. April 1875.

Dělnické listy

Dělnice v továrnách. Listy české ženy. List první. *Dělnické listy*, roč. I, č. 1 v Praze, 5. ledna 1872, s. 2–4.

Dělnice v továrnách. Listy české ženy. List druhý. *Dělnické listy*, roč. I, č. 2 v Praze, 19. ledna 1872, s. 13.

Neues Frauenleben

COLBERT, Carl. Der Abbau der Kriegsarbeit der Frau. *Neues Frauenleben*. Wien, Januar – Februar 1918, XX, 1–2, s. 7–11.

FÜRTH, von, Ernestine. Die Wirkung des Krieges auf das Frauenwahlrecht. *Neues Frauenleben*. Wien, Jänner – Februar 1918, XX, 1–2, s. 1–6.

Die Österreicherin. Zeitschrift für alle Interessen der Frau. Organ des Bundes Österreichischer Frauenvereine

KJÄER, Illy. Zehn Jahre parlamentarische Frauenarbeit in Österreich. *Österreicherin*, Jg. 2, Nr. 2, 1929, s. 2–3.

Zeitschrift für Frauenstimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau (ZFS)

Das Wahlrecht der Frauen in Österreich. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau, Organ für die politischen Interessen der Frau*, VIII. Jg., 1918, Nr. 5–6, s. 3.

E. v. F. Ein Internationaler Frauenkongress. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau*. V. Jg., 1915, Nr. 4–5, s. 6–7

FÜRTH von, Ernestine. Der Weltkrieg und die Frauen. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht: Organ für die politischen Interessen der Frau*. IV. Jg., 1914, Nr. 8, s. 1–2.

HERZFELDER, Henriette, Die Frauenorganisationen und der Krieg. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht*, Jg. 5, 1918, Nr. 2–3, s. 2.

Maria L. KLAUSBERGER, Die Frauen und die allgemeine Dienstpflicht. In: *Zeitschrift für Frauenstimmrecht*, Jg. 8, 1918, Nr. 3–4, s. 1–3.

MINOR, Margarete. Das Gemeindewahlrecht der Frauen. In: *Zeitschrift für Frauenstimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau*. VII Jg. Nr. 6–7, Juli 1917, s. 4–5.

Organisation und Aufgaben der Frauenarbeit im Kriege, *Zeitschrift für Frauenstimmrecht*, Jg. 7, Nr. 9–10, s. 2–3.

VOSS-ZIETZ, Martha. Nationaler Frauendienst in Deutschland. *Zeitschrift für Frauenstimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau*. IV. Jg. Nr. 8. Oktober 1914, s. 4–5.

Ženské listy

VYSKOČIL, M. Q. Ženy ve válce. *Ženské listy*. Roč. XLII, 1914, č. 7, s. 9–10.

Tři válečná léta. Ženská hlídka. *Ženské listy*. Roč. XV, 1917, č. 7, s. 217 – 218.

HOUŠKOVÁ TILLNEROVÁ, Růžena. Vánoční – místo módy. *Ženské listy. Příloha Práce*. 15. 12. 1917, Roč. XLVI, čísl. 1, s. 1–2.

BAUER, (setník). Žena za války a po válce. Přeložila L. GROSSMANNOVÁ-BRODSKÁ, *Ženské listy*, Roč. 47, 1919, čísl. 10–11, s. 5–8.

Ženský obzor

Česká strana pokroková. Rubrika Politika. *Ženský obzor*, roč. VII, č. 8, 1907–1908, s. 130–131.

České ženské politické hnutí. Rubrika: Politika. *Ženský obzor*, roč. VII, 1907–8, č. 4, s. 69–72.

KNOROVÁ, Růžena. Ženy a politika. *Ženský obzor*, roč. I, č. 4, 1900, s. 45–47.

Kongres slovanských žen v Praze, *Ženský obzor*, roč. XVI, č. 5-6, 1918, s. 153-161.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. Kongres mezinárodní Alliance pro volební právo žen, konaný v červnu 1908 v Amsterodamu. Původní zpráva. *Ženský obzor*, roč. VII, 1907–1908, č. 9, s. 143, 160–162.

Volební právo žen v Uhrách, *Ženský obzor*, roč. XVI, č. 3, 1918, s. 90.

Za samostatnost státu. *Ženský obzor*, roč. XV, 1917, č. 7, s. 220–221.

Ženy ve válce. *Ženský obzor*, roč. XIII, č. 9, 1915, s. 282.

Ženský svět

MOUDRÁ, Pavla. Ženy proti válce. *Ženský svět*, roč. XVII, 1913, č. 1, s. 14.

BABÁKOVÁ, M.V(ěra), Dr. K pozitivní cílům ! *Ženský svět*, roč. XIX, 10. I. 1915, č. 1, s. 1–4

STRÁNSKÁ. Olga, Ženská otázka v novém osvětlení. *Ženský svět*. 1917, č. 5–6, s. 104–105.

HRADECKÝ, Jos. R. Nové ženy. *Ženský svět*. Rubrika Volná tribuna. 1917, č. 2, s. 41–43.

Dokumenty

International Congress of Women, Resolutions adopted, The Hague, The Netherlands, April 28th – May 1st, 1915, dostupné na stránkách University Göteborgu, http://www.ub.gu.se/kvinndata/portaler/fred/samarbete/pdf/resolutions_1915.pdf

Elektronické zdroje

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu. Dostupné: <http://www.psp.cz/eknih>. Data byla stažena (kontrolována) k 29.5.2015. Z této databáze jsou čerpány, pokud není uvedeno jinak, všechny parlamentní tisky a zápisy.

Österreichische Nationalbibliothek, Frauen in Bewegung: 1848–1938. Dostupné z http://www.onb.ac.at/ariadne/ariadne_projekte_fib2.htm, též <http://www.fraueninbewegung.onb.ac.at/>

Österreichische Nationalbibliothek, ALEX. Historische Texte und Gesetze online. Stenographische Protokolle, Abgeordnetenhaus, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&size=45&page=3937>

Archivní materiály

LA PNP, fond Františka Plamínková, přír. č. 22/76.

LA PNP, fond Albína Honzáková.

Zákony

Zákon č. 134/1867 z. ř. daný dne 15. listopadu 1867, o právě spolčovacím

Gesetz vom 26. Dezember 1912, betreffend die Kriegseleistungen RGBI. Nr. 236.

Gesetz vom 12 November 1918 über die Staats– und Regierungsform von Deutschösterreich.
Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich, Staatsgesetzblatt für den Staat
Deutschösterreich, Jg. 1, 1 Stück

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sgb&datum=19180004&seite=00000004>

Zákon č. 38/1918 Sb. ze dne 13. listopadu 1918 o rozpuštění sboru obecních starších hlavního
města Prahy a zřízení správního sboru.

Zákona č. 75/1919 Sb. ze dne 31. ledna 1919, kterým vydává se řád volení v obcích republiky
Československé.

Zákon č. 123/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým vydává se řád volení do poslanecké
sněmovny.

Zákon č. 124/1920 Sb. ze dne 29. února 1920 o složení a pravomoci senátu.

Zákon ze dne 29. února 1920 č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina
Československé republiky.

Poznámky:

Odkazy na elektronické zdroje jsou ověřeny k 29. květnu 2015.

Předklady z jinojazyčných zdrojů jsou mými vlastními překlady.